

125823-1

**TÜRKİYE'DE HÜKÜMLÜLERİN MESLEK
EDİNDİRİLMELERİNE YÖNELİK
HİZMETLER VE ESKİ HÜKÜMLÜLERİN
İSTİHDAM EDİLEBİLİRLİĞİ**

Özkan GÜNGÖR
(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir-1997

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DE HÜKÜMLÜLERİN MESLEK EDİNDİRİLMESİNE
YÖNELİK HİZMETLER VE ESKİ HÜKÜMLÜLERİN İSTİHDAM
EDİLEBİLİRLİĞİ**

Özkan GÜNGÖR

Yüksek Lisans Tezi

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane

Danışmanı: Ö.Zühtü ALTAN

Eskişehir-1997

ÖZET

Eski hükümlü kişiler, eski hükümlülük nitelikleri nedeniyle çalışıp gelir kazanabilecekleri bir iş bulmakta ve bulmuş oldukları işleri ellerinde tutmakta zorluk çekmektedirler. Bu kişilerin eski hükümlülük dışında, sosyal ve hukuki nitelikteki başka bir takım engelleri de vardır. Bu gibi sebeplerle eski hükümlülerin istihdam edilebilmesi için bunların, özel bir takım yöntemlerle korunmaları gereklidir. Hükümlülerin sosyal konumları incelendiğinde genel olarak, eğitim seviyeleri düşük, aile yapıları ve sosyal ilişkileri düzensiz ve sosyo-ekonomik düzeyleri yetersiz kişilerden oluştuğu dikkati çekmektedir. Dolayısıyla bu da istihdamı engelleyen önemli bir unsurdur.

Eski hükümlülerin koruma alanı üç aşamada ele alınabilir. Bu istihdam öncesi koruma ile başlayıp, istihdam edilmede koruma ile devam ederek, istihdam sonrası koruma ile tamamlanabilir. Bu aşamalardan birinde başarısız olunması eski hükümlünün istihdamını tümüyle engelleyebilir. Birinci aşamada hükümlü cezaevinde düşünsel, sosyal ve mesleki yönden rehabilite edilmelidir. İkinci aşamada eski hükümlüler çalışma yaşamına girerken diğer kişilere karşı rekabet eşitsizliğinin giderilmesine yönelik bir takım özel yöntemlerle korunabilirler. Nihayet üçüncü aşama ise, eski hükümlünün elde ettiği işi kaybetmemesi için gereken bir takım zorlaştırıcı önlemleri içerir. Bu üç koruma alanı birlikte uygulanabilirse eski hükümlünün istihdam edilmesi mümkün olabilecektir.

ABSTRACT

Old-sentenced people who were in prison before and now free, are forced to find a job in which they can earn money and to continue working in this job. Except their position being an old-sentenced persons, they have also some liabilities preventing them to reach social and legal positions. Because of these reasons employing these old-sentenced people necessitates taking care them in some special ways. When studied their social positions they seem being low-educated, having irregular family structures and social relations and inadequate social and economical levels, that is. This is an important factor preventing the employment.

Taking care the old-sentenced has three-staged taking care area. This consists of before the employment, after the employment and in-employment levels. Being failure in one of these stages may prevent the employment of the old-sentenced entirely. In the first stage the sentenced should be rehabilitated in prison in the social, mental and professional aspects. In the second stage, when accepting in working life, they may be taken care against others with some special technics on removing the inequality of competition. And in the thirt stage contains some legal regulations which prevent the old-sentenced being fired from their works. If these three taking care areas may be applied together, it will be possible to employ any old-sentenced person.

İÇİNDEKİLER

TABLolar	VIII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMA HAYATINDA ESKİ HÜKÜMLÜLER VE ESKİ HÜKÜMLÜLERİN KORUNULMASI GEREĞİ

I. TÜRKİYE'DE ESKİ HÜKÜMLÜ NÜFUS VE GÖSTERDİKLERİ ÖZELLİKLER	9
II. ESKİ HÜKÜMLÜLERİN KORUNULMA VE ÇALIŞMA HAYATINDA YER ALMA NEDENLERİ	19
III. ESKİ HÜKÜMLÜLERİN ÇALIŞMA HAYATINDA KARŞILAŞTIKLARI ENGELLER	23
A-ESKİ HÜKÜMLÜLÜK NİTELİĞİ	23
B-SOSYAL NEDENLER	24
C-EKONOMİK NEDENLER	25
D-HUKUKİ NEDENLER	26

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ HÜKÜMLÜLERİN ÇALIŞMA HAYATINA GİRMEYEN ÖNCE KORUNMALARI

I.	TEMEL EĞİTİM FAALİYETLERİ	29
	A-OKUMA YAZMA PROGRAMLARI	29
	B-İLKOKUL BİTİRME PROGRAMLARI	32
	C-ORTAOKUL, LİSE VE DENGİ OKUL BİTİRME PROGRAMLARI	33
II.	SOSYAL YÖNDEN REHABİLİTASYON FAALİYETLERİ	38
	A-PSİKO-SOSYAL HİZMET PROGRAMLARI	38
	B-SOSYAL VE KÜLTÜREL FAALİYETLER	39
	C-KİTAP OKUMAYI TEŞVİK YOLU İLE EĞİTİM	42
III.	İŞ VE MESLEK KAZANDIRMAK AMACIYLA HÜKÜMLÜLERİN ÇALIŞTIRILMASI	43
	A-İŞYURDU AÇILMAMIŞ KURUMLARDA ÇALIŞMA	44
	B-İŞYURDU AÇILMIŞ OLAN KURUMLARDA ÇALIŞMA	45
	1. İşyurdunun Kuruluş Amacı ve Yasal Dayanakları	46
	2. İşyurtlarının Sahip Oldukları Özellikler ve Sınıflandırılması	47
	3. İşyurtlarındaki Çalışma Alanları	50
	4. Kurum Dışındaki Çalışmalar	51
	5. Çalıştırılan Tutuklu ve Hükümlülere Ödeme Yapılması	52
	C-CEZAEVİNDEKİ İŞ VE MESLEK KURSLARI	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ HÜKÜMLÜLERİN İSTİHDAM EDİLME AŞAMASINDA VE İSTİHDAM EDİLDİKTEN SONRA KORUNMALARI

I.	ESKİ HÜKÜMLÜLERİN İSTİHDAM EDİLME AŞAMASINDA KORUNMALARI	56
	A-BAĞIMSIZ ÇALIŞMA YÖNÜNDE KORUNMALARI	56
	B-BAĞIMLI BİR İŞ İLİŞKİSİ KURABİLME YÖNÜNDE KORUNMALARI	58
	C-TÜRKİYE'DE ESKİ HÜKÜMLÜ ÇALIŞTIRMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ	64
	1. Türkiye'de Eski Hükümlü Çalıştırma Yükümlülüğünün Yasal Dayanağı	64
	2. Eski Hükümlü İşçi Çalıştırma Yükümlülüğünün Şartları	67
	a) Eski Hükümlü Çalıştırma Yükümlülüğü Kapsamına Giren Bir İşveren Olması	67
	b) Eski Hükümlü Olma Niteliğinin Bulunması	69

3.Eski Hükümlü Çalıştırma Yükümlülüğünün Uygulanması	70
4.Eski Hükümlü Çalıştırmanın Hukuki Sonuçları	73
II. ESKİ HÜKÜMLÜLERİN İSTİHDAM EDİLDİKTEN SONRA KORUNMALARI	77
A-İŞVERENİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ	77
B-ESKİ HÜKÜMLÜ ÇALIŞTIRMA ZORUNLULUĞUNUN SONA ERMESİ	79
III. SONUÇ VE ÖNERİLER	83
YARARLANILAN KAYNAKLAR	i-ii
EK-1 Eski Hükümlülerin İstihdamı Hakkında Tüzük	iii-vii
EK-2 Eskişehir Açık Cezaevinde Hükümlülere Uygulanan Anket Soruları	xiii-x

TABLolar

TABLO 1	1986-1993 YILLARI ARASINDA CEZAEVİNE GİREN ÇIKAN HÜKÜMLÜLER	9
TABLO 2	YAŞ GRUPLARINA GÖRE CEZAEVİNDEN ÇIKAN HÜKÜMLÜLER	10
TABLO 3	ÖĞRENİM DURUMLARINA GÖRE CEZAEVİNE GİREN HÜKÜMLÜLER	11
TABLO 4	TÜRKİYE'DE SUÇLULARIN NÜFUS İÇİNDE ÖĞRENİM DURUMU VE CİNSİYETE GÖRE DAĞILIM	13
TABLO 5	MESLEK GRUPLARINA GÖRE CEZAEVİNDEN ÇIKAN HÜKÜMLÜLER	14
TABLO 6	TÜRKİYE'DE SUÇLULARIN NÜFUS İÇİNDE SUÇ TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI	15
TABLO 7	SUÇ SAYISINA GÖRE CEZAEVİNE GİREN HÜKÜMLÜLER	16
TABLO 8	YILLARA GÖRE CEZAEVLERİNDE VE TUTUKEVLERİNDE OKUMA YAZMA ÖĞRENEN HÜKÜMLÜLER	31
TABLO 9	OKUR YAZAR OLUPTA CEZAEVİNDE ÖĞRENİM DURUMUNU DEĞİŞTİRENLER	33
TABLO 10	İLKOKUL MEZUNU OLUPTA CEZAEVİNDE ÖĞRENİM DURUMUNU DEĞİŞTİRENLER	35
TABLO 11	ORTAOKUL MEZUNU OLUPTA CEZAEVİNDE ÖĞRENİM DURUMUNU DEĞİŞTİRENLER	36

KISALTMALAR

AÜHF	:Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Başk.	:Başkanlığı
C	:Cilt
ÇSGB	:Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
Da.	:Dairesi
DER.	:Dergisi
ĐİE	:Devlet İstatistik Enstitüsü
Eğ.	:Eğitim
EHİHT	:Eski Hükümlülerin İstihdamı Hakkında Tüzük
Fak.	:Fakültesi
Huk.	:Hukuk
İBD	:İstanbul Barosu Dergisi
İÜ	:İstanbul Üniversitesi
İİBK	:İş ve İşçi Bulma Kurumu
Mad.	:Madde
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı
Mec.	:Mecmua
No.	:Numara
s	:Sayfa
S	:Sayı
TC	:Türkiye Cumhuriyeti
Ya.	:Yayınları

GİRİŞ

Bir toplumda potansiyel işgücü kapsamı içerisinde bulunanların tümü istekli olsa bile gelir kazanabilecekleri bir işi bulma ve o işi sürdürebilme olanaklarına sahip değildir. Ekonomideki fazla işgücü, işverenlerin diledikleri şartlarda personel çalıştırmalarına olanak vermektedir. İşverenler de kendilerine problem çıkartacak kişileri istihdam etmekten kaçınmaktadırlar. İşverenlerin bu olumsuz tavrı hükümlüler söz konusu olduğunda daha da katılaşmaktadır.

Her toplumda bir suç işlemek suretiyle cezaevlerine girmiş pek çok kimsenin bulunduğu bir gerçektir. Cezalarını çektikten sonra “eski hükümlü” olarak nitelendirilen bu kişiler, bundan sonraki yaşamlarında yeteneklerine uygun bir iş bularak çalışmak isterler. Ancak gerek işgücü piyasasındaki talep yetersizliği ve gerekse bu kişilerin eski hükümlülük nitelikleri onların bir iş bularak çalışmalarına büyük bir engel teşkil eder.

Eski hükümlü kişiler, toplumsal ilişkilerinde daha duyarlıdırlar ve durumlarının bilincindedirler. Özgür yaşamdan uzaklaşma, işten, çevreden ve aileden bir kopuş olduğuna göre, toplumsal yaşamın bir süre dışında ve belki de gerisinde bırakılmış olmaları onlarda topluma karşı bir kırgınlık, kızgınlık oluşturabilir. Bu tür ve yöndeki duygusal sorunları, onların işyerinde düzgün ve verimli çalışmalarını

engelleyebilir. Çabuk kızıp alındıkları için gerek iş ilişkilerinde ve gerekse müşteri-halk ilişkilerinde sorunlar yaratabilirler. Kendilerine yaptırım uygulanabilmesinde güçlük çekilebilir. İşte tüm bu olasılıklar, işyerinde çalışma barışı ve düzeni yönünden küçümsenemez sakıncaları beraberinde getirebilecektir. Bunların da ötesinde; eski hükümlüler devlet müdahalesi yolu ile çalışma yaşamında yer almaları halinde, gereksiz ve anlamsız dikkatlerin üzerlerinde toplanacağını hissederek rahatsız olabileceklerdir.

Çalışmamızın birinci bölümünde eski hükümlülerin nitelik, nicelik ve genel sosyo-ekonomik durumları incelenerek "eski hükümlü" sözcüğünün zihinlerde ne gibi bir çerçeveye oturtulduğu incelenmeye çalışıldı. Ayrıca zihinlerde oluşan bu çerçevenin eski hükümlülerin istihdamını ne derecede etkilediği ortaya konmaya çalışıldı.

İkinci ve üçüncü bölümlerde eski hükümlülerin koruma alanının üç aşamalı olduğu vurgulanarak, istihdam öncesi koruma ile başlayıp, istihdam edilmede koruma ile devam ederek istihdam sonrası koruma ile tamamlandığının üzerinde duruldu. Bu aşamaların birinde başarısız olunması diğer aşamalarda başarılı olunmasını ve son bağlamda eski hükümlülerin istihdamını engellediği vurgulandı. Bu üç aşamanın birbirini izlemesi, birinin bittiği yerde diğerinin başlaması gerektiği ve bir bütün olarak global bir yaklaşımla değerlendirilmesinin zorunlu olduğu irdelendi.

Birinci aşamada, yani istihdam öncesi koruma aşamasında, iş arayan ya da bir işe giren eski hükümlü kimse, hükümlü olarak bulunduğu süre içerisinde düşünsel, sosyal ve mesleki yönden gereği ve yeterince rehabilite edilmemiş ise, işverenlerin ve işçilerin bu duygu ve düşüncelerinden dolayı haksız sayılmamaları ve davranışlarının da yadırganmaması gerekir. Bu nedenlerle eski hükümlülerin istihdam edilmesinde ilk ve belki de en önemli aşama istihdam öncesi yapılan rehabilitasyondur. Eski hükümlülerin düşünsel, sosyal ve mesleki rehabilitasyonunun, çalışma yaşamına girmeden önce, ağırlıklı olarak

infaz kurumlarında gerçekleştirilmesinin daha uygun olacağı kabul edilmelidir.

Eski hükümlülerin korunması yalnızca çalışma yaşamına girmeden önce ile sınırlı değildir. Ayrıca bu kişilerin çalışma yaşamına girebilmede de korunmaları söz konusudur. Dolayısı ile bu şekilde, eski hükümlülerin “eski hükümlülük” nitelikleri nedeniyle karşı karşıya kaldıkları engelleri bir ölçüde aşabilmeleri ve bir işi elde etmede diğer kişilerle rekabet eşitliğinin sağlanması mümkün olur.

Eski hükümlülerin korunmasının bir sonraki ve en son halkası istihdam edildikten sonraki korumadır. Bu, eski hükümlünün elde ettiği işi kaybetmemesi veya başka bir deyişle tekrar işsiz kalmasının önlenmesi anlamındadır. Hükümlülük süresinin uzun olması halinde bu kişilerin iş deneyimleri ve çalışma disiplinlerinin az olabileceği, küçük yaşta, uzun süreli hüküm giymişlerse, mesleki formasyonlarının da bulunmayacağı doğaldır. Böyle bir durumda da işyerinde istihdamı azaltmak söz konusu olduğu zaman, ilk gözden çıkartılacak olanlar bu nitelikteki kişiler olmakta ve bunu yasal mevzuatla önlemek pek mümkün olamamaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi bu üç koruma alanı ancak birlikte uygulanabilirse arzu edilen sonuca ulaşmak mümkün olacaktır. Eğer bunlardan biri eksik olursa, çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde daha ayrıntılı inceleneceği üzere, istenilen sonuca ulaşmak ve eski hükümlünün en doğal hakkı olan çalışma hakkının kendisine sağlanması pek mümkün olamayacaktır.

Çalışmamıza ışık tutmak, bazı konularda kendilerinin de görüş ve önerilerini almak ve sosyo-ekonomik özelliklerini araştırmak amacıyla Eskişehir Açık Cezaevinde bulunan hükümlülerle mini bir anket uygulaması yaptık. Anket sırasında hükümlülere EK-1’de yer alan soruları yönelttik. Anket uygulamasına Cezaevi Öğretmeninin belirlediği, soruları algılama yeteneği bulunan hükümlülerden

Eskişehir’de mevcut bulunanlar katıldı.(Cezaevinde Eskişehir dışındaki başka illerde çalışan hükümlüler de bulunmaktadır.)

Anket uygulaması yapılmadan önce bir hafta süre ile hükümlülerin çalıştığı atölyeler gezildi, hükümlülerle sohbet edildi ve bu süre içerisinde çalışmanın bilimsel bir amacı olduğu kendilerine anlatılmaya çalışıldı.

Kendilerinden anketi doldurması istenen hükümlülerin pek çoğu bunu memnuniyetle kabul etti. Anketi dolduran hükümlülerin bazılarının anket uygulamasını ciddiye almadıkları ve yanıltıcı bilgi verdikleri anlaşıl原因 olarak anket kağıtları değerlendirme dışı bırakıldı.

Bu anket çalışmamızı sürdürürken aynı zamanda Cezaevi Müdürü, Cezaevi Öğretmeni ve diğer görevlilerle ikili görüşmeler yapıldı. Bu görüşmeler sırasında kendilerinden cezaevindeki rehabilitasyon faaliyetleri hakkında bilgi alındı ve bu konuda kendilerinin görüşlerinden yararlanıldı.

Bu küçük anket çalışmamızdan çok ayrıntılı çözümler beklememekle birlikte; çalışmalarımıza ışık tutacağını ve eski hükümlülerin istihdamında sorumluluk sahibi olan kurum ve kuruluşlara birtakım düşünceleri yansıtmak gibi bir yararı olacağını düşünmekteyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMA HAYATINDA ESKİ HÜKÜMLÜLER VE ESKİ HÜKÜMLÜLERİN KORUNULMASI GEREĞİ

Bir iş bulup çalışmak ve gelir elde etmek suretiyle yaşadığı topluma bir katkıda bulunmak insanı mutlu kılan önemli bir olaydır. Zira, insan ancak bu sayede yaşadığı toplumda bir değer yaratabilir ve topluma faydalı olmanın gururunu taşıyabilir.⁽¹⁾ Çalışmak suretiyle kendisinin ve ailesinin geçimini sağlayan insan psikolojik olarak rahatlayacak ve geleceğine güvenle bakabilecektir. Olumsuz düşünceler ve işe yaramazlık duygusunun yerini büyük bir tatmin duygusu olarak kişinin toplumla ilişkilerini daha sağlıklı bir hale getirebilecektir.

Ülkelerin serveti çalışan insanların yarattıkları değerlerle ölçüldüğü cihetle, milli gelir doğrudan doğruya çalışan nüfusun yarattığı değerlere bağlı kalır.⁽²⁾ Milli gelir açısından bakıldığında, çalışmayan ve herhangi bir değer üretmeyen insan, diğerlerinin ürettiği değere ortak olmak suretiyle tüm toplumun milli gelirini düşürmektedir. Çalışabilir durumda olan bireylerin çalışmaması, çalışarak ekonomik bir değer

⁽¹⁾ İhsan ERKUL - Ö. Zühtü ALTAN - Nüvit GEREK, *Sosyal Politika Dersleri*, C. II, Eskişehir, 1983, s. 102.

⁽²⁾ ERKUL - ALTAN - GEREK, s. 102.

yaratan diğer bireyler için bir yoksulluk kaynağı olmakla birlikte ekonomi bilimi açısından da atıl bir milli değerdir. Bu anlamda çalışmayan bireyler, çalışanların yarattıkları değerlerden istifade ederek onlara ve ekonomiye yük olurlar.

Kimi zaman çalışmamak iradi olarak gerçekleşirken, kimi zaman bu kişinin iradesi dışında gerçekleşir. Ekonominin yapısal bozukluğundan kaynaklanan işsizlik halini ayrı tutarsak, toplumdaki bazı kimseler bu konuda istekli olsalar dahi bir iş bulma ve buldukları işi ellerinde tutabilme konusunda bir takım zorluklarla karşı karşıyadırlar. Başka bir deyişle, bu olanakları toplumdaki diğer bireylere göre daha sınırlıdır. Bu sınırlılık ya da olanaksızlık, toplumun ekonomik, kültürel yapısı ve koşulları ile ilişkili olabildiği gibi, bireylere özgü bazı niteliklerden de kaynaklanabilir. Örneğin; fiziksel ya da düşünsel yeteneklerinde bir eksikliği bulunan sakatlar, küçük ya da ileri yaşlardaki çocuklar, gençler ve yaşlılar, eğitim ve öğretimlerini sürdürebilme zorunluluğu içerisindeki öğrenciler, yeni katıldıkları bir toplumun fiziksel ve kültürel koşullarını kavrayıp, uyum gösterebilmede güçlük çeken göçmenler, yabancılar temel ve mesleki eğitim düzeyleri yetersiz kişiler bir iş bulup çalışabilmede çoğu kez bu nitelikleri nedeniyle engellerle karşı karşıya kalırlar. Bazı nitelikleri nedeni ile gelir sağlayabilecekleri bir iş bulma ve o işi sürdürebilme zorunluluğu içerisindeki öğrenciler, yabancılar, temel ve mesleki eğitim düzeylerini yetersiz kişiler bir iş bulup çalışabilmede çoğu kez bu nitelikleri nedeniyle engellerle karşı karşıya kalırlar. Bazı nitelikleri nedeni ile gelir sağlayabilecekleri bir iş bulma ve o işi sürdürebilme olanakları toplumun diğer üyelerine göre daha sınırlı olan bireyler günümüzde, “engelliler”, “kişisel özelliklerinden dolayı iş bulma imkanı sınırlı olanlar”, “hendikaplılar” olarak adlandırılmakta ve çeşitli gruplar içerisinde irdelenmektedirler.⁽³⁾

Engellilerin korunulma gereksinimi ve biçimi engellerinin köklerine göre farklılıklar gösterir ve korunma ihtiyaçları değişik nedenlere dayanır. Çeşitli nedenlerden dolayı emeği ile geçimini

⁽³⁾ Ö. Zühtü ALTAN, “Eski Hükümlülerin Çalıştırılmasında Genel İlkeler ve Türkiye Uygulaması” ESADER, C. XVI, S.1, Ocak, 1980, s. 322 - 323.

sağlama ve onurlu bir yaşam sürme hakkına sahip olan insanı çalışma hakkından yoksun bırakmak önceki paragraflarda bahsedilen nedenlerle, önce insancıl açıdan, sonra da çağdaş hukuk düzeni bakımından hoşgörü ile karşılanamaz. Nitekim Türk mevzuatında da başta Anayasa olmak üzere bir çok yasada sözünü ettiğimiz kişileri koruyan özel hükümlere yer verilmiştir.⁽⁴⁾

İş bulabilme ve işlerini ellerinde tutabilme konusunda zorluklarla karşılaşan engelli gruplarından bir de araştırma konumuzu oluşturan eski hükümlülerdir. Konumuz açısından hükümlüyü, işlemiş olduğu bir suç nedeniyle hakkında mahkumiyet kararı verilerek, hürriyeti bağlayıcı bir cezaya çarptırmak suretiyle cezaevine konan kişiler olarak tanımlayabiliriz.

Toplumsal gelişme süreci içerisinde insanlar, bir taraftan toplum halinde yaşamının nimetlerinden faydalanırken bir taraftan da bu nimetlerin karşılığı olarak külfetlerine de razı olmak zorunluluğunda kalmışlardır. Katlanılmak zorunluluğunda kalınan külfetler ise çoğunlukla tek başına iken yapabilmekte serbest olunan bir şeyi toplum içinde yapmamak şeklinde ortaya çıktığı görülür. Bu bakımdan fedakarlığın sınırının şüphesiz toplum tiplerine göre değişeceği açıktır. Bununla beraber hangi toplum tipinde olursa olsun, toplumda bir düzen sağlama ihtiyacının ortaya çıkardığı kurallara uyulmaması halinde, kapsam ve mahiyeti toplumdan topluma değişmekle beraber, öngörülen bir müeyyidenin uygulanmasına geçilmiştir. Uygulanan müeyyidelerden biri de şüphesiz hürriyeti bağlayıcı cezalardır. Yani bir kimsenin tutuklanarak kısa veya uzun süreli cezaevine konulmasıdır.

Hürriyeti bağlayıcı bir cezaya çaptırılan ve hakkındaki mahkumiyet kararı kesinleşmiş olan ve böylece hükümlü sıfatını kazanan bir kimsenin, işlediği suçun derecesine göre değişmekle beraber, bu sıfatı almakla birlikte toplumdaki yaşamında hiç de lehine olmayan bir takım değişiklikler başlar. Önce cezaevine girer ve cezasını tamamlayarak cezaevinden çıkar. Yasalara göre, işlediği suçun cezasını

⁽⁴⁾ Metin KUTAL "Engelli ve Eski Hükümlülerin Sosyal Hukuk Alanında Korunmaları" İKTİSAT VE MALİYE DERGİSİ; C. 25, No:1-2, 1978.

çeken bir kimse, cezasını tamamlamakla artık hukuken suçtan arınmış bir kimse olması gerekmesine rağmen, alın yazısında kalan eski hükümlülük sıfatı, onu yaşadığı toplumda sırf bu sıfatlardan ileri gelen çeşitli engellerle karşılaştırır.⁽⁵⁾

Oysa toplumdaki engellilerin pek çoğu gibi eski hükümlüler de kurumsal olarak gelir getiren bir işte çalışarak geçimini sağlayabilir durumdadır. Ancak bazı nedenlerden dolayı bu gerçekleşmeyebilmektedir.

Eski hükümlü kişi, önyargılardan, kuşkulardan, koşullandırılmalarından ya da yürürlükteki yasalardan kaynaklanabilen ve bazı toplumlarda katı bir bağışlamazlığa dek varabilen bu engelleri aşmak zorundadır. Daha kısa bir deyişle, eski hükümlü bir kişi için toplumda “yeni” olarak nitelendirilebilecek bir dönem de başlamış olmaktadır.⁽⁶⁾ Eski hükümlü bu kişileri ekonomik hayatın akışına itmek, onları sadece sosyal yardımlardan yararlanan bir kitle olmaktan kurtarıp üretime iştirak ettirir.⁽⁷⁾

⁽⁵⁾ ERKUL-ALTAN-GEREK, s. 286-287.

⁽⁶⁾ Ö. Zühtü ALTAN, *Sosyal Politika*, Açıköğretim Fak. Yay. No. 474, C.II, Eskişehir, 1996, s. 247.

⁽⁷⁾ Osman TELİMEN, “Kişisel Özelliklerinden Dolayı İş Bulma İmkânı Sınırlı Olanlar Sorunu”, SEVK VE İDARE DERGİSİ, S. 29-30, 1971, s. 23.

I. TÜRKİYE'DE ESKİ HÜKÜMLÜ NÜFUS VE GÖSTERDİKLERİ ÖZELLİKLER

Önce konumuz açısından kimlerin eski hükümlü sayılacağını belirlememiz zannederim ki yararlı olacaktır.

İş Kanunumuzun 25. maddesi uyarınca 1987 yılında çıkartılmış bulunan Eski Hükümlülerin İstihdamı Hakkında Tüzük'ün 2. maddesine göre altı aydan daha kısa süreli hürriyeti bağlayıcı bir cezaya hüküm giymiş olmak konumuz açısından eski hükümlülük niteliği almaya yetmemektedir. Bir görüşe göre altı aydan daha az cezaya çarptırılmış olanlar istihdam edilebilmede pek fazla engelle karşı karşıya kalmamaktadırlar ve bu suçun karşılığı olan ceza, cürüm, hatta kazaya yaklaşabilen bir nedenle verilebilmektedir.

Verilen cezanın tecil edilmesi veya şartla salıverme yoluyla tahliye edilmiş olanlar da konumuz açısından eski hükümlü sayılacaklardır.

Suç her toplumda ve her dönemde varolmuş ve gelecekte de var olacak bir olgudur. Suçun yapısı toplumun yapısına göre farklılık gösterebildiğine göre; ülkemizdeki suçlularında yapısını incelememiz gereklidir. Amacımız eski hükümlülerin meslek sahibi yapılması, eğitimsel ve hayatlarını dürüstçe kazanabilecekleri bir işe sahip olabilmelerini sağlamak olduğuna göre, bu kişilerin genel karakterlerini bilmemiz ve bu özelliklerine göre sorunlara yaklaşmamız gereklidir.

TABLO 1

1986 - 1993 YILLARI ARASINDA CEZAEVİNE GİREN - ÇIKAN HÜKÜMLÜLER

	<u>1986</u>	<u>1987</u>	<u>1988</u>	<u>1989</u>	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1992</u>	<u>1993</u>
GİREN	34.931	39.657	45.821	41.028	44.826	53.912	54400	53618
ÇIKAN	48.611	40.254	47.567	42.739	44.158	72885	54433	51367

Kaynak: Türkiye İstatistik Yıllığı

Türkiye’de hüküm giymiş olan kişilerin suçlu nüfus içinde yaş gruplarına göre yüzde dağılımları incelendiği zaman, 15 yaş altı ve 65 yaş üstü yaş gruplarının oranının oldukça düşük olduğu görülür.

TABLO 2

YAŞ GRUPLARINA GÖRE CEZAEVİNDEN ÇIKAN HÜKÜMLÜLER

Yıllar	- 15	16-18	19-21	22-29	30-39	40-49	50-59	60-64	65 +
1986	157	1194	3115	15233	15699	7517	4471	755	450
1987	116	1034	2383	12538	12877	6458	3769	667	412
1988	122	1157	2605	14927	15164	7808	4477	838	469
1989	79	727	2485	13163	13899	7363	3901	773	354
1990	62	710	2950	13514	14232	7705	3827	833	325
1991	98	930	3650	19694	25886	13854	6497	1521	755
1992	55	628	2918	15047	18363	10301	4514	1097	510
1993	43	490	2928	14892	17252	10116	4011	1120	515
Ortalama	92	858	2879	14876	16672	8890	4433	950	473
Her Bir Yaş Ortalaması	-	286	960	1860	1667	889	443	190	---

Adalet İstatistikleri : 1986 - 1993

15 yaşından itibaren her yaş grubunda bir önceki yaş grubuna göre önemli artışların olduğu görülmektedir. 22-29 yaş grubunda cezaevinden çıkan hükümlü sayısı yüzde 30’lar seviyesindedir. 30 - 39 yaş grubunda ise en yüksek değerini almaktadır.

Yukarıdaki tablo ülkemizde henüz cezaevinden çıkmış olan nüfusun oldukça genç yaşta olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu kişiler iktisaden en faal oldukları dönemde hükümlü durumdadır.

Yaklaşık olarak 22 yaşından 49 yaşına kadar olan dönem içinde hükümlülük süresi yoğunlaşmaktadır. Bu yaşlar içindeki nüfus ve suçluluk oranı yavaş yavaş yükselmeye başlamaktadır. 19-21 yaş arasındaki nüfus ise, artık öğrenim hayatına genellikle son vermiş olan nüfustur. Hükümlülerin büyük çoğunluğu ise tablo 3' de görüleceği üzere ilkokul mezunudur.

TABLO 3

ÖĞRENİM DURUMLARINA GÖRE CEZAEVİNE GİREN
HÜKÜMLÜLER

	<u>1988</u>	<u>1989</u>	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1992</u>	<u>1993</u>	<u>Ortalama</u>
Okuma - Yazma							
Bilmeyen	2237	1818	1861	1817	1847	1648	1.871
Okul Bitirmeyen	5231	3916	3754	4018	3316	2907	3.857
İlkokul	32219	29141	32796	40871	41958	39986	36.062
Ortaokul	3613	3610	3588	3921	3869	4709	3.885
Lise	1736	2005	2279	2632	3140	3399	2.532
Yüksek O. Fak.	490	538	548	653	870	969	678

Adalet İstatistikleri : 1988 - 1993

İlkokul mezunlarının bu kadar yüksek oranda olmasını ülkemizde ilkokulun zorunlu olmasına bağlayabiliriz. Bu kişiler öğrenim hayatlarını sona erdirmiş ve geçimlerini sağlayacak bir işte çalışmaya başlamışlardır. Hükümlülerden ortaokul ve üstü öğrenim seviyesine sahip olanların oranının yalnızca yüzde 18 civarında olduğunu görüyoruz. Tablodan görüldüğü üzere hükümlülerin eğitim seviyesi oldukça düşüktür. Ancak daha sağlıklı yorum yapabilmek için ülke genel nüfusunun eğitim düzeyi ile karşılaştırma yapılabilir.

1990 Nüfus sayımlarına göre 6 yaş ve daha yukarı olan nüfusun yaklaşık yüzde 20'lik kısmı okur - yazar olmayan nüfustur. Hükümlüler

arasındaki okuma - yazma bilmeyen ve herhangi bir okul bitirmeyenlerin oranı yaklaşık yüzde 12' dir. Cezaevlerindeki hükümlülerin çok büyük bir oranı, yaklaşık yüzde 97 si, erkek ve erkek genel nüfusunun okur yazar olmayan kesimi yaklaşık yüzde 11' dir. (1990 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarından)

Yukarıdaki veriler bize Türkiye genel nüfusunun okuryazarlık oranı ile cezaevlerindeki hükümlülerin okuryazarlık oranı arasında çok önemli bir farklılığın bulunmadığını izlenimini vermektedir.

Ancak genel kabul gören düşünce, eğitim seviyesi ile suçluluk oranları arasında negatif bir korelasyonun olduğu yönündedir.⁽⁸⁾ Ortaya çıkan yukarıdaki özel durum ülkemizdeki istatistiki verilerin sağlıklı olarak düzenlenmemesine bağlanabilir. Ayrıca okur yazar belgesi verilen kişilerden pek çoğunun okur yazar olmadığı gibi ilkokul diploması bulunan bazı kişilerin bile okur yazar olmadığı ülkemizin gerçekleri arasındadır. Bu gibi nedenlerle çalışmamızda genel kabul gören görüş doğrultusunda, eğitim seviyesi ile suçluluk oranları arasında negatif ilişkinin bulunduğu kabul edilmektedir.

Türkiye'de 1975, 1980 ve 1985 yıllarında cinsiyete göre cezaevine giren hükümlülerin sayısı o yılların nüfusuna oranlandığında 1975'ten 1985'e toplam nüfus içinde suçluların oranlarında binde 1.35'ten 0,68'e düşme olduğu görülmektedir.

⁽⁸⁾ Benzer görüşler için bakınız: Tülin Günşen İÇLİ, *Türkiye'de Suçlular, Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri*, Ankara, 1993, s. 44.

TABLO 4

TÜRKİYE'DE SUÇLULARIN NÜFUS İÇİNDE ÖĞRENİM DURUMU
VE CİNSİYETE GÖRE DAĞILIMI (BİNDE)

<u>Toplam Eğitim Düzeyi</u>	<u>1975 = 1.35</u>		<u>1980 = 0.84</u>		<u>1985 = 0.68</u>	
	E	K	E	K	E	K
Topl. Cinsiyet Oranı	2.58	0.04	1.63	0.03	1.31	0.04
Okur - Yazar Olmayan	1.51	0.04	0.73	0.02	0.60	0.03
Okur - Yazar İlkokul Mezunu Olmayan	6.4	0.08	4.72	0.08	2.31	0.04
İlkokul Mezunu	1.9	0.02	1.22	0.02	1.41	0.03
Ortaokul Mezunu	0.56	0.01	0.64	0.01	0.77	0.02
Lise Mezunu	0.17	0.003	0.35	0.03	0.59	0.03
Üni. Yüksek O. Mezunu	0.32	0.04	0.20	0.05	0.39	0.04

Suç oranları cinsiyet ve öğretim durumu değişkenleri açısından ele alındığında incelenen üç sayım döneminde de kadınların suç oranlarının erkeklerden önemli ölçüde düşük olduğu görülmektedir.⁽⁹⁾

Türkiye'de cezaevinden çıkanların meslek gruplarına göre sınıflanması yapıldığında, yıldan yıla değişmelere rağmen İlmî ve Teknik Elemanlar ve Serbest Meslek Sahiplerinin oranının en düşük seviyede

⁽⁹⁾ İÇLİ, s. 46.

olduğunu görüyoruz. Ayrıca yıllar itibariyle rakamlarda büyük değişiklikler olmamaktadır.

TABLO 5

MESLEK GRUPLARINA GÖRE CEZAEVİNDEN ÇIKAN
HÜKÜMLÜLER

	1991	1992	1993	ORTALAMA	1990 NSS*
İlmi ve Teknik Elemanlar					
Serbest Meslek Sahipleri	1135	833	846	938	1.281.899
Müteşebbisler, Direktörler					
Üst Kademe Yöneticileri	714	742	653	703	235.641
İdari Personel ve Benzeri					
Çalışanlar	701	586	756	681	958.629
Ticaret ve Satış					
Personeli	9132	9737	7340	8136	1.310.085
Hizmet İşlerinde	4223	3063	3028	3438	1.430.191
Çalışanlar					
Tarım,					
Hayvancılık, Ormancı					
Balıkçı ve Avcılar.	16160	12162	11285	13203	12.528.080
Tarım Dışı Üretim					
Faaliyeti ve Ulaştırma					
Makina Operatör	17708	12085	11.729	13840	5.631.671
Ev Kadını, Emekli, İrat					
Sahibi Öğrenci, Çalışamaz					
Durumda	23112	16.025	15726	18287	-----

*NSS=1990 Nüfus Sayımı Sonuçlarından

Yine tabloda tarım, hayvancılık ve ilgili mesleklerde suçluluk sayısı yüksek olmakla birlikte, genel nüfusun bu mesleği yapanlarının sayısı ile karşılaştırıldığında bu meslekteki suçluluk oranının fazla

yüksek olmadığı gözlenebilmektedir. Ancak bu mesleklerin yapıldığı bölgelerin kırsal bölge olduğu göz önüne alınırsa işlenen suçların pek çoğunun ilgili makamlara intikal ettirilmediği bilinen bir gerçektir. Kırsal kesimdeki işlenen suçlar daha çok arazi anlaşmazlığı sonucu ortaya çıkan adam öldürme ve yaralama suçları ile kız kaçırmaya suçlarıdır. Kırsal kesimde devletin kişiliğine karşı, hürriyete karşı suçların sıklıkla görülmediğini söyleyebiliriz. Ticaret ve satış personeli arasında ise suçluluk oranının en yüksek olduğunu tablodan görmekteyiz. Bu veriler ise eğitim düzeyi ile suçluluk oranı arasındaki negatif korelasyonu doğrular niteliktedir.

TABLO 6
TÜRKİYE'DE SUÇLULARIN NÜFUS İÇİNDE SUÇ TÜRLERİNE
GÖRE DAĞILIMI (BİNDE)

SUÇ TÜRLERİ	1975	1980	1985
Devlete Karşı	0.14	0.72	3.71
Özgürlüğe Karşı	1.30	1.99	0.87
Devlet Yönetimine Karşı	0.90	1.76	2.40
Adalet Sistemine Karşı	0.27	0.80	0.94
Kamu Düzenine Karşı	0.01	0.009	0.023
Kamu Refahına Karşı	3.25	5.00	3.93
Kamu Ahlakı ve Aile Düzenine Karşı	4.28	8.46	10.03
Bireye Karşı	16.64	28.25	23.06
Mala Karşı	11.87	11.78	24.79

Kaynak : İçli s. 48'den DİE 1991.

Türkiye'deki hükümlüler suç türlerine göre sınıflandığında ise genellikle adi suç nedeniyle cezaevine girildiği görülür. En fazla şahsa karşı suçlular dikkati çekmektedir. Hemen ardından mala karşı suçlar gelmektedir. Kamu ahlakı ve aile düzenine karşı suçlar da önemli oranlara sahiptir.⁽¹⁰⁾ Cezaevine girenlerin en az yüzde 90'ı ilk kez

⁽¹⁰⁾ DİE 1994 verilerinden

cezaevine girmektedir. Bu oran yıllar itibariyle yüzde 95'lere çıkabilmektedir. Dolayısıyla bir kez ceza evinden çıkanların ikinci bir kez daha suç işleyerek cezaevine girme oranları oldukça düşüktür. Bu düşük oran hükümlülerin topluma kazandırılması faaliyetleri açısından oldukça sevindiricidir. Hiç şüphesiz mükerrirlik yüzdesi tek başına cezaevi müesseselerindeki iyileştirme programlarının tesirliliği konusunda sıhhatli bir kriter olamaz. Mükerrirliğe etkili olan faktörler arasında cemiyetin eski hükümlülere karşı olan tutumu, sosyal ve ekonomik koşullar da yer almaktadır.⁽¹¹⁾

TABLO 7

SUÇ SAYISINA GÖRE CEZAEVİNE GİREN HÜKÜMLÜLER

<u>Suç Sayısı</u>	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1992</u>	<u>1993</u>	<u>Ortalama %</u>
1	44386	56659	51221	50778	0.945
2	1786	1881	1857	1856	0.032
3	600	1243	1297	954	0.022
4+	54	129	25	30	0.001

Kaynak : DİE, 1994, s. 198.

İkinci kez cezaevine girenlerin oranı yaklaşık olarak ortalama %3 olmakta, yıllar itibariyle bu oran %2'lere düşebilmektedir.

Hükümlüler çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de bahsedileceği üzere, cezaevlerinde temel eğitim faaliyetlerine de tabi tutulmaktadır. Ülkemizdeki hükümlülerin eğitim seviyelerinin oldukça düşük olduğundan daha önce bahsetmiştik. Eğitim seviyelerinin yükseltilmesi amacıyla yapılan eğitim - öğretim faaliyetlerinin cezaevlerinde istenilen sonucu vermediğini söylemek mümkündür.

DİE'nin yaptığı 1993 yılı istatistiklerine göre; cezaevlerine giren 1290 okuma yazma bilmeyen hükümlüden 1241'i yine okuma yazma

⁽¹¹⁾ Mustafa T. YÜCEL, *Kriminolojik Notlar, Toplum Suçlu ve Ötesi*, Ankara, 1971, s. 53.

öğrenmeden cezaevinden çıkmıştır. Geriye kalan 49 kişiden 31'i okuma yazma öğrenmiş, 15'i ilkokulu bitirmiştir. Bunların içerisinde yalnızca 3 kişi ortaokul veya dengi meslek okulunu bitirmiştir.

Okuryazar olup da bir okul bitirmeyen 2380 kişiden 2353 kişisi yine bir okul bitirmeden cezaevinden çıkmıştır. Bunların içerisinde 24 kişi ilkokulu, 3 kişi de ortaokulu bitirmiştir.⁽¹²⁾

Cezaevlerinde zorunlu olarak uygulanması gereken okuma yazma eğitim faaliyetleri ile ilkokul bitirme programlarının yeterince etkin olmadığını açıkça görmekteyiz. Hükümlüler de bu tür eğitim faaliyetlerine fazla ilgi göstermemektedirler. Genellikle cezaevine giriş ve çıkışta eğitim düzeylerinde bir farklılık olmamaktadır. Bu ise bizi zorunlu olarak çocuk hükümlülerin durumunu incelemeye yöneltmektedir. TABLO 2'de özellikle 15 yaşın üzerindeki hükümlülerden bahsedilmekte ve 15 yaşından itibaren her yaş grubunda, bir önceki yaş grubuna göre önemli artışların olduğundan bahsedilmektedir. Dolayısıyla pek çok veri de 15 yaşın üzerindeki hükümlülerin durumunu yansıtmaktadır. Ancak çocuk hükümlüler en az diğerleri kadar önemlidir ve üzerinde özenle durulması gereken bir grubu oluşturmaktadırlar.

Ülkemizde gençlerin suç işleme sebeplerini belirlemeye ait araştırmalar oldukça sınırlıdır. Bu araştırmalar da daha çok çocuk ıslah ve cezaevlerinde yapılmıştır.

Suçlu çocuklar genellikle alt toplumsal ve ekonomik düzeye sahip, eğitim düzeyi düşük, geliri az, aile reisinin tarımla uğraştığı ya da işçi olduğu, çok çocuklu ailelerin çocuklarıdır.⁽¹³⁾

Çocuk suçluluğu, gerek tür, gerekse neden açısından yetişkin suçluluğundan ayrılmakla kalmamakta, suçlu gençler tedavi

⁽¹²⁾ Benzer sonuçlar için Bkz. DİE 1992,1991,1990 ...

⁽¹³⁾ Aynı görüş için : Haluk YAVUZER, **Çocuk ve Suç**, Ankara, 1981 ve Sevda ULUĞTEKİN, "Hükümlü Çocukların Yeniden Toplumsallaşmaya Yatkınlığıyla İlişkili Faktörler Hakkında Bir Araştırma"

çalışmalarına da yetişkinlere oranla daha başarılı ve süratli yanıt vermektedirler.⁽¹⁴⁾

Hükümlü çocukların en çok işledikleri suçun mala karşı bir suç olan hırsızlık olduğunu görüyoruz. Daha sonra da sırasıyla adam öldürme, gasp ve cinsel suçlar gelmektedir.⁽¹⁵⁾ İslahevine giren hükümlü çocukların yaklaşık yüzde 75'i ıslahevine girdikten sonra herhangi bir okula devam etmemektedir. 1993 yılında ıslahevine giren 494 çocuktan 351'i herhangi bir okula devam etmemiştir. 27'si ıslahevi ilkokuluna gitmiş, 27 si liseye gitmiş ve yalnızca 1 tanesi de üniversite hazırlık kurslarına devam etmiştir. Benzer sonuçlara diğer yıllarda da ulaşmak mümkündür.⁽¹⁶⁾

Araştırmalar, herhangi bir suçtan dolayı hüküm giymiş olan kişilerin büyük çoğunluğunun ekonomik yönden güçsüz, aile ve toplumsal ilişkileri sağlıklı, temel ve mesleki eğitim seviyeleri yetersiz, genç yaşlardaki kişilerden oluştuğunu göstermektedir.⁽¹⁷⁾ Bu nedenle de eski hükümlülerin kendi başlarına bir iş kurup, bağımsız olarak çalışabilmeleri güçtür. Bu durum ise, bu kişileri ister istemez bir başkası hesabına çalışma zorunluluğuna yöneltmektedir.⁽¹⁸⁾ Bu kişilerin başkası hesabına çalışma zorunluluğunda bulunması, bizi bu kişilerin çalışma yaşamında yer alma nedenlerini incelemeye yönlendirmektedir.

Ankara, 1986.

⁽¹⁴⁾ Haluk YAVUZER, *Çocuk Suçluluğuna Yaklaşım Biçimleri ve Yeniden Eğitim*, İstanbul, 1980, s. 59.

⁽¹⁵⁾ DİE 1993, S.6 daki tablodan çıkartılan sonuç. Ayrıca bakınız TC. M.E.B. I *Gençlik Şurası Ön Çalışma Raporu*, 1988, s.2

⁽¹⁶⁾ DİE 1990, 1991, 1992.

⁽¹⁷⁾ Bakınız. Bu çalışma TABLO 2, TABLO 3, TABLO 5.

⁽¹⁸⁾ İhsan ERKUL- Ö. Zühtü ALTAN - Nüvit GEREK, *Sosyal Politika Dersleri*, C. II, Eskişehir, 1983, s.77

II. ESKİ HÜKÜMLÜLERİN KORUNULMA VE ÇALIŞMA HAYATINDA YER ALMA NEDENLERİ

Eski hükümlü olarak nitelenen kişinin hükümlülük niteliği, işlenen suçun cezasının tamamlanmasıyla tüm hukuki unsurları ile birlikte ortadan kalkmış olmaktadır. Ancak, böyle bir durumdaki kişi topluma yeniden döndüğünde, bu niteliğinden ötürü toplumsal yaşama uyabilme ve yaşantısını sürdürebilmede pek çok engelle karşılaşır.⁽¹⁹⁾ Bu kişiler kendilerinin her türlü ihtiyaçlarını karşılayabilmek için iş bulup çalışma zorunluluklarına rağmen alınlarındaki eski hükümlülük sıfatı bu olanaklarını engellemektedir.⁽²⁰⁾ Bu halde ise eski hükümlüler, onurlu bir yaşam için iş bularak, toplumda yararlı bir işlev görmek ya da “tekrar suça dönmek” gibi iki yol ile karşı karşıya kalırlar.⁽²¹⁾ Bir yönden eski hükümlülerin çalışma hayatında yer almaları ile sağlanabilecek yararların, oluşabilecek sakıncalardan daha ağır bastığının anlaşılması, bir yönden de suç ve ceza kavramlarının zaman içerisindeki evrimi ve sosyal hukuk alanındaki çağdaş gelişimler, eski hükümlülerin çalışma hukuku içerisinde özellikle istihdam edilebilmede özel olarak korunması gereğini ortaya çıkarmıştır.⁽²²⁾

İşte bu ve buna benzer düşünceler toplum ve devlet görüşlerinde yeni değişikliklere yol açmış, bireylerin bugünkü modern toplumlarda buldukları şartlara boyun eğmeleri yerine, devletin kendi olanaklarıyla iş bulamayan bu gibi kimselere iş bulma görevini yüklenmesi esası benimsenmiştir. Zira bugünkü sosyal devlet, çalışma ve sosyal adalet ilkelerine dayanan, fertlere yalnız klasik hürriyetleri sağlamakla yetinmeyip, aynı zamanda onların insan gibi yaşamaları için zorunlu olan maddi ihtiyaçlarını karşılamayı da kendine görev edinen bir devlet tipidir. Bu yolla iktisaden zayıf olan kişiler, özellikle başkalarına bağlı olarak çalışanlar, korunarak geniş halk tabakalarının refaha kavuşmaları sağlanmış olur. Anayasamızın 2. maddesinde de açıkça belirtildiği

⁽¹⁹⁾ Ö. Zühtü ALTAN, “Eski Hükümlülerin Çalıştırılmasında Genel İlkeler” EİTİA Der. Ocak, 1980, C. 16, S.1, s. 324.

⁽²⁰⁾ İhsan ERKUL, “Eski Hükümlüler ve Çalışma Sorunları” ESADER, C.XII, 1976, s. 287.

⁽²¹⁾ ALTAN, “Eski...”, s. 325’den The Man who Lived Again, APL - CIO Pub. No: 63, USA, s.2.

⁽²²⁾ ALTAN, “Eski...” s.325.

üzere Türkiye Cumhuriyeti sosyal bir hukuk devletidir. Bu bakımdan Anayasamızda sosyal devlet ilkesini benimseyen bazı temel kurallar görülür.⁽²³⁾

1981 Anayasamız 49. maddesinde çalışmanın herkesin hakkı ve ödevi olduğunu belirterek, devlete çalışmayı destekleme ve işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri alma görevini vermiştir. Ayrıca 50. maddesinde "... yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar" demekle engelliler sınıfının önemli bir grubunu oluşturan eski hükümlülerin de çalışma hayatında özel olarak korunmasını amaçlamıştır. Eski hükümlülerin korunmasına yönelik çıkartılan 931 sayılı kanunun hükümet gerekçesi de bu amaca uygun olarak şöyle demektedir: "...Tasadüfen bir suç işlemiş hatta bazı ahvalde bu duruma düşmüş yurttaşlardan da çalışma dilek ve istidadında olanlara da bu imkanı sağlamak yine toplumun ödevleri arasında sayılabileceği gibi, aynı zamanda toplumun menfaat ve huzuru icabıdır. Diğer taraftan her ne şekilde olursa olsun suç işlemiş ve mahkum olmuş bulunanların bu mahkumiyetlerini çektikten sonra kefaretlarini ödemiş ve suçluluk hallerinin kalmamış olduğunu ve kendilerine çalışma imkanı verilerek topluma yararlı bir insan haline gelmeleri şansının tanınmasının faydalı olacağını kabul etmek icap eder..."

Eski hükümlüler istihdam edilebilmede pek çok engelle karşılaşmaktadırlar.⁽²⁴⁾ İşte bu karşılaştıkları engelleri aşabilme ve eski hükümlülerin çalışma yaşamında yer alabilmelerinin yararlı nedeniyle sosyal politikalarca korunurlar.

Eski hükümlülerin çalışma yaşamında istihdam edilebilmelerinin gereğinden bahsederken öncelikle bunların sayısal çoklukları gözden kaçırılmamalıdır. Bu kişiler aileleriyle birlikte düşünülürse toplumda oldukça önemli bir kitleye ulaşırlar. Tablo 1'de de görüleceği üzere

⁽²³⁾ ERKUL, "Eski..." s.288.

⁽²⁴⁾ Bu engeller bir sonraki paragrafta ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

cezaevine giren-çıkan sayısı yaklaşık olarak ortalama yılda elli bin civarındadır.

Bir iş bulup çalışmak, bir işte başarı gösterip ilerlemek toplumdaki tüm bireyler için bir gereksinim olmanın da ötesinde bir zorunluluktur. Çalışmak yalnızca gelir sağlayabilmenin bir aracı olarak düşülemez. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında, eski hükümlüler içinde bir iş bulup çalışmanın ne kadar önemli olduğu ortaya çıkar.

Kendine uygun bir iş bularak çalışmaları, eski hükümlü kişilerin toplum ve sosyal yaşam ile geçmişte kalan çelişkilerinin giderilmesine ve ilişkilerinin sağlıklı bir doğrultuda pekiştirilmesine de yardımcı olacaktır.

İstihdam edilememeleri halinde, eski hükümlülerin katı bir bağışlamazlıkla toplumdaki soyutlanmaları, esasen daha duyarlı hale gelmiş bulunan toplumsal ilişkilerini olumsuz yönde etkileyecek ve yeni suçlar işlemeleri olasılığını çoğaltacaktır. Önünde uzun aktif yaşam dönemi bulunan bu kişilerin, böyle bir yola itilmesiyle oluşabilecek sakıncalar daha açık olarak görülür. İşsizliğin, kişiyi suça iten temel etkenlerden biri olarak kabul edilmesi ve suç işleme eğiliminin işsizler arasında daha yüksek bulunması da bu düşünceleri doğrulamaktadır.

Eski hükümlü kişilerin de kendilerini ve bakmak zorunda buldukları kimseleri geçindirmek için gelir sağlayabilecekleri bir iş bulup çalışmaları gerekir. Bu kimselerin çalışabilme olanağı bulabilmesi, ulusal gelirin ve dolayısıyla toplumsal refahın çoğalmasına da yardımcı olur. Onları, ulusal gelire katkıda bulunmadan, pay alan birer tüketici olmaktan kurtarır. Bu anlamda eski hükümlülerin istihdam edilememeleri, kaynakların en verimli ve son damlasına dek tutumlu bir biçimde kullanıldığı günümüzde, ekonominin en değerli kaynağı olan insan gücünün savurganlığı anlamını taşır. Eski hükümlülerin ve onların iş bulmakta güçlük çekmesinden etkilenecek insanların sayısal çokluğu, konunun ekonomik önemine daha da ileri boyutlar kazandırmaktadır.

Eski hükümlüler; fiziksel ve düşünsel işgücünü değerlendirerek çalışmak, bir gelir güvencesine sahip olmak ve onurlu bir yaşam sürdürerek mutlu olma hakkına sahiptirler. Eski hükümlüleri, bu haklarını kullanabilme olanağından yoksun bırakmak yalnız çağdaş hukuk düzeni yönünden değil insancıl açıdan da hoş görülemez.⁽²⁵⁾

⁽²⁵⁾ ALTAN, Sosyal ..., s. 251 - 252.

III. ESKİ HÜKÜMLÜLERİN ÇALIŞMA HAYATINDA KARŞILAŞTIKLARI ENGELLER

Toplumsal yaşama döndükten sonra eski hükümlülerin karşılaştıkları ilk ve belki de en büyük sorunları, kendilerine gelir sağlayabilecekleri bir iş bulabilmek ya da bulmuş oldukları işi ellerinde tutabilmek olur. Herhangi bir suç nedeniyle hüküm giymiş olan kişilerin büyük çoğunluğunun ekonomik yönden güçsüz, aile ve toplumsal ilişkileri sağlıklı, temel ve mesleki eğitim düzeyleri yetersiz, genç yaşlardaki kişilerden oluşmaktadır. Bu nedenle de eski hükümlülerin kendi başlarına bir iş kurup, bağımsız olarak çalışabilmeleri güçtür. Bu durum ise, bu kişileri ister istemez bir başkası adına bağımlı olarak çalışma zorunluluğunda bırakmaktadır. Ancak, bu tür bir iş ilişkisi içinde ise, eski hükümlülük nitelikleri nedeniyle bu kişiler sosyal, ekonomik ve yasal bazı engellerle karşılaşarak, kendilerine uygun bir iş bulamazlar. Bu halde ise eski hükümlüler; bir iş bularak çalışmak ve toplumsal yaşama yeniden katılmak ya da yeniden suç işlemek gibi bir ikileme çoğu kez karşı karşıya kalırlar. Bu nedenle de, eski hükümlülerin istihdam olunabilmeleri ve bu yol ile toplumsal yaşamla kaynaşabilmeleri amacıyla sosyal politikalar kapsamında korunulması gerekir. Eski hükümlülerin istihdam edilebilmeleriyle sağlanılabilecek bireysel, sosyal ve ekonomik yararlar da bu gerekliliğe ayrıca rasyonel bir boyut da kazandırmaktadır.⁽²⁶⁾

Eski hükümlülerin istihdam edilebilmede karşılaştıkları engelleri dört ana başlıkta inceleyebiliriz.

A - ESKİ HÜKÜMLÜLÜK NİTELİĞİ

İşverenler, bir eski hükümlünün iş istemini değerlendirirken, öncelikle bu kişinin hüküm giymiş olduğu suçu ya da suç işleme eğilimini göz önünde tutarak yeniden suç işleme olasılığını düşüneceklerdir. Bu düşüncelerle işverenlerin, daha önce işlemiş

⁽²⁶⁾ ALTAN, Sosyal ..., s. 248.

oldukları suçlardan dolayı bu kişilere karşı duydukları kuşku ve güvensizlik, eski hükümlülere iş vermeme yönünde bir isteksizlik, çekingenlikten başlayıp, direnişe kadar varabilen bir tavır almalarına yol açabilecektir. Eski hükümlü kişiye karşı bir ön koşullanma olarak da kabul edilecek bu düşünce ve davranışlar, eski hükümlü kişinin bir işe girmesinden sonra, işyerindeki sosyal çevresi için de geçerlidir. Böylece, hangi tür ve ağırlıkta olursa olsun, daha önce bir suç işlemiş olması, daha başlangıçta eski hükümlü olarak nitelendirilen kişiye karşı işyerinde bir güvensizlik uyandırmakta ve işlenmiş olan suç önem kazanıp ağırlaştıkça bu duygular, tedirginliğe, korkuya ve hatta kine dönüşerek olumsuz bir tavır alınmasına yol açabilmektedir. Ayrıca diğer insanlara göre az yada çok istisnai bir psikolojiye sahip olmak anlamında tüm suçlular diğer bireylere göre farklı sayılabilirler. Cezaevi psikolojisi gün geçtikçe suçlunun ferdi psikolojisine egemen olarak, sonunda suçluyu belirgin biçimde değiştirebilir.⁽²⁷⁾

B - SOSYAL NEDENLER

Eski hükümlülerin istihdam edilme düşüncesi ve uygulamaları, bir çok kimse ve bu arada işveren içinde çok yeni bir anlayıştır. Bu nedenle çalışma yaşamına giren ya da girecek olan eski hükümlü kişilerin sorunları bir işe başlamakla birlikte çözülmüş sayılamaz. Aile üyelerinden başlayıp yakınları arkadaşları işyerindeki astları, üstlerine dek, uzanan tüm sosyal çevresinin ilgi, anlayış ve yardımına gereksinim duyarlar. Kamu vicdanınca benimsenip, davranışları ile desteklenmediği sürece, eski hükümlülerin gerek toplumsal yaşam ve gerekse çalışma yaşamı içinde gerçek anlamda yer alabilmesi güçtür. Kamuoyunun bu alanda eğitilip aydınlatılması ve bu konuda oluşturulabilmesi, konunun belki de çözümü gereğince önemsenmeyen yönlerinden birisidir. Basılı, işitsel ve görsel iletişim araçları, eğitim ve öğretim kurumları, sendikalar, gönüllü dernekler, yöneticiler, işverenler ve hatta toplumsal etkinliği ve saygınlığı olan kişiler bu alanda sorumluluk taşıyan ve

⁽²⁷⁾ ALTAN, Sosyal ..., s. 248 - 249.

kamuoyunu oluşturabilen güçlerin ilk akla gelen örnekleri olarak sıralanabilir.⁽²⁸⁾

C - EKONOMİK NEDENLER

Eski hükümlülerin istihdam edilebilme olanak ve ortamı, toplumun ekonomik yapısı ve koşulları ile de yakından ilişkilidir.

İstihdam düzeyinin düşük olduğu, işsizliğin büyük boyutlara ulaştığı, işgücü sunumu çokluğunun oluşturabileceği rekabet nedeniyle eski hükümlü çalıştırmak, işveren için gereği ve önceliği olmayan bir yük haline dönüşebilecektir. Böyle bir ekonomik ortam içinde, eski hükümlülere istihdam olanağı sağlayabilmek için sürdürülen çabalardan olumlu sonuçlar alınabilmesi beklenemez.

İşverenlerin eski hükümlü çalıştırmaktan kaçınma nedenlerinin belki de başında, işgücü sunumunun çok yüksek ve kolay sağlanır olması bulunur. Gerçekte; böyle bir ortam yalnızca eski hükümlülerin değil, toplumdaki tüm engelli grupların önemli ölçüde engeller. Engeli bulunmayanların bile iş bulup çalışabilmede güçlük çekenlere karşı duyulabilecek tedirginlik ve gösterilecek ilgi daha az olur. Bu nedenle işgücü piyasasında emek sunumunun, eski hükümlülerin çalışabilmelerini olanaklı ve hatta gerekli kılabilecek kadar çoğaldığı bir ekonomik ortamın, bu alandaki yasal hükümlerin uygulanabilirliğine azımsanmayacak katkıları bulunacaktır.⁽²⁹⁾

Ancak bu elverişsiz durum, eski hükümlülerin istihdamında özel programların yapılmasında ve uygulamasına engel olmamalıdır. Sosyal bir devletin ödevleri arasında herhalde eski hükümlülerin özel durumları ile ilgilenmekte vardır.⁽³⁰⁾

⁽²⁸⁾ Faruk EREM, *Adalet Psikolojisi*, AÜHF Ya. No. 131, Ankara, 1959, s. 16.

⁽²⁹⁾ ALTAN, *Sosyal ...*, s. 249.

⁽³⁰⁾ Metin KUTAL, "Sakat ve Eski Hükümlülerin İstihdamları İle İlgili İki Önemli Tüzük", İKTİSAT ve MALİYE DER., C. XXXIV, S.2, MAYIS, 1987, s. 83.

D - HUKUKİ NEDENLER

Eski hükümlülerin çalıştırılması yönündeki uygulamalar çok yeni olarak nitelenebilecek kadar yakın geçmişe dayanmaktadır. Bu nedenle, bu alanda henüz saptanılamamış ya da giderilememiş bazı aksaklıklar da bulunabilir. Ayrıca, eski hükümlülerin çalıştırılmasını öngören hükümler, çok önceleri yürürlüğe giren ve yıllar boyu uygulanan yürürlükteki başka mevzuat hükümleri ile de çelişebilir. Sözgelimi, yürürlükteki bir yasa eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğünü düzenleyen hükümleri içerirken, bir başka yasada ise bir işe girebilmek için "hüküm giymiş olmamak" gibi ön koşul taşıyan hükümler yer alabilir.⁽³¹⁾ Mesela devlet memuru olabilmek için Devlet Personel Kanunu ağır hapis veya 6 aydan fazla hapis veyahut affa uğramış olsalar bile zimmet, ihtilas, irkilap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı bir fiilden dolayı hapis cezasından hükümlü bulunmamak⁽³²⁾ kaydını aramak suretiyle, çok sayıda eski hükümlünün devlet kapısında iş bulmasını önlemektedir. Devlet Personel Kanunumuzdaki bu genel ilke bu gün hemen hemen bütün özel kesim işyerlerinin tümünde de benimsenen ana bir ilke olması itibariyle bu durumda bulunan kimselerin özel kesim işyerlerinde de iş bulamayacakları açıktır. Bu tutumun, iş bulamadıkları için insanca yaşama şartlarına kavuşmak olanağına ulaşamayan bu insanları buldukları toplumdan kopmaya ve onları yeniden suç işlemeye götüren bir davranış olacağı açıktır.⁽³³⁾

⁽³¹⁾ ALTAN, Sosyal ..., S. 249 - 250.

⁽³²⁾ 657 Sayılı Devlet Personel Kanunu mad. 48.

⁽³³⁾ ERKUL, Eski ..., S. 287 -288.

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ HÜKÜMLÜLERİN ÇALIŞMA YAŞAMINA GİRMEYEN ÖNCE KORUNMALARI

Eski hükümlülerin istihdam edilebilmeleri ve çalışma yaşamı içinde korunabilmeleri, işe yerleştirmeden önce yeteri ve gereğince korunabilmelerine bağlıdır. Eski hükümlülerin temel eğitimleri ve mesleki yönden eğitilmeleri ile sosyal (düşünsel) yönden rehabilite edilebilmeleri işe yerleştirmeden önceki korunulma alanını oluşturur, hedeflerini belirler.

Eski hükümlü kişilerin büyük bölümünün genç yaş gruplarında bulunduğu, temel ve mesleki eğitim düzeylerinin yetersiz olduğuna daha önce de değinilmişti.⁽¹⁾ Bu nedenle, temel ve mesleki eğitim düzeyi yetersiz olan bu kişiler yeniden toplumsal yaşama döndüklerinde bir işte çalışabilmeleri için aranılan bilgi ve becerilere çoğu kez sahip değildirler.

⁽¹⁾ Bakınız. Bu Çalışma TABLO 2, TABLO 3, TABLO 4.

Eski hükümlülerin istihdamının bir başka ön koşulu ise, hükümlülük süresi içinde, sosyal yönden rehabilite edilebilmeleridir. Bu anlamda rehabilitasyon, eski hükümlü kişinin duygu, düşünce ve davranışları yönünden ıslah edilmeleri anlamına gelir. Sosyal yönden rehabilite edilmenin amacı, eski hükümlü kişinin sosyal ilişkilerini onarmak, toplumla olan bağlarını güçlendirmek ve onu toplumsal yaşama hazırlamaktır.⁽²⁾

Eski hükümlülerin çalışma hayatına girmeden önce korunmaları, daha henüz hükümlü iken yapılan faaliyetlerle başlar. Bu aşamada en önemli görev infaz kurumlarına düşmektedir. İnfaz kurumlarında zorunlu ve isteğe bağlı olmak üzere bir takım programlar yürütülmektedir. Bu programlar temel eğitim faaliyetleri, sosyal yönden (düşünsel) rehabilitasyon faaliyetleri ve iş ve meslek edindirme faaliyetleri olmak üzere üç alanda toplanmaktadır.

İnfaz kurumlarında gerçekleştirilen ıslah çalışmalarında eski ceza hukuku anlayışı, cezaların yerine getirilmesinde toplumun intikam duygularını tatminle birlikte, cezanın ibret olması esasını benimsemiş, suç işleyen şahsı cezaevlerinde kendi kaderlerine terk ederek infaz rejimini katı ve sert usullere dayandırmıştır.

Bugünkü ceza hukuku anlayışında ıslahın amacı, suç işleyenleri kişiliğine uygun terbiye, eğitim ve çalışma yolları ile tedavi edip, kendilerini topluma yararlı birer insan haline getirme ilkesine dayanmaktadır. İnfaz kurumlarından çıktıktan sonra ıslah olmuş suçlunun izlenmesi, korunması bu sistemin içerisine girmektedir.⁽³⁾

Cezasını tamamlayan ve eski hükümlü sıfatına, kavuşan kimse bu sığata kavuşmadan önce temel eğitimden, sosyal rehabilitasyondan ve mesleki eğitimden etkin bir biçimde geçerse, bu kişinin işe yerleştirilme

⁽²⁾ Ö. Zühtü ALTAN, Sosyal Politika, Açıköğretim Fak. Yay. No. 474, C. II, Eskişehir, 1996, s.254.

⁽³⁾ Altan SAYSEL, Suçlu Çocukların İyileştirilmesinde Bütünlüğe Doğru, Ankara, 1972, s. 9-10.

ve işini korumada diğerlerine göre daha avantajlı olduğunu kabul etmek gerekir. Bu nedenle hükümlülerin çalışma yaşamına girmeden önce korunması hayatı önem taşımaktadır. Hatta bir adım daha ileri giderek sonraki koruma aşamalarının başarısının buna bağlı olduğunu söyleyebiliriz.

I. TEMEL EĞİTİM FAALİYETLERİ

Eğitim programları içinde yer alan ders ve kursların önemi ile infaz kurumlarının imkan ve şartları dikkate alınarak, bazı ders ve kurslar mecburi olmamakla beraber, idarenin sürekli teşviki ile hükümlü ve tutukluların isteklerine ve kurumların imkan ve şartlarına bağlı bırakılmıştır.

Uygulanması mecburi olan programlar, her infaz kurumu ile tutukevinde mutlaka uygulanması gereken programlardır.

Gerek uygulanması mecburi olan ve gerekse idarenin teşvikine rağmen, isteğe ve kurumların şart ve imkanlarına bağlı bırakılan eğitim ve öğretim programları; hükümlü ve tutukluları cehaletten kurtarmak, iş ve meslek sahibi yapmak, milli ve ahlaki yönden gelişmelerini sağlamak, olaylar karşısında ve çevreden gelecek tahrik ve kışkırtmalar muvacehesinde sabırlı, tahammüllü, soğukkanlı, ... olmalarını; ıslah olup bir daha suç işlememelerinin ve mutlaka beladan kaçmaları gerektiğini kendilerine öğretmek gibi, çok önemli amaçları gerçekleştirmeye yönelmiş bulunmaktadır.⁽⁴⁾

A - OKUMA YAZMA PROGRAMLARI

Okuma yazma bilmeyenlere yönelik bir programdır. Okur yazar olmayan hükümlü ve tutukluların okuma yazma öğrenmelerini, günlük hayatta kendileri için gerekli olan yazıları okuma ve anlamalarını, türkçe'yi iyi konuşmalarını ve temel bilgiler edinmelerini sağlamak üzere

⁽⁴⁾ Hüseyin TURGUT, Cezaevi İdaresi, Adalet Bakanlığı Eğitim. Dai. Başk. Ankara, 1986, s. 213.

uygulanır. Okuma yazma kursları, mahalli Halk Eğitim Müdürlüklerince; Yetişkinler için Okuma - Yazma Öğretimi (1. Kademe Eğitim Programı) açılarak yürütülmektedir.

Ceza infaz kurumları ve tutukevlerindeki okuma yazma kurslarında farklı suç grupları oluşturulmadan hükümlü ve tutukluların hepsi bir arada eğitime alınmaktadır. Ancak kadın ve çocuk hükümlü ve tutuklular kendi aralarında ve kendi koğuşlarında Kurum Öğretmeni tarafından okuma yazma kurslarına tabi tutulmaktadır. Ağır ceza merkezlerindeki kadın koğuşlarına halk eğitim merkezlerinden kadın öğretmen temin edilmektedir.

Kurs sonunda başarılı olanlara, halk eğitim müdürlüğü ile işbirliği yapılarak okuma yazma belgeleri verilmektedir.⁽⁵⁾

⁽⁵⁾ TURGUT, s. 213 - 215.

TABLO 8

**YILLARA GÖRE CEZAEVLERİNDE VE TUTUKEVLERİNDE
OKUMA YAZMA ÖĞRENEN HÜKÜMLÜLER**

	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1992</u>	<u>1993</u>
Hükümlü sayısı	44158	72885	53433	51367
Girerken				
Okuma Yazma	1356	2117	1298	1241
Bilmeyen				
Çıkarken				
Okur Yazar Olup	132	217	67	31
Okul Bitirmeyen				
Çıkarken				
İlkokul Bitiren	39	50	12	15
Çıkarken				
Ortaokul veya	2	-	-	3
Dengi Bitiren				
Çıkarken				
Öğrenim Durumunu	173	267	79	49
Değiştiren (Toplam)				

Kaynak : Adalet İstatistikleri

Cezaevlerinde uygulanan okuma yazma programlarının ne derecede başarılı olduğunu görmek için TABLO 6'yı incelediğimizde sonucun umut kırıcı olduğunu görmekteyiz. Cezaevine girdiğinde okuma yazma bilmeyen her yüz kişiden yalnızca dördü öğrenim durumunu değiştirebilmiştir. Bu, yüzde doksan altılık bir kesimin öğrenim durumunu değiştirmek için fazla bir çabaya girmediğini bize göstermektedir. Oysa

ki cezaevlerindeki eğitim faaliyetlerinde okuma yazma programlarına özel bir önem verilmekte ve okuma yazma bilmeyen kimsenin kalmaması için çaba sarf edilmektedir.

B - İLKOKUL BİTİRME PROGRAMLARI

Okuryazar olup da ilkokul düzeyindeki eğitimini tamamlamayan hükümlü ve tutukluların, bu eğitimden geçirilerek ilkokul diploması almalarını sağlamaya yönelik bir programdır. Bu seviyede verilen eğitimin amacı; hükümlü ve tutukluyu günlük hayat için gerekli asgari bilgilere donatmak ve eğitim sonunda alacağı ilkokul diploması ile tahliyeden sonra herhangi bir işe girebilme veya daha ileri düzeyde eğitim yapabilme imkanı sağlamaktır. Okuma yazma kursu gibi ilkokul bitirme kursu da uygulanması mecburi bir programdır. Kurumun şartlarına ve imkanlarına bakılmaksızın bu kursun mutlaka açılıp yürütülmesi gerekir.

İlkokul bitirme kurslarında, Milli Eğitim Bakanlığının hazırladığı “Yetişkinler için II. Kademe Eğitim Uygulamasına İlişkin Yönetmelik” ve “Yetişkinler için II. Kademe Eğitim Deneme Programı” uygulanacaktır.

Kurs sonunda ilkokul bitirme sınavlarında başarılı olanlara, Halk Eğitim Müdürlüğü ile işbirliği yapılarak diplomaları verilmektedir.⁽⁶⁾

İlkokul bitirme programlarına devam edebilir durumdaki kişilerden ancak yüzde bir oranında bu konuya ilgi gösterildiği DİE verilerinden görülmektedir. Örneğin 1993 yılında 2380 okuryazar olup ta bir okul bitirmeyen hükümlüden ancak 24 kişisi ilkokulu bitirmiş ve 3 kişisi de ortaokul ve dengi meslek okulunu bitirmiştir. Diğer yıllara ait verilerde de benzer sonuçlarla karşılaşmaktadır.

⁽⁶⁾ TURGUT, s. 220 -221.

TABLO 9

**OKURYAZAR OLUPTA CEZAEVİNDE ÖĞRENİM
DURUMUNU DEĞİŞTİRENLER**

	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1992</u>	<u>1993</u>
Hükümlü Sayısı	44180	72885	53433	51967
Girerken Okur Yazar Ancak Okul Bitirmeyen	3425	5777	2930	2380
Çıkarken ilkokul Bitiren	121	193	40	24
Çıkarken Ortaokul veya Dengini Bitiren	2	3	1	3
Çıkarken Lise veya Dengini Bitiren	1	2	-	-
Çıkarken Öğrenim Durumu Değişenler	124	198	41	27

Kaynak : Adalet İstatistikleri

**C - ORTAOKUL, LİSE VE DENGİ OKUL BİTİRME
PROGRAMLARI**

Hükümlü ve tutukluların boş zamanlarını doldurmak ve tahsil düzeylerini yükseltmek amacıyla, cezaevi idaresinin devamlı teşvikleri ile bu kişilerin dışarıdan ortaokul, lise ve dengi okul sınavlarına hazırlanması ve Milli Eğitim Müdürlükleri ile iş birliği yapılarak bu sınavlara katılmalarının sağlanması, ıslah yönünden Adalet Bakanlığının kabul ettiği ve üzerinde önemle durduğu bir husustur.

İnfaz kurumları tarafından uygulanması mecburi olmayan, fakat idarece teşvik edilmesi gereken bu programlara dahil kurs ve çalışmalara katılmak isteyen hükümlü ve tutukluların bulunması ve kurumun bina, araç - gereç, tesis, personel ve zaman bakımından bu programların uygulama imkanına sahip olması gerekmektedir. Cezaevlerinde açılarak ortaokul, lise ve dengi okul bitirme kurslarında uygulanacak programlar ve bu programları uygulayacak öğretmenler, Milli Eğitim Müdürlükleri ile Halk Eğitim Müdürlüklerinden temin edilmektedir.

Hükümlü ve tutukluların, ileri seviyede eğitim yapmaları amacıyla uygulamaya konulmuş olan bu kurslar sonunda, Milli Eğitim Müdürlüğünce sınav açılması gerekmektedir.⁽⁷⁾ Bu sınavlara katılma biçimleri infaz kurumlarının niteliklerine göre farklılaşmaktadır.⁽⁸⁾

Türkiye genelindeki cezaevlerinde uygulanan ortaokul, lise ve dengi okul bitirme programlarındaki amaca ulaşma oranı, (Adalet istatistiklerine göre) oldukça düşük gerçekleşmektedir.

1993 yılında 51967 hükümlüden yüzde 75'i ilkokul mezundur ve ilkokul mezunu olanlardan ancak binde 1'i ortaokul ve dengi bir okul bitirerek cezaevlerinden tahliye olmuşlardır. Bunlar arasında çıkarken öğrenim durumunu değiştirenlerin oranı ise yine binde 1 civarındadır. Girerken ortaokul mezunu olanları eğitim durumlarını değiştirme oranları da binde 2'dir. Bu sayısal veriler hükümlülerin eğitim programlarına fazla ilgi göstermediklerini bize göstermektedir.

⁽⁷⁾ TURGUT, s. 271 - 272.

⁽⁸⁾ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., TURGUT, s. 273 -274.

TABLO 10

**İLKOKUL MEZUNU OLUPTA CEZAEVİNDE ÖĞRENİM
DURUMUNU DEĞİŞTİRENLER**

	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1992</u>	<u>1993</u>
Hükümlü Sayısı	44180	72885	53433	51967
Girerken İlkokul Mezunu olanlar	32878	54045	41235	39125
Çıkarken Ortaokul veya Dengi Bitirenler	42	101	29	29
Çıkarken Lise veya Dengi Bitirenler	5	12	2	3
Çıkarken Öğrenim Durumu Değişenler	47	113	31	32

Kaynak : Adalet İstatistikleri

TABLO 11

**ORTAOKUL MEZUNU OLUPTA CEZAEVİNDE ÖĞRENİM
DURUMUNU DEĞİŞTİRENLER**

	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1992</u>	<u>1993</u>
Hükümlü Sayısı	44180	72885	53433	51967
Girerken Ortaokul Mezunu Olanlar	3396	5635	3953	4404
Çıkarken Lise veya Dengi Bitirenler	6	30	7	8
Çıkarken Üniversite veya Yüksekokul Bitiren	-	1	-	-
Çıkarken Öğrenim Durumu Değişenler	6	3	7	8

Kaynak : Adalet İstatistikleri

Hükümlü ve tutukluların eğitilip ıslah edilebilmeleri için doktor raporu ile derslere katılamayacak kadar yaşlı veya hasta oldukları tespit edilenler dışında kalanların tamamı, tahsili, mevkii, zenginliği ve hatırı ne olursa olsun, okuma yazma ve ilkokulu bitirme kurslarına, kültür derslerine, seçilmek şartıyla iş ve meslek kurslarına, sinema ve video ile eğitim çalışmalarına, ferdi görüşmelere ve psiko - sosyal hizmet programı uygulamalarına, tüm sosyal ve kültürel çalışmalara seyirci olarak, katılmaları mecbur tutulmuştur.

Ceza İnfaz Kurumları ile Tutuk Evlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük'ün 178, 183, 184, 194, 195 inci maddeleri ile 1721

sayılı Hapishanelerin ve Tevkifhanelerin İdaresi Hakkında Kanununun 218, 647 sayılı Cezaların İnfazı Hakkındaki Kanununun 15 ve Ek 2 nci maddeleri, hükümlü ve tutukluların eğitim, öğretim ve ıslah çalışmalarına iştirak etmeleri mecburiyetini getirmiştir.⁽⁹⁾

⁽⁹⁾ TURGUT, s. 270.

II. SOSYAL YÖNDEN REHABİLİTASYON FAALİYETLERİ

A - PSİKO - SOSYAL HİZMET PROGRAMLARI

Bu program, bünyesinde psikolog, sosyal çalışmacı gibi, bu konunun uzmanı olan personeli bulunan infaz kurumları ile tutuk evlerinde uygulanması mecburi olan bir programdır.

Hükümlü ve tutukluların kişilik özelliklerini, ruhsal, duygusal, ekonomik ve sosyal problemlerini belirleyerek, uygun mesleki teknikler kullanmak suretiyle, bunların yeniden topluma kazandırılmaları amacına yönelik olan bu programın, başarı ile uygulamaları amacına yönelik olan bu programın, sosyal çalışmacı ve gerektiğinde pedagogların rahat bir çalışma ortamına kavuşturulması kendilerine idarece her türlü yardım ve kolaylığın gösterilmesi gerekir.⁽¹⁰⁾ Bir anda günlük yaşantısından cezaevine düşmüş kişinin, bu ortam değişikliği nedeniyle yoğun bir stres yaşadığı kabul edilmelidir. Bu kişi, cezaevindeki ortama ayak uydurmaya çalışacak, yeni kişilerle ve yeni otoritelerle karşılaşacaktır. Ayrıca cezaevinden çıktıktan sonra yeni bir hayata kendisini hazırlayacaktır. Bütün bunlar hükümlünün şiddetle psiko - sosyal hizmet programlarına ihtiyaç duymalarına neden olacaktır. Hükümlüler gerçekten güvenebilecekleri, sorunlarını anlatabilecekleri kişilerden rahatlıkla yardım isteyebilecekler, hatta cezaevi makamlarına iletmeye çekindikleri sorunlarını cezaevi psiko - sosyal hizmet uzmanına iletebileceklerdir.

Cezaevi idaresinin en büyük görevi, bu insanları eğitim yoluyla güçlü - kuvvetli kılmayı hadiselerle karşılaştıklarında, onlara sabırlı, dayanıklı ve tahammüllü olmaları gerektiğini öğretmesidir. Bu eğitimin verilmesi, ilkokul, ortaokul, lise bitirme ve meslek eğitimi kursları, kültür dersleri, konferanslar, sinema ve video ile eğitim gibi etkinlikler yanında, çok etkili bir şekilde ferdi görüşme yolu ile de sağlanabilir. Bilindiği gibi insanlar, topluluk içerisinde ve arkadaşlarının yanında kitle

⁽¹⁰⁾ TURGUT, s. 252 - 253.

psikolojisinin etkisi ile son derece cesur, katı ve inatçı olurlar. Böyle bir ortamda insanları ikna etmek, daha doğrusu pişmanlık duygularını geliştirip ıslaha yöneltmek zor bir iştir. Bunun için hükümlü ve tutukluların, zaman zaman kalabalık koğuşlardan alınarak çevresinden koparılması ve idare binasında, savcı, müdür, psikiyatrist, psikolog, sosyal çalışmacı, doktor, din adamı veya öğretmenle tek başına ayrı ayrı görüştürülmesi yararlı olacaktır. Bu durumda, kitle psikolojisinin dışına çıkartılan suçlunun korkak, ürkek, aciz ve zayıf halinden istifade edilerek, onu tanımaya çalışmak, problemlerini öğrenmek ve daha sonra da ikna ve telkin yollarıyla suç ve suçluluktan kendisini arındırmaya gayret etmek uygun bir yoldur. anlayış sevgi ve iyi niyetle görüşmeleri sürdürecektir görevliler, suçlular ile yakın bir diyalog kurabilmeli ve onların pişmanlık duygularını geliştirmeye devam etmelidirler.⁽¹¹⁾

B - SOSYAL VE KÜLTÜREL FAALİYETLER

Sanat, kültür, spor ve çeşitli yarışma alanlarında yapılacak çalışmaların, rehabilitasyon açısından hükümlü ve tutuklular üzerinde yarattığı olumlu etkiler dikkate alınarak kurumların tesis, bina personel gibi imkanlarının elverdiği ölçüde, her türlü sosyal ve kültürel çalışmaların yapılması faydalı ve gerekli görülmektedir⁽¹²⁾. Bu nedenle de cezaevlerinde yapılacak sosyal ve kültürel faaliyetler desteklenmekte ve teşvik edilmektedir. Bu faaliyetlere yöre halkının da ilgisinin çekilmesi, hükümlülerin rehabilitasyonuna çeşitli açılardan fayda sağlayacaktır.

Öncelikle hükümlü dış dünyaya karşı izole olmayacak ve çevresinde hükümlü arkadaşlarından başka o yörenin insanları da olacak, onlarla birlikte bazı değerleri paylaşacaktır. Çevresindeki yöre halkının bu faaliyete aktif olarak katılması halinde hükümlü bir süre için bile olsa hükümlülük niteliğini unutacak ve bu faaliyet süresince bu ekibin bir parçası olduğunu hissedecektir. Sosyal bir varlık olan insanın en temel gereksinimlerinden birisi olan ait olma duygusu bu şekilde tatmin

(11) TURGUT, s. 269 - 270.

(12) TURGUT, s. 289.

edilebilecektir. Daha önce de bahsedildiği gibi; hükümlülerin büyük kısmının aile ilişkileri zayıf ve dağılmış olduğu üzere, bu kişilerin ait olma duygusunu tatmine daha fazla ihtiyaçları vardır.

Sosyal kültürel faaliyetlere yöre halkının katılması yalnız hükümlüyü değil halkı da rehabilite edecektir. Bu cümleyi biraz daha açarsak şu saptamaları yapabiliriz : Bilindiği üzere cezasını çekmiş olan bir hükümlü toplum tarafından potansiyel olarak suç işleyebilecek bir kişi olarak görülebilmektedir. Bu nedenle bu kişilerle mümkün olabildiğince az görüşmek, arkadaşlık etmemek, bu kişilere iş vermemek gibi eğilimlerde bulunanların sayısı az değildir. Bu tür eğilimlerde bulunan kişilerle konuştuğunuzda kendisini haklı çıkartacak bir sebepleri mutlaka vardır. Bir işverenin, eski hükümlü bir işçisiyle sorunu olan bir başka işveren arkadaşının olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak dikkat edilirse her zaman kötü örnekler ve kötü olaylar göz önüne alınmakta ve toplumun büyük kesimine hızla yayılan bir önyargıya neden olmaktadır. Çalışmamızın önceki bölümlerinde yer alan mükerrer suç oranları incelendiğinde, mükerrerlik oranının çok düşük olduğunu görmekteyiz. Belki de bu büyük önyargıya yol açan, bu küçük orandaki mükerrer suçlulardır. İşte bu önyargıyı tersine çevirmek için titiz bir şekilde düzenlenecek sosyal ve kültürel faaliyetler, toplumun önyargılarını rehabilite edecek güce sahiptir. Cezaevlerindeki pek çok faaliyet yöresel kitle iletişim araçları yardımıyla yöre halkına tanıtılmaktadır. Bu faaliyetler arasında özellikle konserler, folklor oyunları, tiyatro oyunları, spor müsabakaları sayılabilir. Ayrıca cezaevindeki hükümlüler tarafından yapılan el sanatları ürünlerinin sergilenmesi de sıklıkla yapılan faaliyetlerdendir. Cezaevlerinde, hükümlüler ve cezaevindeki personel kendi aralarında ortaklaşa oluşturdukları gruplarla futbol, voleybol hentbol gibi spor karşılaşmaları ile boş vakitlerini iyi bir şekilde değerlendirmeye çalışmaktadırlar. Nitekim Eskişehir Açık Cezaevi'nde yapmış olduğumuz araştırma sırasında hükümlülerin, cezaevi görevlilerinin ve cezaevi yöneticilerinin bu tür spor müsabakalarına olağan üstü ilgi gösterdikleri ve oluşturmuş oldukları takımlarla turnuva şeklinde müsabakalar yaptıklarını gözlemiş bulunuyoruz. Aynı zamanda yapılmakta olan müsabakalara seyirci olarak katılım oranı da çok

yüksektir. Bu şekilde, hükümlüler enerjilerini olumlu yöne kanalizasyonla birlikte cezai personeli ve yöneticileriyle daha yakın ilişkiler kurmaktadır. Bu yakın ilişkiler hükümlülerin rehabilitasyonuna da etkili olmaktadır. Örneğin oldukça ağır çalışma şartlarına sahip ekmek fırınında çalışan bir hükümlü bir cezai yöneticisine, çeşitli problemleri olmasına ve fırında çalışmak istememesine rağmen sadece onun hatırı için çalışmaya devam edeceğini söyleyebilmektedir. Kurulan bu tür ilişkiler hükümlülerin kendilerinden yapılması istenen şeyleri severek yapmalarına neden olmaktadır. Yine buna benzer olarak Eskişehir açık Cezaevinde Karadeniz Halk Oyunları Ekibi kurulmak istenmiş, bu faaliyete ilgi duyanların sayısal yetersizliğine rağmen, yöneticilerin hükümlülerle kurdukları ikili ilişkiler sonucu ekip tamamlanmış ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Bu folklor ekibinin kentin kurtuluş gününde ve milli bayram günlerinde düzenlenen törende gösterilerini sunması halk ile hükümlülerin birbiriyle kaynaşması sonucunu doğuracaktır. Bu ve buna benzer fırsatlar ve faaliyetler kullanılarak benzer sonuçlara ulaşmak mümkündür. Cezaevi ortamını katı, soğuk ve yalnızca uyulması gereken kurallara uyulan ve formel ilişkilerin geçerli olduğu bir ortam olarak düşünürsek, hiçbir hükümlüyü bu sosyal faaliyetlerin içerisine çekmek mümkün olmaz. Bu tür faaliyetlere girmeyen hükümlülerin kafasında ise olumsuz düşünceler ortaya çıkacaktır. Yapmış olduğumuz araştırmalarda cezaevlerinde herhangi bir sağlık şikayeti nedeniyle sağlık kurumlarına başvurma oranı oldukça yüksektir. Tıp otoritelerinin açıklamalarına göre psikolojik bir takım sorunların yol açtığı rahatsızlıklar yüzde doksanlara ulaşmaktadır. Bu psikolojik nedenler kişiyi, aslında gerçek olmayan, sanal bir takım nedenlerle sağlık kurumlarına yönlendirmektedir.

Cezaevlerinde yapılan ve yapılabilecek sosyal ve kültürel faaliyetler arasında bunlardan başka; çeşitli yarışmalar, tartışmalar, resim çalışmaları, tiyatro eserlerinin yazılması veya oynanması, müzik ve folklor çalışmaları sayılabilir.

C - KİTAP OKUMAYI TEŞVİK YOLU İLE EĞİTİM

Hükümlü ve tutukluların eğitimlerini sağlamak ve boş zamanlarını değerlendirmek amacıyla, ağır ceza merkezlerindeki infaz kurumlarında birer kütüphane, diğer ilçe cezaevlerinde ise kitaplık kurulması çalışmalarına 1982 yılında başlanılmış ; uygulamaya açıklık getirmek ve bu konudaki çalışmaları belirli esaslara bağlamak üzere hazırlanan “Ceza İnfaz Kurumları ve Teşvik evleri Kütüphane ve Kitaplık Yönetmeliği” 1983 yılında yürürlüğe konulmuş bulunmaktadır.

Bu yönetmelikte, kütüphane ve kitaplıkların kuruluşu, kitap edinme esasları, koruma kabul edilecek eserlerde aranılacak nitelikler, ilgili personelin görev ve sorumlulukları, yıllık sayım ve faaliyet raporu ve kitapların ciltlenmesi ve korunması ile ilgili esaslar yer almaktadır. Sayıları altı yüz bine ulaşmış, milli, ahlaki ve kültürel nitelikteki bu eserlerden hükümlü ve tutukluların azami ölçüde yararlanmaları ve en iyi şekilde korunmaları hususunda gereken her türlü gayretin gösterilmesi gerekmektedir.⁽¹³⁾

Hükümlü ve tutukluları en fazla etkileyecek eğitim şekli, kitap okutulmasını sağlamak suretiyle yapılan eğitimidir. Çünkü kitapla eğitimde, araçlar ortadan kalkar. Okuyucu ile kitap, baş başa kalır ve aralarında iletişim yoluyla önemli bağlar kurulur. Cezaevi idaresi, sohbetlerde, konferanslarda ve derslerdeki konuşmalarda hükümlü ve tutukluları kitap okumaya teşvik etmelidir.

Eğitim ve öğretim çalışmalarına katkıda bulunacak şekilde kütüphane ve kitaplıkların sevk ve idare edilmesi, geliştirilip zenginleştirilmesi, cezaevi idaresinin ve dolayısıyla cumhuriyet savcılarının sorumluluğu altında bulunmaktadır.⁽¹⁴⁾

⁽¹³⁾ TURGUT, s. 253 - 254.

⁽¹⁴⁾ TURGUT, s. 278 - 279.

III. İŞ VE MESLEK KAZANDIRMAK AMACIYLA HÜKÜMLÜLERİN ÇALIŞTIRILMASI

Günümüz infaz sisteminde cezaların çektirilmesinde, daha insancıl ve çağdaş bir rejim benimsenmiştir. Bu ceza anlayışının temelini, “suçluyu ıslah ve topluma kazandırma” prensibi oluşturmaktadır. Esas amaç bu olunca, bunun gerçekleştirilmesi yönündeki uygulama metotlarının başında; tutuklu ve hükümlülerin eğitilmesi, boş zamanlarının değerlendirilmesi ve çalıştırılmaları suretiyle onlara, günümüzde geçerli bir sanatın öğretilmesi gelir.

Bu temel görüşten hareket eden Adalet Bakanlığı, ceza infaz kurumlarında sürdürülen eğitim ve iyileştirme çalışmalarının yanı sıra; suçluyu ıslahta aynı derecede etkili faktör olarak kabul edilen, iş ve çalışma imkanlarının yaratılması yönünde önemle durulmakta ve bunun sonucu olarak da iş yurtları sayısı yükselmekte ve mevcut atölyelerin kapasitesi arttırılmaktadır. Sürdürülen bu uğraşlar, daha fazla hükümlüye iş ve çalışma imkanı yaratılarak, onların maddi ve manevi kalkınmalarını sağlamak ve tüketici durumdan kurtarmak suretiyle, yararlı bireyler olarak topluma yeniden kazandırılmalarına imkan yaratmaktadır.

Ceza infaz ve ıslah kurumlarında iş ve çalışma iki ayrı yön ve statüde gerçekleştirilmektedir. Bunlardan ilki, iş yurdu açılmamış kurumlarda, hükümlü ve tutukluların kendi nam ve hesapları adına, münferiden sürdürdükleri çalışmalar, diğeri ise döner sermaye işletmeleri (iş yurdu) kurulmuş kurumlardaki organize çalışmalardır.

Bu ayrım dışında, iş yurdu kurulmuş olsun veya olmasın, tüm ceza infaz ve ıslah kurumlarında geçerli olan; Kurum içindeki çalışmalar ve Kurum dışındaki çalışmalar şeklinde diğeri bir yönden tasnife tabi tutulan çalışmalar mevcuttur.⁽¹⁵⁾

⁽¹⁵⁾ Osman S. SUBAŞI, *İşyurtları*, Adalet Bakanlığı Eğ. Dai. Başk., ??, s. 140.

A - İŞYURDU AÇILMAMIŞ KURUMLARDA ÇALIŞMA

Yasalarımız, tutuklu ve hükümlülerin buldukları kurumda çalıştırılmaları zorunluluğunu getirmiştir. Bu amir hükmün esas ve amacını; tutuklu ve hükümlülerin tahliyelerinden sonra toplum içindeki yaşamlarını başarı ile sürdürebilmelerini temin bakımından geçimlerine kolaylıkla katkıda bulunabilecek derecede bir iş ve sanatın, kendilerine yeteri derecede öğretilmesi teşkil etmektedir.

Bu esas ve noktadan hareket edildiğinde, hükümlü ve tutukluların topluma yeniden kazandırılmaları amacıyla çalıştırılmalarının sağlanabilmesi yönünden, Adalet Bakanlığınca uygun görülecek ceza infaz kurumlarında açılan tüzel kişiliği haiz, döner sermayeli işletmeleri "iş yurdu" olarak tanımlayabiliriz.

Ceza evindeki hükümlü ve tutukluların kendi nam ve hesaplarına sürdürdükleri kurum içindeki çalışmalar, Ceza İnfaz Kurumları İç Yönetmeliğinde yer alan bir madde hükmü sayesinde mümkün olabilmektedir.

İşyurdu kurulmamış kurumlarda, kendi sanat ve mesleği ile ilgili iş üzerinde, şahsi gayret ve sermayesiyle çalışmak isteyen tutuklu ve hükümlülere, diğerleri üzerinde nüfuzlu bir durum yaratılmamak şartıyla bu imkan tanınmaktadır. Bu şekil çalışmaların hükümlü ve tutukluların boş zamanlarını değerlendirmeyi amaç gütmekten başka olumlu bir katkısı bulunmamaktadır.⁽¹⁶⁾ Buralarda hatıralık süs eşyası ve el sanatlarına dayanan mamüller üretilmektedir. Kadınların bulunduğu cezaevlerinde ise dantel ve örgü işleri ön sırada gelmektedir.⁽¹⁷⁾

⁽¹⁶⁾ ŞUBAŞI, s. 141.

⁽¹⁷⁾ Benzer saptamalar için bakınız : 6 - 10 Ekim 1996 Türkiye Gazetesi, Reşat SÜPHEŞİZ, İçeridekiler yazı dizisi.

B. İŞYURDU AÇILMIŞ OLAN KURUMLARDA ÇALIŞMA

Yasal tanıma göre işyurdu; hükümlü ve tutukluların çalıştırılmalarının sağlanması yönünde, Adalet Bakanlığının uygun göreceği kurumlarda açtığı, tüzel kişiliği haiz döner sermayeli işletmelerdir.

Hesap ve işlemleri muhasebe usul ve kuralları, teşkilat ve yönetimi, Ceza İnfaz Kurumları İş Yurtları Döner Sermaye Yönetmeliği hükümlerine göre yürütülmektedir. Diğer bir deyişle iş yurdu açılmış olan kurumlarda, tutuklu ve hükümlülerin çalıştırılmaları, ıslah amacına uygun organize çalışmalar olarak kabul edilmektedir.

Ceza infaz ve ıslah kurumlarında iş yurdu tesis ve faaliyete sokulması, her şeyden önce duyulacak ihtiyaç ve imkanlar ölçüsünde gerçekleştirilir. Kurum mevcudunun, bir işletme olarak iş yurdunun verimli bir şekilde çalıştırılmasına yeterli mevcuda, ulaşılmış olması, kurum personel kadrosunun, iş yurdu hizmetlerini yürütebilecek bilgi ve düzeyde bulunması, kurum binasının, en azından kantin ve çay ocağının işletilmesine müsait bir durum arz etmesi halinde, durum, o kurumun bağlı bulunduğu Cumhuriyet Savcılığının yazılı talebi ile Bakanlığa intikal ettirilir. Yapılacak inceleme sonunda olumlu düşünceye varılması üzerine, alınacak olura dayanılarak iş yurdunun açılması gerçekleşir.

İş yurtları, yönetim kurullarınca düzenlenen ve bakanlık tasvibinden geçirilen bütçelerinden yer alan işkollarında çalışma gösterirler. Sonradan yeni bir işkolunun açılması veya faaliyetlerine son verilmesi, gerekçeli olarak düzenlenecek yönetim kurulu kararının, yine tasvibe sunulmasıyla gerçekleştirilir. İş yurtlarının çalışma göstermesinde ihtiyaç duyacakları sermaye, Bakanlıkça gönderilmektedir.⁽¹⁸⁾

(18) SUBAŞI, s. 141 -142.

1. İş Yurtlarının Kuruluş Amacı ve Yasal Dayanakları

Çağdaş ceza anlayışının sonucu olan ve günümüzde uygulanmakta bulunan modern infaz sisteminin temelini, suçluyu ıslah ve topluma yeniden kazandırma düşüncesi oluşturur. Bu amaca ulaşılmasında, suçlunun eğitimi ne derece önem taşıyorsa, boş zamanların değerlendirilmesi ve çalıştırılmalarına fırsat yaratılmasının da aynı derecede önemi bulunduğu bir gerçektir.

Günümüzde suç işleme nedenleri, değişik ve çeşitli faktörlere dayanmaktadır. Bu etkenler ne olursa olsun, işsizlik şüphesiz ki bunların başında yer alır. Bu durum ister istemez suç işleyenlerin cezalarının çektirilmesinden sonra, yeniden suçlu hale düşmekten kurtaracak ve topluma kolayca uyum sağlamasına yardımcı olacak bir iş ve mesleğin, yeterince öğretilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır.

Cezanın infazı sırasında tutuklu ve hükümlülerin boş zamanlarının değerlendirilmesi, çalışma imkanlarının yaratılması ve kendilerine bir iş ve sanatın öğretilmesi; her şeyden önce bu imkanı sağlayabilecek örgüt, atölye teknik eleman ve sermaye unsurlarını bir araya getirecek bir işletmenin varlığını gerekli kılmaktadır. Bu esas ve temelden hareketle faaliyete geçirilmiş bulunan döner sermayeli işletmeler; mevcut varlıkları, gösterdikleri çalışma, amaca ulaşılmasında sağladıkları katkı ve yararlı sonuçları ile iş yurdu adı altında, ceza infaz kurumları içindeki yerlerini almışlardır.

Cezaların infazında ıslah prensibi esas olunca, bu amaca ulaşılmasında suçluların iyileştirilmelerinin yanı sıra, onların çalıştırılmaları da bir ilke olarak benimsenmiştir. Böylelikle, çalıştırmayı mümkün kılacak döner sermayeli işletmelerin yani iş yurtlarının faaliyete sokulmaları; 1721 Sayılı Hapishane ve Tevfikhanelerin Sureti İdaresi Hakkında Kanun ve Vazifeleri Hakkında Kanun ile gerçekleştirilmiştir. Sözü edilen bu yasalarla birlikte, 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye

Kanununa dayanılarak, işyurtlarına döner sermaye tahsisi mümkün olabilmektedir.⁽¹⁹⁾

2. İşyurtlarının Sahip Oldukları Özellikler ve Sınıflandırılması

Devletin kamu hizmetlerinin yürütülmesi sırasında duyulan ihtiyaçtan doğan ve faaliyete sokulan tüm kamu döner sermaye işletmeleri; toplumun yararına olan sosyal, ekonomik, kültürel ve benzeri sahalardaki iş ve hizmetler için görevlendirilmişlerdir. Döner sermayeli işletmelerin kurulmalarıyla; kurumlardaki boş kapasitenin değerlendirilmesi, topluma ait taleplerin daha süratli ve olumlu şekilde karşılanması ve nihayet bu çalışmalar sonucu ek kaynak yaratılması amaçlanmıştır. Ancak bu amaç ve esaslara rağmen, zamanla aynı görevin ifası yönünde birbirinden farklı şekilde yasalar çıkartılmış olması; kamu döner sermayeli kuruluşlar arasında mali ve idari özerklikler ile uygulamada bazı ayrıcalıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

İş yurtlarının da dahil olduğu kamu döner sermayeli işletmelerin müşterek özellikleri şunlardır :

- Muhasebe-i Umumiye Kanunu hükümlerine bağlı değildirler.
- Sarftan Önce Sayıştay denetimine tabi tutulmazlar.
- Alım ve Satımları yönünden, Devlet İhale Kanunu dışındadırlar.
- Özerk bütçelerine sahiptirler.
- Kendi yasa ve mevzuat hükümleri ile muhasebe yönetmeliklerini uygularlar.

İşyurtlarının, diğer kamu döner sermaye işletmeleri ile aralarında mevcut ayrıcalıklar ise şunlardır :

- İşyurtları tüzel kişiliğe sahiptir.
- Çalışma alanları yönünden, yapacakları iş ve hizmetler için bir sınırlama getirilmemiştir.

⁽¹⁹⁾ SUBAŞI, s. 18 - 20.

- Bir yıllık çalışmaları sonunda elde ettikleri kar, kendi döner sermayelerine eklenir.

- Kuruldukları tarihten itibaren inşaat işlerinden, sınai, zirai ve diğer faaliyetlerinden dolayı vergiye tabi değildirler. Ayrıca, üzerlerinden çalıştıkları taşınmaz mallar için, emlak ve arazi vergisinden muaftırlar.

- Hesap ve muhasebe işleri, özel hazırlanan ve uygulanan İş Yurtları Döner Sermaye Yönetmeliği hükümlerine göre yürütülmektedir.

Ceza infaz ve ıslah kurumlarında faaliyet gösteren döner sermayeli işletmelerin , bu kurumların içinde teşekkül etmesi ve onlara dayanılarak işlerin yürütülmesinin hasıl ettiği zorunluluk; iş yurtlarının, bu kurumların tabi oldukları statü ve sınıflandırılmalarına göre üç ayrı grupta toplanmasını gerektirmiştir.

- Kapalı cezaevi iş yurtları
- Açık ve yarıaçık cezaevi iş yurtları
- Çocuk ıslahevi iş yurtları

Aslında sıfatı ve sınıflandırılması ne olursa olsun, tüm iş yurtları aynı esas ve şartlar altında, aynı yönetmelik hükümleri hesap ve muhasebe işlemleriyle ilgili kurallar, hepsi için aynı ölçüde geçerli bulunmaktadır.

Ceza infaz kurumlarının kendi yönlerinden tabi tutuldukları sınıflandırma sonucu ortaya çıkan en önemli fark hükümlü ve tutukluların tabi tutuldukları çalışma esasları ile kendilerine ödenen ücret sisteminde görülmektedir. Döner sermaye yönünden bu üç grup iş yurdu arasındaki ayrıcalığı şu hususlar teşkil eder:

- Kapalı cezaevlerinde mevcut tutuklu ve hükümlülerin tümüne çalışma imkanı yaratılamamıştır. Bina elverişsizliği atölye ve tesis yetersizliği, çalışma alanı ve kapasite yetersizliği gibi zorunlu nedenler, çalışma yönünden kısıtlama getirmektedir. Kapalı infaz kurumlarında çalışma imkanına kavuşan tutuklu ve hükümlülerin gündelikleri, o ay içinde fiilen çalıştıkları süre esas alınarak ay sonunda yapılan tahakkuk

ile belirlenir ve ücret tutarı, kendilerine ödenmek üzere emanet para hesaplarına intikal ettirilir.

- Açık ve yarıaçık cezaevlerinde iş ve çalışma esastır. Zorunlu ve belli nedenler dışında açık ve yarıaçık cezaevi hükümlüleri her gün çalışmaya tabi tutulurlar. Her ay sonunda, o ay içindeki gün sayısı üzerinden gündelikleri tahakkuk ettirilir. Ücret tutarları, her hükümlünün adına açılan tasarruf hesabına işlenir. Tasarruflarında biriken bu paralar, genel olarak kanuna dayalı sebeplerle kurumdan ayrılmaları sırasında kendilerine ödenir. Hükümlülerin firar veya diğer uygunsuz hareketleri nedeniyle kapalı cezaevine iade edilmeleri halinde, birikmiş tasarrufları iş yurduna gelir kaydedilir.

- Çocuk ıslahevlerinde eğitim ve öğretim esastır. Bu kurumlardaki çocuk hükümlüler, okul ve kurslarda geçirdikleri süreler dışında, kendilerine bir sanatın öğretilmesi bakımından atölye çalışmalarına katılırlar. İş ve çalışma, asıl ağırlık taşıyan eğitim ve öğretim uygulamaları dışındaki sürelerde söz konusu olabildiğinden, çocuk hükümlülere, ıslahevi iş yurtlarında gündelik ödenmez. Buna karşılık o ıslahevi iş yurdunun bilançosu karla kapatması halinde, Bakanlıkça belirlenecek miktar üzerinden çocuk hükümlülere kar payı dağıtılır.

Ceza infaz Kurumları arasında bir ayırım yapılmaksızın çalışan tutuklu ve hükümlülere usta, kalfa ve çırak durumlarına göre gündelik tahakkuk ettirmekle birlikte; açık ve yarıaçık cezaevi hükümlülerine, kapalı kurumlarda çalışanlara nazaran daha yüksek miktarda gündelik verilmektedir.⁽²⁰⁾

⁽²⁰⁾ SUBAŞI, s. 20 - 22.

3. İş Yurtlarındaki Çalışma Alanları

Yurdumuzdaki kamu döner sermaye işletmelerinin çalışma alanları, genellikle bünyesi içinde faaliyet gösterdikleri kurum ve kuruluşun gördüğü asıl kamu hizmeti ile paralellik arz eder. Esas bu olunca, bu kurum ve idarelerin bünyesi içinde faaliyete sokulan döner sermayeli işletmelerin çalışma alanları da, ister istemez o kurumun üstlendiği belli iş ve hizmete yönelik olacaktır. Sağlık kurumlarına ait döner sermayeli işletmelerin, çeşitli sağlık konularında; öğretim kurumları bünyesi içinde yer alan döner sermayeli işletmelerin, değişik eğitim ve onunla ilgili alanlarda çalışma göstermeleri gibi.

Ceza infaz ve ıslah kurumlarındaki döner sermayeli işletmelerin (İş yurtlarının) faaliyet gösterdikleri çalışma alanları itibariyle, diğer kamu döner sermaye işletmelerine nazaran farklılık görülmektedir. İş yurtlarının kurulması ve faaliyete geçirilmesinin kendine özgü amacı vardır. Bu özel amaç, suçlunun ıslahı prensibidir. İslahta, eğitim ile birlikte iş ve çalışma büyük rol oynar. Çalıştırılma ile elde edilmek istenen, hükümlülere bir iş veya mesleğin yeterince öğretilmesi olduğuna göre, iş yurtlarında belli çalışma alanı yerine değişik ve toplumda geçerli olan iş ve hizmetlerin seçilip, uygulamaya gidilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Nitekim döner sermaye ile hükümleri ihtiva eden yasada, "iş yurtları ve ıslahevlerinin döner sermaye ile yapacakları işler..." şeklinde geniş kapsamlı bir ifadeye yer verilmiş ve çalışma alanları, duyulacak ihtiyaca göre genişletilme imkanı yaratılmıştır.

İş yurtlarının günümüzde gösterdikleri faaliyetler üç ana grupta toplanabilir.

- Üretim çalışmaları: Çeşitli atölyelerde imal olunan değişik mamul eşyanın yanı sıra, tarım ve hayvancılık alanına giren her türlü üretimi kapsar.

- İşletmecilik: Tutuklu ve hükümlülerin cezaevindeki günlük tüketim ihtiyaçlarının karşılandığı, içe dönük faaliyetlerdir. Bunlar kantin, çay

ocakları ve tabldot işletmeleri gibi faaliyetlerdir. Ayrıca dışa açık işyurdu işletmecilik çalışmalarına ise, satış mağazaları, dinlenme kampları ve gazino işletmeciliği örnek olarak verilebilir.

- Hükümlü Mesaisi Hizmetleri: Cezaların infazına dair yasanın 17. maddesi hükmü uyarınca hükümlüler, belli esas ve şartlara uyulmak suretiyle, kurum dışındaki kamu veya özel sektöre ait işyerinde, iş yurdu namına çalıştırılırlar. Bu çalışmalar, hükümlü mesaisinin değerlendirildiği her hangi bir iş veya hizmetin ifasına yönelik olabilmektedir.⁽²¹⁾

4. Kurum Dışındaki Çalışmalar

İşyurdu kurulmuş olsun veya olmasın ceza infaz ve ıslah kurumlarındaki hükümlülerin, kurum dışındaki kamu veya özel sektöre ait işyerlerinde çalıştırılması, 647 sayılı Cezaların İnfazına Dair Kanun ile mümkün hale getirilmiştir. Bu yasal hükme dayanılarak hazırlanan, Cezaların İnfazına Dair Tüzük ile Hükümlülerin Cezaevi Dışındaki İşyerlerinde Çalıştırılması Hakkındaki Yönetmelik, söz konusu çalışmanın esas ve kurallarını ayrıntılı şekilde belirtmiş bulunmaktadır.

Yasalar, hükümlülerin kurum dışındaki işyerlerinde çalıştırılmalarını; ceza infaz kurumları ve işyurtlarının, mevcut hükümlülerin tamamının çalıştırılmasına yetecek duruma getirilememiş olması düşüncesinden hareketle; çalışma zorunluluğunun aynen uygulanmasını mümkün kılacak kurumların yeterince tamamlanmasına kadar kabul etmiş bulunmaktadır.

Buna göre Adalet Bakanlığı; ziraat, deniz ve su ürünleri avcılığı, inşaat, yol, maden ve orman gibi iş sahalarında çalışma ekipleri kurabilecektir. İşçi istihdam eden kamu kuruluşları da, sahip oldukları iş yerlerinde hükümlü çalıştırmaya mecbur tutulmuştur.

⁽²¹⁾ SUBAŞI, s. 23 - 24.

Ekipler halindeki çalışmalara; açık ve yarıaçık cezaevi hükümlüleri ile kapalı cezaevlerinde hükümlülük süresinin en az dörtte birini iyi halle geçirmiş hükümlüler katılabilirler.

Ekipler halindeki bu çalışmalar haricinde, kamu ve özel sektöre ait işyerlerinde hükümlülerin en az beş kişilik gruplar halinde çalıştırılmaları da mümkündür. Bu tip çalışmalara; açık ve yarıaçık cezaevi hükümlüleri, çocuk ıslahevi hükümlüleri, açık ve yarıaçık cezaevlerine seçilme hakkını kazanmış olup da, kapasite yetersizliği nedeniyle bu cezaevlerine tefriki yapılamayıp, ilçe cezaevlerine nakledilen hükümlüler ile Cezaların İnfazına Dair Tüzük'ün 200.maddesindeki şartları haiz ve cezaları iki yıl kalmış iyi halli hükümlüler için iş yurduna ücret öder. Verilecek ücret miktarı, düzenlenecek protokolde belirtilir. Ancak bu ücret, çalışmanın uygulandığı tarihte geçerli asgari ücretten az olamaz. Kurum dışındaki işyerlerinde çalıştırılan hükümlüler sigortalı sayılırlar ve sigorta primlerini işveren öder.⁽²²⁾

5. Çalıştırılan Tutuklu ve Hükümlülere Ödeme Yapılması

Yasalarımız, cezaevlerinde mevcut tutuklu ve hükümlülere çalışma mecburiyeti getirirken, bu çalışmalara karşılık onlara ücret ödenmesini de kabul etmiştir. Sürdürülen çalışmanın, iş yurdu bulunan kurumda yapılıp yapılmamasına ve cezaevi içinde veya dışındaki işyerinde gerçekleştirilmekte oluşuma göre, yevmiye tahakkuk şekli değişmektedir.

Hükümlünün, işyurdu kurulmamış bir kurumda bulunması ve cezaevi dışındaki işyerinde çalıştırılmakta olması halinde; düzenlenen protokolde yer alan gündelik üzerinden, işverence yapılan tahakkuk, gelir ve damga vergisine tabi tutulur. Kalanı ise kendisine ödenir.

İşyurtları, infaz yönünden değişik statü ve sınıflandırılmaya tabi tutulan kurumların bünyesi içinde faaliyet göstermektedirler. Bu nedenle

⁽²²⁾ SUBAŞI, s. 144 - 146.

ödenen ücret sistemi ve miktarı ile onlarla ilgili işlemlerde bazı ayrıcalıklar ortaya çıkmıştır.

Gündelik tahakkuku yönünden tüm iş yurtlarında, şu müşterek hükümler uygulanır:

- İş yurtları bütçelerinin gider tablosunda, hükümlü giderleri bölümü vardır. Çalışma karşılığı ödenen miktarlar buradan ödenir.

- Kurum içi ve kurum dışı çalışmalarına karşılık olarak, ayrı ayrı ve yeter derecede ödenek konur.

- Gündelik tahakkuku sırasında, çalıştırılan tutuklu ve hükümlülerin usta, kalfa ve çıraklık durumları göz önünde bulundurulur. Tahakkuklar buna göre yapılır.

- Her yıl Bakanlıkça tespit edilen ve genelgelerle bildirilmekte olan gündelik miktarı esas alınarak, düzenlenecek bordro üzerinden tahakkuk yapılır.

- Tutuklu ve hükümlülere iş yurtlarınca ödenecek çalışma ücretleri, gelir vergisine tabi tutulmaz. Sigorta primi kesilmez. Sadece damga vergisine tabi tutulur.

- Gündeliklerden, Bakanlıkça bildirilecek miktarda yiyecek bedeli kesilir.

Gündelik tahakkuku yönünden iş yurtları arasındaki ayrıcalıklar ise şunlardır:

- İslahevlerindeki çocuk hükümlülere gündelik ödenmemektedir. İslah kurumlarında eğitim büyük önem ve öncelik taşıdığından, çocuk hükümlüler, ancak eğitim ve öğretim dışında atölyelerde çalıştırılırlar. Bu çalıştırma dahi üretime katkısından ziyade, onlara bir sanatın öğretilmesi amacını taşır.

- Açık ve yarıaçık cezaevlerindeki hükümlüler ile kapalı cezaevi iş yurtlarında çalıştırılan hükümlülere ödenen gündelik miktarı, Bakanlıkça farklı şekilde tespit edilmektedir. Açık ve yarıaçık cezaevlerinde iş ve çalışma esas olup, devamlılık arzeder. Bu durumda, açık ve yarıaçık cezaevi hükümlülerinin, kapalı cezaevlerindeki hükümlülere nazaran daha fazla ve muntazam şekilde çalışmalarına ve dolayısıyla enerji sarf etmelerine yol açar. Bu enerji kaybı, açık ve yarıaçık cezaevi hükümlülerinin daha yüksek kalori esası üzerinden iâşe edilmelerini gerektirir. Bu nedenlerle, açık ve yarıaçık cezaevi hükümlüleri ile kapalı cezaevi hükümlüleri arasında gerek gündelik miktarı ve gerekse günlük yiyecek bedeli yönünden farklılık ortaya çıkmıştır.

- Uygulamada mevcut diğer bir fark, tahakkuk ettirilen gündeliklerin ödenme şeklinde görülmektedir. Kapalı cezaevi iş yurtlarında çalıştırılan tutuklu ve hükümlülerin gündelikleri, kendilerine ödenmek üzere şahsi emanet para hesabına intikal ettirilir. Açık ve yarıaçık cezaevlerinde çalıştırılan hükümlüler için tasarruf hesabına işlenir. Tasarruf hesaplarında biriken gündelikler, hükümlülerin yasal olarak kurumdan ayrılmaları sırasında, topluca kendilerine ödenir.⁽²³⁾

C- CEZAEVLERİNDEKİ İŞ VE MESLEK KURSLARI

Hükümlü ve tutukluları iş ve meslek sahibi yaparak tahliyeden sonraki hayata hazırlamak, onların pratik bilgi ve becerilerini arttırmak, kendilerine güven duyan ve geleceğe ümitle bakabilen, kurallara uyumlu, sağlam iradeli, üretken, sabırlı ve dayanıklı insanlar olarak topluma kazandırmak amacına yönelik olan bu kurslara katılmak mecburidir.

İş ve meslek kursları açılmadan önce, hükümlü ve tutukluların hangi mesleklerde daha istekli ve kabiliyetli oldukları idare tarafından araştırılır ve beceri, kabiliyet ve isteklerine göre, hükümlü ve tutuklular meslek gruplarına ayrılır. İş ve meslek eğitimi kursları, Cumhuriyet

⁽²³⁾ SUBAŞI, s. 147 - 149.

Savcılarının talebi ile Halk Eğitim Müdürlüklerince açılıp devam ettirilecektir. Açılacak iş ve meslek kurslarında göz önünde bulundurulacak en önemli husus, hükümlülerin tahliyelerinden sonra kolayca iyi bir işe girebilmelerini sağlayacak bir meslek türünün seçilmesidir.

Kapalı cezaevleriyle tutukevlerinde, kurum imkanları elverdiği takdirde, uyuşturucu, terörist, ilk defa - mükerrir, itiyadi ve mesleki gibi suç gruplarını birbirine karıştırmamak şartıyla, her gruba giren suçlulardan yaş ve tahsil durumlarına göre, kendi grupları içinde meslek eğitimi için koğuşlar oluşturulacaktır. Kurum imkanlarıyla koğuş sayısının yetersiz olması halinde ise suç türleri göz önüne alınmadan tahsil seviye gruplarına göre ayırım yapılarak, koğuşlar oluşturulacaktır.

İş ve meslek kursu sonunda, kursun açılması sırasında işbirliği yapılan kurum tarafından, hem teorik hem de uygulamalı olarak sınav yapılmakta ve başarılı alanlara iş ve meslek sertifikası verilmektedir.

Cezaevlerindeki berber, terzihane, mutfak, çay ocağı, kantin, ayakkabı tamirhanesi, fotoğraf atölyesi gibi işyerlerinde ve döner sermaye ile çalışan matbaa, marangozluk, inşaat, fırıncılık ve benzeri işyurtları atölyelerinde çalışan hükümlü ve tutuklulara da, çalıştıkları mesleklerle ilgili olarak teorik meslek kursları açılarak, başarı gösteren hükümlü ve tutuklulara, idare tarafından tanzim edilen meslek sertifikaları verilmektedir.⁽²⁴⁾

Ancak söz konusu iş ve meslek sertifikaları, hükümlülerin tahliye sonrası kendilerine bağımsız bir işyeri açabilmeleri için yeterli olamamaktadır. Bu da söz konusu meslek eğitiminin etkinliğini sınırlandırmaktadır.

⁽²⁴⁾ TÜRGÜT, s. 244 - 247.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ HÜKÜMLÜLERİN İSTİHDAM EDİLME AŞAMASINDA VE İSTİHDAM EDİLDİKTEN SONRA KORUNMALARI

I. ESKİ HÜKÜMLÜLERİN İSTİHDAM EDİLME AŞAMASINDA KORUNMALARI

Eski hükümlüler istihdam edilme aşamasında bağımsız çalışma yönünde ve bağımlı bir iş ilişkisi kurabilme yönünde korunabilirler. Eski hükümlülerin de herkes gibi bağımsız bir iş kurarak çalışması mümkündür. Ancak böyle bir imkanı olmayan eski hükümlüler bağımlı bir iş ilişkisi kurabilme yönünde korunmalıdırlar.

A- BAĞIMSIZ ÇALIŞMA YÖNÜNDE KORUNMALARI

Eski hükümlüleri, bağımsız bir iş kurup çalışabilmelerine yardımcı olarak desteklemek, istihdam edilebilmelerine yönelik sosyal politikalar kapsamında bulunur. Özellikle, bağımlı bir iş ilişkisine girebilmede güçlük çeken eski hükümlü kişiler yönünden, böyle bir yol izlenilerek istihdam sorunlarının çözümüne olumlu katkılar sağlanabilir.

Bu yardımlar ilke olarak, eski hükümlülerin kendi mesleklerini ya da hükümlülük süresi içinde hazırlanacakları iş ve meslekleri sürdürebilmeleri için, yönlendirilmelerine, özendirilmelerine ve desteklenmelerine yönelik hizmet ve düzenlemeleri kapsar. Örneğin; işletme sermayesinin, işyerinin kiralanma ya da satın alma bedellerinin bir bölümünün belirli bir süre ile karşılanabilmesini öngören parasal yardımlarda bulunulması, faizsiz veya çok düşük faizli meslek edinme kredilerinin sağlanması, bazı vergi bağışıklıklarının tanınması gibi. Ekonomik yaşam içinde eski hükümlülerin bağımsız bir iş kurarak yer alabilmelerini hedefleyen bu yardımlar, aynı ya da hizmet niteliğinde olabilir. Gerekli araç, gereç, donanım ve hatta hammaddenin sağlanması aynı ya da hizmet niteliğinde olabilir. Gerekli araç, gereç, donanım ve hatta hammaddenin sağlanması aynı nitelikteki, üretilen ya da sunulacak ürünlerle hizmetlere ilişkin talep ve pazar araştırmalarının yapılması ise hizmet niteliğindeki yardımlara örnek olarak gösterilebilir.

Ancak bu yöndeki uygulamaların başarılı olabilmesi, büyük ölçüde gerekli alt yapı ile koşulların hazırlanabilmesine bağlıdır. Şöyle ki, yardımda bulunulacak eski hükümlü kişiler, yapacakları iş ya da mesleğin gerektirdiği sorumluluğu üstlenme eğilim ve isteği içinde olmalıdırlar. Ayrıca, sürdürecekleri işle ilgili mesleki bilgi, beceri ve deneyime önceden sahip olmaları ya da hükümlülük süresi içinde bu yönde hazırlanmaları gerekir.⁽¹⁾

Eski hükümlülerin büyük bir kesiminin ekonomik yönden güçsüz kişilerden oluştuğuna daha önce de değinmiştik. Keza Eskişehir Açık Cezaevinde yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda hükümlülerin yarısından fazlasının gelir düzeyi, asgari ücret ve asgari ücretin biraz üzerinde çıkmıştır. Yine aynı araştırmalarda hükümlülerin meslekleri incelendiğinde çiftçilik, el sanatları ve zanaatkarlık işlerinde çalışanların oranı yaklaşık yüzde otuzu bulmakta ve bunların tamamına yakını tahliye olduktan sonra ya kendi hazır işlerinin başına geçeceklerini ya

⁽¹⁾ Ö. Zühtü ALTAN, *Sosyal Politika*, Anadolu Ün. Yay. No: 886, C.2, Eskişehir, 1996, s. 255.

da küçük bir işyeri açacaklarını ifade etmişlerdir. Hükümlülerin yüzde otuzluk bir kesimi ise; işportacılık, simitçilik, telefon jetonu satıcılığı gibi marjinal işlerde çalışmaktayken, tahliye olduktan sonra tamamına yakın kesimi benzer işlerde çalışmayı veya işyeri açmayı düşündüklerini ifade etmişlerdir.

Çiftçilik, el sanatları ve zanaatkarlık işlerinde çalışanlarla marjinal kesimde çalışanların oranı yaklaşık yüzde altmışı bulmaktadır. Bu kişilerin tamamına yakını bağımlı çalışmayı en son seçenek olarak düşünmektedir.

Bu ekonomik ve mesleki koşullar, hükümlülerin geçimini sağlamaya yetecek bir işyerini kurabilmek için gerekli sermayeyi bulmalarına engel olmaktadır. Dolayısıyla hükümlülerin kendilerine ait bir işyeri açma düşüncelerinin genellikle gerçekleşmediğini tahmin etmek pek zor olmayacaktır. Bu ise bağımlı çalışmayı en son seçenek olarak düşünen pek çok hükümlüyü, bağımlı olarak çalışmak zorunluluğu ile karşı karşıya bırakmaktadır.

B- BAĞIMLI BİR İŞ İLİŞKİSİ KURABİLME YÖNÜNDE KORUNMALARI

Kuramsal olarak, eski hükümlülerin normal rekabet koşulları altında yapabilecekleri bir çok iş vardır. Eski hükümlü kişiler, diğer gazete, dergi, sendika bülten ve ilanları, gönüllü fahri kuruluşlar, iş ve işçi bulma kurumları aracılığı ile ya da işverenlere bireysel başvuru yolu ile istihdam olanak ve fırsatları yaratabilirler.

Eski hükümlülerin böyle bir sistem içerisinde istihdamı, çalışma hayatını düzenleyen yasalar içerisinde sözleşme serbestliğine dayalı bir düşünce çerçevesinde biçimlenmiş olmaktadır. Böyle bir anlayış içerisinde işverenler, eski hükümlü çalıştırıp çalıştırmama, daha başka bir deyişle, eski hükümlü bir kişi ile hizmet sözleşmesi yapıp yapmama konusunda tam bir hukuki serbestlik içerisinde bulunurlar. Bu durumda, özel ya da kamu kesimi işverenleri için, eski hükümlü çalıştırma

konusunda herhangi buyurucu yasal bir yükümlülük söz konusu olmamaktadır. İşverenler, eski hükümlü kimselerin iş istemlerini, diğer iş istemleri ile bir arada değerlendirmekte ve bunlar arasında dilediği kimselerle hizmet sözleşmesi yapabilmektedir. Bu sistem içerisinde, toplumdaki tüm bireyler hangi yasal yollar ve koşullar altında kendilerine bir iş bulabiliyorlarsa, eski hükümlüler için de aynı yasal yollar ve koşullar geçerli olmakta ve eski hükümlüler ile diğer iş arayanlar arasında istihdam edilme konusunda çalışma hayatını düzenleyen yasalarda herhangi bir ayırım yapılmamaktadır. Ancak, daha önce ortaya koymaya çalıştığımız nedenler yüzünden, eski hükümlülere böyle bir sistem içerisinde serbest iradeleriyle iş verecek işverenlerin sayıları çok azdır.⁽²⁾

Bir önceki başlık altında deyinilen sakıncaların giderilmesi, bir yönden suç ve ceza kavramlarının zaman içerisindeki evrimi ve bir başka yönden de sosyal hukuk alanındaki çağdaş gelişmeler, eski hükümlülerin sosyal hukuk tarafından korunmaları gereğini ortaya çıkarmış ve devlet müdahalesine dayalı çeşitli istihdam biçimleri oluşturulmuştur. Bu alandaki aşamalar çok yakın bir geçmişe dayalıdır.

Eski hükümlülerin devlet müdahalesine dayalı istihdam biçimlerinin başlıca türlerini şu şekilde sıralayabiliriz.

Kamu kesimi işvereni olarak devlet, olanakları ölçüsünde eski hükümlü istihdam ederek, özel kesim kapsamında kalan işverenlere örnek olup, rehberlikte bulunabilir. Böyle bir yol daha çok kamu kuruluşlarının ortak bir istihdam politikasının uygulanmasını gerekli kılar. Böyle bir sistemde özel kesim işverenlerini bağlayıcı yasal bir uygulamadan söz edilmez.

- Eski hükümlülere istihdam öncelikleri sağlanılabilir. Örneğin bir işyerinde çalışmakta iken suç işleyerek hüküm giyen bir kişinin,

⁽²⁾ Ö. Zühtü ALTAN, "Eski Hükümlülerin Çalıştırılmasında Genel İlkeler ve Türkiye Uygulaması", Esk. İTİA Der., Ocak 1980, C.16, S.1, s. 329 - 330.

cezaevinden işlemiş olduğu suçun cezasını tamamlayarak çıkmasından sonra, daha önce çalışmakta olduğu iş yerine tekrar alınmasında yasalarla öncelik tanınabilir. Ancak, bu doğrultuda bir uygulama bazı yasal koşullara bağlı kılınmalıdır. Örneğin, eski hükümlü kişinin işyerinde çalışmakta iken işlemiş olduğu suç, işyeri ve iş ilişkileri ile ilgili ise, yahut eski hükümlü kişinin, eski işyerine başvurduğunda önceden sürdürmekte olduğu işi açık değilse ve yahut istihdam gereksinimi bulunmuyorsa işverenin bu alanda sorumlu tutulması uygun olmaz.

- Korunmalı istihdam adı verilen bir başka sistem ise, eski hükümlülerin özel, kamusal ya da özel ve kamusal nitelikte kurum ve kuruluşların işbirliği ile yalnızca eski hükümlülerin istihdam edildiği özel iş merkezlerinin kurulmasını öngörür. Bu tür iş merkezlerinde yalnızca eski hükümlüler çalıştıracağı için, eski hükümlülere uygun bir işbölümü ve organizasyonunun düzenlenebilmesi mümkündür. Eski hükümlüler böylece bir iş ve sürekli bir gelir güvencesine kavuşturulabilir. Ancak diğer yönden gerçek toplumun ve çalışma hayatından da uzaklaştırılmış olmaktadır. Aynı engeli bulunan pek çok kişinin bir arada bulunması ve üstelik bu beraberliğin süreklilik kazanması, eski hükümlülerin toplumdaki bir anlamda soyutlanmalarına yol açar. Toplumla ilişkilerini zedeleyerek beklenen yararların elde edilmesini güçleştirir. Bu nedenle de bu kurumlar, normal koşullar altında istihdam edilemeyen eski hükümlüler için uygun görülebilir. Ayrıca bu sistem, eski hükümlülerin normal koşullar altında istihdamı sağlanabilinceye dek belirli bir süre ile çalışabilecekleri yerler olarak da önerilebilir.

- Eski hükümlülerin çalışma hayatında yer alabilmesi için, bazı mesleklerin, işlerin tümü ya da bir bölümünün eski hükümlülere ayrılması gibi bir başka sistem de önerilmektedir. Bu sistemde bazı işler yalnızca eski hükümlülere ayrılmaktadır. Böyle bir sistem içerisinde yükümlülük yalnızca kamu kurum ve kuruluşlarına verilebileceği gibi, özel kesime de yüklenilebilir. Ancak, eski hükümlülerin daha önce giymiş olduğu hüküm nedenleri ile çelişmeyen iş ve mesleklerin

seçilebilmesi güçlükler gösterir. Ayrıca, kişilerin yalnızca bu tip işleri yapabilecekleri gibi yanlış ve arzu edilmeyen inançları oluşturabilmesi gibi sakıncaları da beraberinde getirebilir.

- Eski hükümlülerin bir iş bulabilme ve o işi sürdürebilmeye karşı karşıya buldukları engellerin yürürlükteki yasal hükümlerle giderilebilmesi de mümkündür. Bu durumda, eski hükümlülerle yasalar karşısında istihdam edilebilme konusunda koruyucu bir ayrıcalık tanınmış olmaktadır. Şöyle ki, işverenler eski hükümlülere iş vermek, onlarla bir hizmet sözleşmesi yapmak konusunda çalışma hayatını düzenleyen yasalarda yer alan sınır ve koşullarla yükümlendirerek, işveren ile eski hükümlü kişi arasında bir hizmet sözleşmesi yapmak konusunda akit serbestliğine bir sınır getirilmektedir. Başka bir deyişle, eski hükümlü kişilerin istihdamı, özel ya da kamu kesimi işverenlerinin dileklerine bağlı olmamakta ve eski hükümlülerin çalışması artık, eski hükümlülerin çalıştırılmasına dönüşerek, bir işveren yükümlülüğü haline getirilmektedir. Kota sistemi olarak da adlandırılan bu sistem, kısaca her işverenin ya da belirlenen bir miktardan daha çok istihdam olanağı bulunan işverenlerin saptarılan bir miktarda ya da oranda eski hükümlüyü zorunlu olarak çalıştırması biçiminde tanımlanabilir.⁽³⁾

Eski hükümlülerin istihdamı konusunda ülkemizde de böyle bir yol izlenilmektedir. Çalışmamızın bir sonraki paragrafının daha iyi değerlendirilmesi açısından, bu sistemin çeşitli uygulamalar içerisindeki temel özelliklerinin ve koşullarının ana çizgileri ile kısaca belirtilmesi yararlı olur.

- Eski hükümlülerin istihdamı, işverenler için yasalarla zorunlu bir yükümlülük haline getirilmiş olmalıdır.

- İşverenlerin eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğü, yasalarla belirlenen sınır ve koşullara bağlı tutulmuştur. Bir başka deyişle, bu yükümlülük tüm işverenleri kapsamaz. Yükümlülük koşulu ise, işyerinde çalışanların sayısal çokluğuna bağlı kılınmakta ve işyerinde

⁽³⁾ ALTAN, "Eski...", s. 330 - 333.

çalıştırılacak olan eski hükümlü sayı ya da oranları bu sayısal çokluğa göre belirlenmektedir. İşyerinde istihdam olunanların sayıları çoğaldıkça, buna koşut olarak istihdam edilmesi gereken eski hükümlülerin sayılarının da çoğalacağı açıktır.

- Yasalardaki koruyucu hükümlerden, yalnızca yasanın koruyucu hükümlerinden yararlanmaksızın bir işi elinde tutma ya da iş sahibi olma olanağı bulunmayanlar yararlanabilirler.

- Bazı işlerin ya da işkollarının niteliklerine göre işverenlerin çalıştırmak zorunda buldukları eski hükümlü oranlarında değişebilir. Böylece, yasalarca belirli kesimler, işler ya da işkolları için özel yüzdeler saptanılmış olmaktadır.

- Yasaların etkin ve yaygın biçimde uygulanabilmesi için bazı yaptırımları öngörmesi gerekir ve bu doğrultuda bazı infaz yöntemleri geliştirilir. Bu yaptırımlar kuşkusuz parasal cezaları da içermelidir. Ancak yaptırım uygulamalarında; işverenlere eski hükümlü çalıştırmak için makul ve belirli süreler tanınmasına, bu alanda görevli kılınmış kuruluşlarca uygun ve sürekli kayıtlar tutulmasına, görevliler ve yetkililerce toplu iş ziyaretleri çeşitli ikna yollarının denenmesinde ve yasal yükümlülüğünü yerine getirmeye istekli olmakla birlikte, işe uygun eski hükümlü bulunmadığı için yükümlülüğünü yerine getirmeyen işverenlerin bu yaptırımların dışında bırakılmasına özen gösterilir.

- Bu yönde bir uygulama, halihazırda çeşitli işlerde çalışan ve eski hükümlü niteliği bulunmayanların işlerinden uzaklaştırılmalarına neden olabilecek biçimde düzenlenmez.

- Eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğü kamu ve özel kesim işverenleri için, ayırım gözetilmeksizin getirilir, eski hükümlülerin istihdamı alanında her iki kesim işverenleri için farklı oran ve koşullar öngörülmez.

- Eski hükümlülerin böyle bir yol içerisinde istihdam edilmeleri, ücretsiz ve kamusal nitelikte bir kurumun bu alanda görevlendirilmesini gerekli kılar. Bu kurum ise, temelde iş piyasasında aracılık işlevi göreceğine göre, hemen hemen her ülkede iş ve işçi bulma hizmeti veren kurumlara bu alanda da yasalarla görev verilebilir. Kurum, bu konuda üslendiği yürütme ve denetim görevlerini yerine getirebilmek için, ülke çapında yaygın ve etkin bir örgüte sahip bulunmalıdır.

Kurum, yerel şubelerinde eski hükümlülük nitelikleri nedeni ile işe giremeyen ya da işinde tutunamayan kişiler için düzenli ve sürekli kayıtlar tutar. Ayrıca, uygulamaların etkin ve yaygın biçimde denetlenmesi, eski hükümlü kişi ile iş ve işyeri arasında uygunluk sağlanması, eski hükümlülerin işe yerleştirildikten sonra da izlenilmesi, ekonominin kamu ve özel kesimleri arasında bu alanda denge ve işbirliği sağlanması, bu konuda eğitilmiş, bilgili plasman görevlerinin yetiştirilmesi ve işveren ilişkilerinin olumlu yönde kullanılması kurumun önde gelen görevleri arasındadır.

- Yasalardaki eski hükümlü çalıştırılmasına ilişkin hükümlülerin uygulanabilirliğinin bir başka koşulu da uygulamaların yasanın özüne ve sözüne uygunluğunun etkin ve yaygın biçimde denetlenmesidir. Özellikle, bu yönde bir uygulamaya geçiş dönemlerinde, uygulamalar ülkenin özelliklerine, kurumun olanaklarına göre belirlenecek olan sıkı bir denetim süzgecinden geçirilmelidir. Böyle bir yol izlenirken, uygulamaları değerlendirerek aksaklıkları belirleyen ve bunların giderilmesi için çeşitli önlemler üzerinde duran ve en uygun düzeltmeleri gecikmeksizin yapan ya da yetkili kurum ve kuruluşlara ileten ulusal danışma ve yerel komitelerin bulunması gerekir. Bunlar arasında uyumlu bir işbirliğinin kurulması sağlanılmalı ve bu komitelerde görevli kuruluşların ilgili yargı organlarının, mahalli yöneticilerin işçi ve işveren kuruluşlarının, çalışan eski hükümlülerin temsilcileri yer alabilmelidir.

- Böyle bir sistemin uygulanabilirliğinin bir başka koşulu da işverenlerin eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğünü belirleyen sayısal sınırlar ile çalıştırılacak eski hükümlülerin sayı ve oranlarının, ülkenin

halihazırdaki ve gelecekteki ekonomik durumunun, istihdam özelliklerinin, eski hükümlülerin nicelik ve nitelikleri ile dağılımlarının, toplumun fiziksel ve sosyal yapılarının sağlıklı biçimde değerlendirilmesi ile belirlenmesine dayalıdır.

Eski hükümlülerin devlet müdahalesi yardımı ile çalışma hayatında yer almaları konusunda, her ülke kendisinin ekonomik, sosyal ve yasal yapısı ile koşullarına uygun olan sistem ya da sistemleri seçecektir. Ancak eski hükümlülerin sayıları çok yüksek ve istihdam olanakları çok sınırlı ise bu sistemlerin bir ya da bir kaç sorunun çözümlenebilmesine yetmeyebilir. Bu halde ise birden çok sisteme bir arada yönelmesi gerekir.⁽⁴⁾

C- TÜRKİYE'DE ESKİ HÜKÜMLÜ ÇALIŞTIRMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ

1. Türkiye'de Eski Hükümlü Çalıştırma Yükümlülüğünün Yasal Dayanağı

Eski hükümlü çalıştırma mecburiyeti hukuki temellere, 1961 Anayasası ile kabul edilen sosyal hukuk devletinin bir gereği ile kavuşabilmiştir. 1960 öncesi dönemde eski hükümlülerin çalışma hayatına katılması ve korunması ile ilgili bir hükme rastlanılmamaktadır. 1961 Anayasasının sosyal ve iktisadi hak ve ödevler başlıklı ikinci bölümü eski hükümlü çalıştırma ile ilgili kanun maddelerinin kaynağını oluşturmaktadır⁽⁵⁾. Sosyal devlet sisteminde, devlet, tüm vatandaşların beden ve ruh sağlığı içinde ve insan onuruna yaraşır biçimde yaşayabilmesini sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Sosyal devlette çalışma hakkı, yardım görme hakkının bir uzantısı olmaktan çıkmış ve çalışanların sahip oldukları haklardan birisi olmuştur.⁽⁶⁾

(4) ALTAN, "Eski ...", s. 333 - 337.

(5) Kadir ARICI, "Türk Hukukunda Sakat ve Eski Hükümlü Çalıştırma Sorumluluğu ve Uygulaması" Adalet Dergisi, 1982, s. 283 - 284.

(6) Haluk Hadi SÜMER, "Sakat ve Eski Hükümlü Çalıştırma Yükümlülüğü" Adalet Dergisi, C. 80, S. 3-4, 1989, s. 283 - 284.

1961 Anayasası başlangıç hükümleriyle sosyal hukuk devletinin vazifelerini özetlemiş ayrıca 41. maddesinde “İktisadi ve sosyal hayat; adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenlenir” demekte, 42 / 1. maddesinde ise, “çalışma herkesin hakkı ve ödevidir.” Hükümünü getirmektedir. 42. maddenin gerekçesi konumuz için önem taşımaktadır. Gerekçede, birinci fıkra çalışma hayatında genel prensibi koymakta ve çalışmanın bir hak olduğu ifade edilmektedir. Bununla devletin herkese iş bulmayı kendisine vazife edineceği esası konulmuştur. Konumuz açısından devlet, iş bulmakta güçlüklerle karşılaşan eski hükümlülere iş bulmakla görevlidir. Bu devletin herkese; adalete tam çalışma esasına uygun ve insan haysiyetine yaraşır bir hayat seviyesi sağlamakla yükümlü olmasının da bir gereği olmaktadır.⁽⁷⁾

1982 Anayasasında da eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğüne kaynak teşkil edebilecek çeşitli hükümler yer almaktadır. 1982 Anayasasının başlangıç bölümünde “Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirmek hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu” belirtilmiştir.

Anayasanın 49/1. Maddesine göre, “Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları korumak, çalışmayı desteklemek ve işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri alır”. 50/2. Maddesine göre ise, “Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar”. Hükümleri yer almaktadır. Çalışmak, herkesin olduğu gibi işini korumada yetersizliği olan eski hükümlülerin de hakkıdır ve devlet bunların hayat seviyesini yükseltmek, geliştirmek ve bunları desteklemekle yükümlüdür. Ayrıca iş bulmada ve bulmuş olduğu işi korumada yetersizliği olan eski hükümlüler de 50/2. madde

⁽⁷⁾ ARICI, s. 285.

1475 Sayılı İş Kanununun 25. maddesinde yer alan ve EHİHT'te de yansımaları bulan hükme göre işverenler, 50 ve daha çok sürekli işçi çalıştırdıkları işyerlerinde, yüzde 2 oranında eski hükümlüyü, mesleklerine uygun işlerde çalıştırmakla mükellefler.

2. Eski Hükümlü İşçi Çalıştırma Yükümlülüğünün Şartları

a) Eski Hükümlü Çalıştırma Yükümlülüğü Kapsamına Giren Bir İşverenin Olması

Eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğü öncelikle İş Kanununa tabi işverenler için getirilmiştir. İş Kanununun 25. maddesi sadece "sürekli işler"⁽⁹⁾de uygulanacağı için süreksiz işlerde işçi çalıştıran işverenin böyle bir yükümlülüğü yoktur. İşçi çalıştıran kamu kuruluşları da İş Kanununun kapsamına girdiği için eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğüne tabidirler. İş Kanununun 25. maddesinde 29.7.1983 gün ve 2869 sayılı yasayla yapılan değişiklikle; "Genel ve katma bütçeli dairelerle mahalli idareler veya Kamu İktisadi Teşebbüsleri yahut özel kanuna veya özel kanunla verilmiş yetkiye dayanılarak kurulan banka ve kuruluşlara veya bunlara bağlı işyerlerinin İş Kanununa tabi olmayan daire ve kurumlarında çalıştırılan kimselerin de sakat ve eski hükümlüler arasından ayrılması hakkındaki gerekli usul ve şartlar ile bunun oran ve tutarları ve hangi işlerde çalıştırılacakları yukarıda sözü geçen yönetmelikte gösterilir" fıkrası maddeden çıkartılmıştır. Buna göre, İş Kanununa tabi olmayan daire ve kurumlarda çalıştırılan kimselerden bir kısmının da eski hükümlü olması zorunluluğu ortadan kaldırılarak, yükümlülük sınırları daraltılmış olmaktadır. Önceden; İş Kanunundaki oranların yarısı oranında eski hükümlü istihdam etme yükümlülüğü, İş Kanunu kapsamı dışında kalan kamu kurumları ve onların İş Kanunu kapsamı dışındaki işletme ve işyerleri için mevcutken, bu yükümlülük kaldırılmıştır.

⁽⁹⁾ İş Kanununun 8. maddesi "Nitelikleri bakımından en çok 30 iş günü süren işlere süreksiz iş, bundan fazla süren işlere sürekli iş denir. Bu kanunun ... 25 ... inci maddeleri süreksiz işlere uygulanmaz." Demek suretiyle 25. maddenin süreksiz işlere uygulanamayacağını belirtmiştir.

Eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğünün uygulama alanına giren işverenlerin tamamı eski hükümlü çalıştırmakla yükümlü değildirler. İş Kanununun 25. maddesine göre, uygulama alanına giren işverenlerin bu yükümlülüğe tabi tutulabilmeleri için en az 50 işçi çalıştırılıyor olmaları gerekir. Bu sayının belirlenmesinde işverenin çalıştırdığı bütün kişiler değil, sadece işçi kavramına giren kişiler esas alınacaktır. Bu nedenle işyerinde çalışan stajyer öğrenciler, 18 yaşından küçük çıraklar, sözleşmeli personel işyerinde çalıştıracığı eski hükümlü işçi sayısının tespitinde, aynı il sınırları içinde bulunan işyerlerinde çalışan işçilerin toplamı esas alınır.⁽¹⁰⁾

İş Kanununun 25. maddesinde 2869 sayılı kanunla değişiklik yapmadan önce, işverenler, yüz işçiye kadar işçi çalıştıran işyerlerinde her tam elli kişiye karşılık bir sakat ve bir eski hükümlü kimse; işçi sayısının yüzden fazlası için, her yüz işçiye karşılık iki sakat ve iki eski hükümlü kimse çalıştırmak zorunda idi. Bu hüküm uygulamada bir takım ihtilaflara sebebiyet vermiştir. Bu nedenle çalıştırılacak sakat ve eski hükümlünün tespitinde yüzde esası benimsenmiştir.⁽¹¹⁾

Eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğünün tespitinde esas alınacak işçi sayısının belirlenmesinde, tartışmalı konulardan birisi de İş Kanununun 25. Maddesindeki “daima işçi sayısı” kavramıdır. Bu maddeye göre, “Çalıştırılacak eski hükümlü sayısının tespitinde daima işçi sayısı esas alınır.” Mevzuatımızda daima işçi kavramından ne anlaşılması gerektiğine dair bir hüküm bulunmamaktadır. Ayrıca buna benzer biçimde EHİHT’ ün 4. Maddesinde “sürekli işçi” kavramı kullanılmıştır. Burada daima işçi - sürekli işçi kavramlarının birbirleri yerine kullanılabileceğini söylemek mümkündür.

Sürekli işçi kavramından ne anlaşılması gerektiği hususunda da mevzuatımızda açık bir hüküm bulunmamaktadır. Doktrinde sürekli işçi

⁽¹⁰⁾ SÜMER, s. 30 - 32.

⁽¹¹⁾ SÜMER, s. 37 Ayrıca Ortaya çıkan ihtilaflar için ALTAN “Eski ...,” s. 348 - 352.

kavramının belirsiz süreli hizmet sözleşmesi ile çalışanları ifade etmek için kullanıldığı genellikle kabul edilmektedir. Bu konuda da bu görüş kabul edildiği takdirde eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğünden kurtulmak isteyenler, belirli süreli hizmet sözleşmesiyle çalışma yolunu seçecektir. ⁽¹²⁾. Örneğin işverenler on yıllık süre ile belirli süreli hizmet akdi yaparak yükümlülükten kurtulabileceklerdir.

Sürekli işçi kavramını, belirsiz süreli hizmet sözleşmesiyle çalışan işçi yerine, sürekli işte çalışan işçi olarak anlamak kanunun amacına en uygun yorum olacaktır. Buna göre, çalıştırılacak eski hükümlü sayısının tespitinde, nitelikleri itibariyle 30 işgününden fazla süren işlerde (İş Kanunu Mad. 8) çalışan işçiler esas alınmalıdır.

b) Eski Hükümlü Olma Niteliğinin Bulunması

Kanunun koruyucu hükümlerinden yararlanarak bir işe yerleştirilebilmek için, bazı özelliklere sahip eski hükümlü olmak gerekir. Eski Hükümlülerin istihdamı Hakkında Tüzüğe göre "Altı aydan daha uzun süreli hürriyeti bağlayıcı bir cezaya hüküm giymiş ve cezasını infaz kurumlarında tamamlamış veya cezası tecil edilmiş yahut şartlı salıverilme yoluyla tahliye edilmiş olanlar, bu Tüzük hükümleri yönünden eski hükümlü sayılırlar."

Görüldüğü üzere Tüzük, yürürlükten kaldırılan yönetmelikten farklı olarak bütün eski hükümlüleri kapsamına almamıştır ⁽¹³⁾. Ayrıca tüzük mükerrer suç işleyenleri kapsam dışı bırakmış ve yönetmelikteki yaş sınırlamasını kaldırmıştır ⁽¹⁴⁾.

Tüzükte, genel aftan yararlanan kişilerin Tüzük hükümlerinden yararlanıp yararlanamayacağı konusunda açık bir hüküm bulunmamaktadır. Bir yoruma göre, eski hükümlü deyimini lafzı olarak yorumlanacak olursa, genel aftan yararlananlar elbette bu deyim içine

⁽¹²⁾ SÜMER, s. 32.

⁽¹³⁾ SÜMER, s. 35.

⁽¹⁴⁾ Yürürlükten kaldırılan yönetmeliğe göre eski hükümlülerin 18 yaşından küçük, 55 yaşından büyük olmamaları gerekiyordu.

sokulamazlar. Çünkü genel af işlenmiş bir fiilin bütün cezai sonuçlarını ortadan kaldırır ve cezai sonuçlar ortadan kalktığına göre de eski hükümlülük söz konusu olamaz. Ancak eski hükümlü deyimi, amaca uygun yorumlanmalıdır. Bu konudaki hükümlerin amacı, hüküm giyip, cezaevinde yatmış olması nedeniyle iş bulmada büyük güçlüğü uğrayanlara yardım etmektir. Şu halde, hüküm giyip hapsedilmiş ve sonra genel aftan yararlanarak çıkmış bir kişi de iş bulmada aynı güçlükle karşılaşacağı için iş kanununun ve Tüzüğün bu yükümlerinden yararlandırılmalıdır. İşlediği bir eylemden dolayı henüz hüküm giyip hapsedilmeden önce çıkarılan bir genel aftan yararlanan kişinin durumu ise farklıdır. Çünkü bu kişi hüküm giyip cezaevine konmuş; dolayısıyla bir anlamda kötü şöhret edinmiş değildir. Bu nedenle de bu kişinin iş kanunu ve tüzüğün özel hükümlerinden yararlandırılmasına gerek yoktur⁽¹⁵⁾. Aynı şekilde uzun yıllar tutuklu olarak cezaevinde yatmış ancak beraat etmiş cezaevinden çıkmış olan kişilerinde tüzük hükümlerinden faydalanmaları mümkün değildir. Çünkü tüzük açık olarak; “uzun süreli hürriyeti bağlayıcı cezaya hüküm giymiş” olmayı aramakta ve herhangi bir yoruma imkan tanımamaktadır.⁽¹⁶⁾

3. Eski Hükümlü Çalıştırma Yükümlülüğünün Uygulanması

Eski hükümlüler kanun hükmünden yararlanmak suretiyle işe girebilmek için bir takım usulleri takip etmek zorundadırlar. Eski hükümlülerin işe yerleştirilmesi konusunda yetkili kurum İş Ve İşçi Bulma Kurumu ve ona bağlı Plasman Müdürlükleridir. Kurum ve aracılığı olmadan, kendiliğinden eski hükümlü istihdam eden işverenler, kanundaki yükümlülüklerinden fazla eski hükümlü işçi istihdam etseler dahi yükümlülüklerini yerine getirmiş sayılmazlar⁽¹⁷⁾. Ancak kurum aracılığı olmadan eski hükümlüyü işe alan işveren, durumu en geç bir ay içinde kuruma bildirmek, tescil ettirmek ve gider karşılığını ödemek

⁽¹⁵⁾ Kenan TUNÇOMAĞ, “Sakat ve Eski Hükümlü Çalıştırma Yükümü” İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, No. 1-4, 1974, s.380. Aynı görüş ERKUL, s.300; ARICI, s. 530.

⁽¹⁶⁾ SÜMER, s. 35-36.

⁽¹⁷⁾ ARICI, s. 530.

şartıyla Tüzük hükümlerine göre eski hükümlü çalıştırma mükellefiyetini yerine getirmiş olur. (EHİHT mad. 5)

Bu tüzük hükümlerinden faydalanabilecek eski hükümlüler, Cumhuriyet Savcılıklarından getirecekleri hükümlülük belgelerine göre, kuruma verdikleri tarih esas alınmak üzere, meslekli ve mesleksiz tasnifiyle kaydolunurlar. (EHİHT mad. 6)

İşverenler; çalıştırmak zorunda oldukları eski hükümlüleri İş ve İşçi Bulma Kurumundan istemek zorundadırlar. Hiç bir eski hükümlünün iş için kendilerine başvurmadığını öne sürerek yükümlülükten kurtulamazlar. Ayrıca işverenler çalıştırmak zorunda olduğu eski hükümlüye yaptıracak herhangi bir işinin olmadığını da ileri sürerek bu yükümlülükten kurtulamaz. Zira tüzüğün yürürlüğe girmesinden önce yürürlükte bulunan yönetmeliğe göre “ işverenler kanunda belirtilen orana göre eski hükümlü sayısı kadar iş temin etmekle yükümlüdürler.”

Eski hükümlülerin İİBK’na başvurması ve işverenin İİBK’den eski hükümlü istemesi arzu edilen şekilde gerçekleşmemektedir. Her yıl yaklaşık olarak 50.000 hükümlü cezaevlerinden tahliye olmasına rağmen 1994 yılında İİBK’na 4938 eski hükümlü, 1995 yılında ise 3612 eski hükümlü başvurmuştur ⁽¹⁸⁾. Bu cezaevlerinden tahliye olan her yüz eski hükümlüden en fazla onunun bir işe yerleştirilmek üzere İİBK’na başvurması demektir.

İşverenlerin de çalıştırmak zorunda oldukları eski hükümlü kontenjanı doldurmakta pek istekli olmadıklarını söyleyebiliriz. Açık kontenjanlar kurum yetkililerinin çabalarıyla tespit edilmekte ve doldurulmaya çalışılmaktadır. Pek çok işveren İş Kanununun 98/c maddesindeki para cezasını ödemeye razı olmaktadır. Ancak kurum yetkililerinden edindiğimiz bilgilere göre, işverenlerle kendi çabasıyla görüşen eski hükümlüler, yüz yüze görüşmenin etkisiyle daha kolaylıkla iş bulabilmektedir. İşverenlere eski hükümlü çalıştırması gerektiği

⁽¹⁸⁾ İİBK Genel Müdürlüğü, 1995 yılı Faaliyet Raporu, s. 26.

hatırlatıldığında, işverenlerin kafasında oluşan eski hükümlü kalıbı hiç de olumlu özellikler taşımamaktadır. Yüz yüze görüşme sırasında ise işveren bu olumsuz özelliklerin pek çoğunu karşısındakinde görememekte ve kafasındaki eski hükümlü önyargısı silinmektedir. Kurum yetkilileri açık bir işe eski hükümlüyü yerleştirirken yüz yüze görüşürme metodunu etkinlikle kullanmayı tercih etmektedirler.

1995 yılı verilerinden 3612 eski hükümlünün bir işe yerleştirilmek üzere İİBK'na başvurduğunu daha önce değinmiştik. Bu başvurulardan, 1995 yılı içerisinde 1002'si kamu 1593'ü özel sektörde olmak üzere toplam 2595 eski hükümlünün istihdamı sağlanmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde, eski hükümlülere ait kamu sektöründe 1291, özel sektörde 9574 olmak üzere toplam 10865 açık kontenjan tespit edilmiştir ⁽¹⁹⁾. Bu verilerde görüleceği üzere özel sektörde tespit edilen 9574 açık işe karşılık yalnızca 1593 eski hükümlü işe yerleştirilebilmiştir. Diğer açık işe sahip işverenler İİBK'dan eski hükümlü istememişlerdir. Oysa bu kişilerin, tüzük hükümlerine göre, çalıştırmakla yükümlü olduğu eski hükümlüleri İİBK'dan istemesi gerekirdi.

İşverenin çalıştırmakla yükümlü olduğu eski hükümlüleri kurumdan istemesi üzerine, kurum, her açık iş için durumu talepte belirtilen şartlara uyan, kurumda kayıtlı en az üç eski hükümlüyü hükümlülük belgeleri ve niteliklerini de belirten listelerle birlikte 15 gün içerisinde işverene gönderir.

İşe göndermede başvuru tarihi esas alınır. Ancak, kurum, aşağıdaki öncelik sırasını da esas alabilir.

- Sakatlar
- Talepte bulunan işyerinde daha önce çalışmış bulunanlar,
- Cezası tecil edilmiş olanlar,
- Eğitimi daha yüksek olanlar ve mesleği bulunanlar. (EHİHT mad.

8)

⁽¹⁹⁾ İİBK, 1995 yılı Faaliyet Raporu, s. 26.

Kuruma eski hükümlü olarak kaydolunanlar, son işlem tarihinden itibaren başlayarak iki yıl süreyle Tüzük hükümlerine göre işleme tabi tutulurlar. İki yıllık sürenin dolması, eski hükümlünün geçerli mazereti olmaksızın iş çağrısına iki kez uymaması veya gönderildiği işyeriyle temas kurmaması halinde, kurumdaki sicil kartları yürürlükten kaldırılır. (EHİHT mad. 16)

İşverenler; kurum tarafından her açık iş için gönderilen 3 eski hükümlü arasından seçim yaparlar ve yapacağı seçimde bu kişilerin işe alınmalarını güçleştirecek uygulamalar yapamazlar. Ancak işverenin eski hükümlülerin niteliklerini belirlemek amacıyla imtihan yapma hakkı vardır.⁽²⁰⁾

İşyerinde çalıştırılacak eski hükümlülerin tespiti ile işverenin sözleşme yapma yükümlülüğü doğmuş olmaktadır. Bunun sonucu işçinin işe girmeyi istemesine karşın işveren, işçiyi işe almak, yani hizmet sözleşmesi kurulması için yapılan icabın kabulü hakkında irade beyanında bulunmakla yükümlüdür. İşveren bu yükümlülüğü yerine getirmekle taraflar arasında hizmet sözleşmesi meydana gelmiş olur.⁽²¹⁾

4. Eski Hükümlü Çalıştırmanın Hukuki Sonuçları

İdari mercilerin, eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğünün doğup doğmadığını ve eski hükümlü çalıştıran işyerinin mevzuat hükümlerine uyup uymadıklarını denetleme yükümlülükleri bulunmaktadır.⁽²²⁾

Denetim görevi, yürürlükten kaldırılan yönetmelikle İİBK'na bırakılmıştı. Buna göre İİBK, işyerlerinin kanun ve yönetmelik gereklerine uygun biçimde eski hükümlü çalıştırıp çalıştırmadıklarını denetler; eksik sayıda eski hükümlü çalıştırdıkları saptanan işyerlerini,

⁽²⁰⁾ SÜMER, s. 39.

⁽²¹⁾ Münir EKONOMİ, *İş Hukuku*, C.1 ,Ferdî İş Hukuku, İstanbul, 1984, s. 108.

⁽²²⁾ Kadir ARICI, " *Türk Hukukunda Sakat ve Eski Hükümlü Çalıştırma Sorumluluğu ve Uygulaması III* " ADALET DER, Ankara, 1982, s. 525.

haklarında kanuni işlem yapılmak üzere Bölge Çalışma Müdürlüklerine bildirirdi.

1987 yılında yürürlüğe konulan EHİHT'e göre denetleme görevi Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) İş Teftiş Kurulu ve İİBK'na verilmiştir. İşyerleri, eski hükümlü çalıştırma yükümlülükleriyle tüzüklerde öngörülen diğer yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediği yönünden, ÇSGB İş Teftiş Kurulu ve İİBK tarafından birlikte düzenlenecek yıllık denetim programına göre denetlenirler. Denetimler sonucunda eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğünü yerine getirmeyen veya tüzükte öngörülen diğer yükümlülükleri yerine getirmeyen işverenler, ÇSGB'nın ilgili Bölge Müdürlüğüne İİBK tarafından bildirilir.

Eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğünün yerine getirilmesinin müeyyidesi İş Kanununun 98/c; Deniz iş kanununun 50/4. maddelerinde belirtilmiştir. Buna göre maddeye aykırı hareketle eski hükümlü çalıştırmayan işveren, çalıştırmadığı her ay için para cezasına çarptırılır.

İşveren, eğer başvuruda bulunmaz yahut kurumun göndereceği eski hükümlüye iş vermezse, işvereni sözleşme yapmaya zorlayacak bir hükme rastlanılmamaktadır. İş kanununun 98. maddesinde öngörülen yaptırım ise işveren için çok anlamsız ve önemsiz bir cezadır. Bu nedenle, bir yandan parasal cezalar günün koşullarına göre çoğaltılırken, diğer yandan direnen işvereni akit yapma zorunluluğunda bırakacak yaptırımlar getirilmelidir.⁽²³⁾

Kanunda öngörülen para cezalarının işverende zorlayıcı bir etki yapması mümkün değildir. Bunun yanı sıra, para cezası uygulaması bile tam olarak uygulanamamaktadır. Çünkü yükümlülüğü yerine getirmeyen işverenler, kurum tarafından Cumhuriyet Savcılıklarına bildirilmektedir. Savcılık tarafından açılan davaların bir çoğu da "işverenin kastının bulunmadığı" gerekçesiyle beraatla sonuçlanmaktadır.⁽²⁴⁾ Buna karşı

⁽²³⁾ ALTAN, s. 356

⁽²⁴⁾ Kenan TUNÇOMAĞ, Sakat Çalıştırma Yükümü, İ.Ü. Huk. Fak., İstanbul 1982, s.77.

işveren tarafından ödenecek para cezasının idari para cezası haline getirilmesi cezanın kesilmesi prosedürünü daha etkili hale getirebilecektir. Bilindiği üzere idari nitelikleri para cezaları ÇSGB Bölge Müdürlükleri tarafından verilmekte ve bu cezalara karşı 7 gün içerisinde sulh ceza mahkemelerine itiraz edilebilmektedir. İtiraz halinde de sulh ceza mahkemelerinin verdiği karar kesindir. Bu şekilde yükümlülüğünü yerine getirmeyen işverene karşı dava açmak yerine doğrudan ceza kesilebilecek, yükümlülüğünü yerine getirdiğini iddia eden işveren ise sulh ceza mahkemelerine bunu ispatlamak zorunda kalacaktır.

Doktrinde eski hükümlü çalıştırma uygulamasına işlerlik kazandırmak için cezai sorumluluğun yanında hukuki sorumluluğun da gerekli olduğu görüşü yaygındır.⁽²⁵⁾ Böylece, eski hükümlü işçi çalıştırmayan işveren, yalnızca kanunda öngörülen para cezasını ödemenin dışında diğer hukuki sorumlulukları da üstlenmiş olacaktır. Bu konuda doktrinde tartışılan iki görüş vardır.

Doktrinde bu konuda ileri sürülen ve bizim de katıldığımız bir görüşe göre, "Hukuki açıdan çözüm yoluna bir tazminat ödemekle yükümlü tutmaktan çok, işvereni kanunun amacına da uygun şekilde hizmet akdi yapmaya zorlamakta aramak daha isabetli olacaktır. Münir EKONOMİ ve Mustafa ÇEMBERCİ'ye göre böyle bir hukuki yol mevcuttur. Önce şunu belirtelim ki, işçiyi işe almak zorunluluğu koyan kanun koyucunun, esas itibarıyla hizmet akdinin yapılması, diğer bir deyişle işverene ait yükümlülüğün aynen ifa edilmesi amacı güttüğünde bir kuşku yoktur. Gerçi işveren bir cebri icra yoluyla iş vermeye (çalıştırılmaya) zorlanamaz; fakat burada işçinin fiilen çalıştırılması değil, bir akdin yapılmasını sağlamak üzere irade beyanında bulunulması söz konusudur. Açılan davada verilecek hüküm işverenin irade beyanı yerine geçtikten başka, hizmet akdinin de yerini tutar".⁽²⁶⁾

⁽²⁵⁾ ARICI, s. 723.

⁽²⁶⁾ SÜMER, s. 30-31'den Münir EKONOMİ, *İş Hukuku*, C.1 İstanbul, 1984 s. 109-111 ve Mustafa ÇEMBERCİ, *İş Kanunu Şerhi*, 5.B., Ankara, 1984 s. 109.

Bu konuda Kenan TUNÇOMAĞ'ın da katıldığı ikinci bir görüşe göre, "Bu yüküme aykırılık halinde genel müeyyidelerden yararlanma yolunun açık olmasının, örneğin mahkemeye başvurup tazminat isteme veya mahkemenin o yolda karar vermesi sonucu hizmet ilişkisi kurulu saymanın büyük bir önemi yoktur. Çünkü bu gibi hallerde eski hükümlünün bazı giderleri yüklenmesinin gerekmesi bir yana, davanın bir sonuca ulaşabilmesi uzun zaman alır. Şu halde, bugün için eski hükümlü işçi çalıştırma yükümünün tek müeyyidesi, para cezasına mahkum edilme ile işverenin uğrayacağı maddi kayıptan çok manevi üzüntüdür. Hal böyle olunca eski hükümlü işçi çalıştırma yükümünün, işverenin devlet karşısındaki tam bir kamu hukuku yükümü olarak düzenlenmesi daha etkili ve isabetli olacaktır".⁽²⁷⁾ Benzer görüşle SÜMER'e göre de eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğünün müeyyidesini bu yükümlülüğün amacında aramak gerekirse; özel düzenlemelerle eski hükümlüleri korumanın amacı, bu kişilerin iş sahibi olmalarını sağlamak ve böylelikle başkalarına muhtaç olmadan insanca yaşamalarını sağlamaktır. Eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğüne, bu kimselere külfet getirmeden işlerlik kazandırmak gerekir. Bu da eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğünü kamusal bir yükümlülük olarak kabul etmekle mümkün olur.⁽²⁸⁾

⁽²⁷⁾ Kenan TUNÇOMAĞ, Sakat ve Eski Hükümlü Çalıştırma Yükümü, İ.Ü. Huk. Fak. Mec., 1974, s. 385.

⁽²⁸⁾ SÜMER, s. 31.

II. ESKİ HÜKÜMLÜLERİN İSTİHDAM EDİLTİKTEN SONRA KORUNMALARI

A- İŞVERENİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

İş kanununun 25. maddesine göre işverenler eski hükümlüyü mesleklerine uygun işte çalıştırmakla yükümlüdürler. Tüzüğün 8. maddesinde eski hükümlülerin çalıştırılabilecekleri işlerin tüzüğe ekli listede yer aldığı belirtilmiştir. Adı geçen liste, tüzüğün yayınlandığı tarihten yaklaşık iki yıl sonra 1 Ağustos 1989 Tarih ve 89/ 14381 numaralı resmi gazete de yayınlanmıştır.⁽²⁹⁾

Eski hükümlülerin çalıştırılabilecekleri işyerleri ile ilgili bir sınırlama Tüzüğün 4. maddesinde yer almıştır. Buna göre, “ öğrenci yurtlarında ve eğitim kurumlarında eski hükümlü çalıştırılmaz”.

Eski hükümlülerin ücret ve sosyal yardımlar bakımından da korunması söz konusudur. Bu koruma aynı zamanda işverenin yükümlülükleri arasındadır. Kural olarak ücretler sosyal yardımlar, yıllık ücretli izin gibi konularda eski hükümlüler de diğer işçilerle aynı haklara sahiptir.

EHİHT mad. 10'a göre “Eski hükümlülük daha düşük ücretle çalıştırma sebebi olamaz. Eski hükümlü işçiler diğer işçilere yapılan sosyal yardımlardan da aynen faydalanırlar. Toplu iş sözleşmelerine eski hükümlü işçiler aleyhine hükümler konulamaz”.

Yürürlükten kaldırılan yönetmeliğin 32/2. maddesinde yer alan “ düşük verimle çalıştıkları saptanan sakat işçilere ödenecek ücret aynı işlerde çalışan işçilere ödenecek ücretin yüzde 75'inden az olamaz. Ancak ödenecek ücret asgari ücretin altına düşürülemez” hükmüne, Tüzükte yer verilmemiştir. Bu hükmün Tüzükte yer almamış olması işverenin sakat ve eski hükümlülere asgari ücretin altında ücret

⁽²⁹⁾ SÜMER, s. 25.

verilmesine mesnet teşkil etmez. Zira asgari ücret yönetmeliğinin 10. maddesine göre işçilere, saptanan asgari ücretten düşük ücret ödenemez.

Eski hükümlülere asgari ücretin altında ücret ödenmemesi hükmünün isabet derecesi konusunda farklı iki görüş vardır. Bizim katılmadığımız bir görüşü savunan Kenan TUNÇOMAĞ' a göre, "bazı ülkelerde, verimleri normal asgari ücretin ödenmesine elverişli olmayacak derecede zayıf olan; asgari ücret uygulaması dışında bırakılmadıkları takdirde iş bulabilme veya buldukları işi muhafaza edebilme muhtemelen güçlüğü uğrayabilecek kişiler, örneğin gençler, sakatlar, çıraklar ve benzeri kişiler normal asgari ücret uygulaması dışında tutulmuşlardır. Bu ülkeler arasında Belçika, Kanada, Fransa, İrlanda, İngiltere ve Japonya sayılabilir. Nitekim ülkemizde de 16 yaşında veya daha küçük işçilerle büyük işçiler arasında asgari ücret yönünden, bir ayırım yapılmasını öngörülmüştür. Aynı yönde bir ayırım, düşük verimli işçi yönünden de yapılabilir".

Diğer bir görüşü savunan Ö. Zühtü ALTAN' a göre, "bu kişilerin de çalışmak ve sosyal, kültürel ihtiyaçlarını gidermek hakları olduğu düşünülünce, asgari ücretin amacı ve ruhu ile uymayan bir yönü bulunmamaktadır".

Eski hükümlülerin özel düzenleme ile korunmalarının amacı bu kişilerin başkalarına yük olmadan insanca yaşayabilmelerini, toplum dışına itilmemelerini sağlamaktır. Bu amaç, bu kişilere, asgari ücretin altında ücret verilmesini engelleyecektir. Bunun yanında ülkemizde asgari ücret politikası göz önünde bulundurulursa, asgari ücretin altında ücret alan eski hükümlüler yine başkalarına muhtaç hale gelecek ve kanun ve tüzüklerle getirilen öze hükümlerin hiç bir anlamı kalmayacaktır.⁽³⁰⁾

Acaba eski hükümlülük dışındaki sebeplere dayanılarak, örneğin düşük verimle çalışma sebebiyle eski hükümlü işçiye daha düşük ücret

⁽³⁰⁾ SÜMER, s. 27-28.

verilebilir mi? Yürürlükteki tüzük sadece eski hükümlülüğün daha, düşük ücretle çalıştırma sebebi olmayacağını belirtmiştir. Buradan eski hükümlülük dışındaki sebeplere dayanılarak (örneğin düşük verimle çalışma) eski hükümlü işçiyi daha düşük ücret ödenebileceği sonucu çıkmaktadır.⁽³¹⁾

Eski hükümlülerin faydalanacakları sosyal yardımlarla ilgili olarak yürürlükten kaldırılan yönetmelikte yer alan "eski hükümlü işçilerin izin ve tatilleri hakkında 1475 sayılı İş Kanununun ilgili hükümleri uygulanır" hükmüne yeni yürürlüğe konulan tüzükte yer verilmemiştir. Bu hükmün tüzükte yer almaması eski hükümlülerin izin ve tatil hakkını ortadan kaldırmaz.⁽³²⁾

B- ESKİ HÜKÜMLÜ ÇALIŞTIRMA YÜKÜMLÜLÜĞÜNÜN SONA ERMESİ

Ne kadar mükemmel kurulmuş olursa olsun bir iş sözleşmesinin sona ermesi kaçınılmaz bir gerçektir. Bir kısım sözleşmelerin sona ermesi sözleşme taraflarının iradesine bağlı olmaksızın gerçekleşmektedir. Örneğin sözleşmenin süresinin dolması, çalışanın ölmesi, çalıştırmanın iflası gibi sebeplerle kendiliğinden veya askerlik gibi yine tarafların iradesi dışında kalan zorunlu bir sebepten ileri gelmektedir.⁽³³⁾ Tüm diğer işçilerde olduğu gibi eski hükümlü işçilerin hizmet akitleri de, tarafların iradesine bağlı olmayan bu gibi sebeplerle sona erebilmektedir.

Bu arada hemen akla gelebilecek, yükümlülük çerçevesinde eski hükümlülere süresi belirli hizmet akdi yapılabilir mi? sorusuna kanımca olumlu yanıt verilebilecektir. Bu konuda çıkartılmış kanun ve tüzüğün çıkarılış amacına pek uygun olmasa bile, mevzuatımızda bunun için bir

⁽³¹⁾ Ömer EKMEKÇİ, *Yeni Tüzük Hükümleri Uyarınca Sakat ve Eski Hükümlü Çalıştırma Yükümü*, İBD., C. 61, S. 4 - 6, 1987, s. 324.

⁽³²⁾ SÜMER, s. 27 - 28.

⁽³³⁾ İhsan ERKUL - Ö. Zühtü ALTAN, Nüvit GEREK, *Sosyal Politika Dersleri*, C. III, Eskişehir, 1983, s. 20.

engel mevcut değildir. Bu halde süresinin tamamlanması halinde akit sona erecek ve işveren için yeniden eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğü söz konusu olacaktır. Aynı şekilde işveren gerekli prosedürü izlemek suretiyle, İİBK aracılığıyla, eski hükümlü istihdam edecektir.

Genel olarak iş sözleşmelerinin bir kısmında ise sözleşmenin sona erebilmesi için taraflardan birinin irade beyanında bulunmasına ihtiyaç vardır. Yani taraflardan biri diğer tarafa sözleşmeyi sona erdirmek hususundaki iradesini usulüne uygun beyan suretiyle bildirmesi gerekecektir. Sözleşme bu beyan bildirimini diğer tarafa yapıldıktan sonra sona ermiş sayılabilecektir.

Serbest irade beyanında bulunmak suretiyle, kurulan bir sözleşmeyi, tarafların karşılıklı olarak uzlaşmasıyla diledikleri anda sona erdirebileceklerini öncelikle kabul etmek gerekir. Ayrıca, taraflardan biri artık bu sözleşmeyle bağlı kalmak istemiyorsa bu yolda tek taraflı irade beyanında bulunmak suretiyle sözleşmeyi bozabilecektir. Bunu sözleşme yapma hürriyetinin en doğal bir sonucu olarak kabul etmek gerekir.

Zaman içinde iş sözleşmesinin sona erdirilmesi keyfiyetinin, özellikle çalıştıran tarafın irade beyanı suretiyle çalışanı işten çıkarmasının onun işsiz, dolayısıyla gelirsiz kalması, sefaletе düşmesi anlamına geldiği ve bunun sosyal açıdan ne büyük bir yara açtığı meselesi kavranmaya ve kanunun önemi anlaşılmaya başlamıştır. Bu nedenle konu sıradan bir hukuki bağın çözülmesi şeklinde düşünölmekten çıkmış ve sosyal gerekçelere uygun çözüm yolları aranmaya başlamıştır.

Bunun sosyal gerçeklere uygun çözüm yolunun ise bu konuda devletçe alınacak, çalışanı sözleşmesinin sona erdirilmesine karşı koruyucu tedbirlere bağlı olduğu açıktır. Bunun içindir ki bu günkü modern devletleri iş sözleşmelerinin sona erdirilmesinde şekle ve esasa

ilişkin, özellikle çalışana işinde istikrar sağlayacak, koruyucu tedbirler almak zorunda kalmışlardır.⁽³⁴⁾

Sözleşmenin sona erdirilmesinde esas itibariyle korunacak taraf sözleşmenin ekonomik bakımdan zayıf olan tarafı, yani çalışan tarafıdır. Devlet çalışanı, çalıştırmanın sözleşmenin sona erdirilmesi yolunda yönelteceği irade beyanına karşı nasıl ve hangi şartlarda koruyacaktır?

Genel olarak belirtmek gerekirse, çalıştırın, iş sözleşmesinin tek taraflı irade beyanıyla sona erdirilmesi hususunda iki imkana sahiptir.⁽³⁵⁾ Bunları derhal fesih ve ihbarlı fesih olarak belirleyebiliriz. Aslında bu imkana sözleşmenin her iki tarafı da sahiptir. Ancak çalışan tarafından tek taraflı bir irade beyanı yoluyla sözleşmenin sona erdirilmesi çalıştırını, ekonomik güçlülüğü dolayısıyla, istisnai bazı durumlar hariç, pek etkileyecek bir husus değildir.

Derhal fesih, tek taraflı irade beyanıyla ve haklı bir sebebe dayanarak⁽³⁶⁾ sözleşmenin derhal sona ermesi demektir. Bu şekilde yapılacak bir irade beyanı karşı tarafa ulaşmasıyla birlikte geçerlilik kazanacak ve sözleşme de derhal sona erecektir. Çalıştırının böyle bir yola başvurması halinde işçi İş Kanunu 14. maddede bahsedilen kıdem tazminatını alamayacaktır.

İhbarlı fesih ile sözleşmenin sona erdirilmesi, iş sözleşmesini sona erdirmek isteyen tarafın, bunu sözleşmeyi feshetmeyi düşündüğü tarihten belli bir süre diğer tarafa bildirmesi demektir. Feshi ihbarda da tek taraflı bir irade beyanı söz konusu olmasına rağmen sözleşme derhal feshedilmemektedir. Sözleşmenin sona ermesi için belirli bir sürenin geçmesi beklenmektedir. Bu sürelerin neler olacağı iş kanununun 13. maddesinde belirtilmiştir. İhbarlı fesihle, derhal fesihle olduğu gibi herhangi bir sebep belirtme zorunluluğu henüz ülkemiz mevzuatında yer

⁽³⁴⁾ ERKUL - ALTAN - GEREK, s. 21 - 22.

⁽³⁵⁾ ERKUL - ALTAN - GEREK, s. 22.

⁽³⁶⁾ Haklı sebepler İş Kanununun 16 ve 17. maddelerinde belirtilmiş olan sebeplerdir. Bunlar haricindeki herhangi bir sebep haklı sebep değildir.

almamıştır.⁽³⁷⁾ İhbarlı fesihle verilen sürelerin anlamı şudur: Kişi belirli bir süre daha mevcut işinde çalışacak ancak bu sürenin sonunda işsiz, dolayısıyla gelirsiz kalacaktır. Kişi ansızın bu durumla karşı karşıya kalmak yerine bu süre içerisinde kendine başka bir iş bulma imkanına kavuşacak ve işgücü geliri kesintiye uğramayacaktır. Ayrıca işverenin böyle bir yola başvurması halinde işçi, iş Kanununun 14. maddesindeki kıdem tazminatını alabilecektir.

İş sözleşmesinin bu şekillerde sona erdirilmesi, eski hükümlü işçiler de dahil olmak üzere tüm işçiler ve işverenler açısından geçerli olan bir sona erdirilme yoludur.

Bir iş bulabilme ve bulduğu işi elinde tutabilme bakımından, diğerlerine nazaran daha az şansa sahip bulunan eski hükümlülerin sözleşmesinin sona erdirilmesi sırasında da özel olarak korunmaları gereklidir. Bu koruma ihbarlı fesih sırasında eski hükümlü işçilerin haksız yere iş akdinin feshedilmesi⁽³⁸⁾ halinde daha yüksek tazminat ödenmesi söz konusu edilmelidir.

Hatta daha da ileri bir düzenleme ile İhsan ERKUL "iş sözleşmesinin kuruluşu sırasında özel bir himayeye mazhar olan kişilerin sözleşmelerinin sona erdirilmesi halinde durumun mutlaka bu gibi kimseleri işe yerleştirmekte yardımcı olan resmi kuruluşa bildirilmesi esası getirilmelidir. Hatta sırf bildirmek değil, bu kimselerin sözleşmelerinin sona erdirilebilmesi için bu gibi resmi kuruluşların onayının aranması sağlanmalıdır. Başka bir deyişle bu gibi kuruluşların izni alınmadan bu gibi kimselerin işlerine son verilmemelidir. Zira böyle bir davranışın onları işe yerleştirmekte güdülen sosyal amaca daha uygun olacağı"nı söylemektedir.⁽³⁹⁾

⁽³⁷⁾ Modern iş hukuku mevzuatına sahip ülkelerin pek çoğunda bu husus uluslararası normlara uygun olarak düzenlenmiştir. Türkiye bu nedenle uluslararası platformda eleştirilmektedir. Bu konu uluslararası çalışma örgütünün 158 sayılı sözleşme kararı ile uluslararası norm halini almıştır.

⁽³⁸⁾ Haksız Fesih iş kanunu 17. maddesindeki haklı nedenlere dayanmayan fesihlerdir. Usulsüz fesih ise 13. maddesindeki bildirim önelerine uyulmadan yapılan fesihlerdir.

⁽³⁹⁾ ERKUL -ALTAN -GEREK, s. 30.

İşverenler EHIHT hükümlerine göre çalıştırdıkları eski hükümlülerin kimliklerini, işe alındıkları tarihleri, çalıştırıldıkları işleri, verilen ücretleri ve diğer sosyal yardımları gösteren kayıtları düzenli olarak tutmak mecburiyetindedirler. Ayrıca işyerinden ayrılan eski hükümlüleri, bir ay içinde, ayrılma nedenleriyle birlikte kuruma bildirmek mecburiyetindedirler (EHIHT mad. 14 - 15): Bu şekilde, İİBK eski hükümlü işçiyi gerekirse yeni bir işe yerleştirme imkanına sahip olacaktır.

III.SONUÇ VE ÖNERİLER

Hükümlü veya eski hükümlülerin rehabilitasyonu, toplumsal yaşam süreci içerisinde bir bütün olarak ele alınmalıdır. Bu sürecin içerisinde zincirin halkalarını oluşturan; en başta infaz kurumları olmak üzere Adalet Teşkilatı, Emniyet Teşkilatı, Savcılık, Eğitim ve Öğretim Kurumları ve Sivil Toplum Örgütlerine büyük görev düşmektedir. Söz konusu birimler üzerlerine düşen görevleri büyük bir hassasiyetle yerine getirirse, hükümlülerin veya eski hükümlülerin tedmanı konusunda oldukça olumlu gelişmelerin gözleneceğini umuyoruz.

Hükümlü ve eski hükümlülerin tedmanı konusunda sekiz adımdan oluşan rehabilitasyon aşamasından bahsedebiliriz. Bu aşamalar, suçluları yakalama tekniklerinden başlayıp tahliye sonrasına kadar uzanan bir süreci ifade eder.

Bunları sırasıyla şu şekilde belirleyebiliriz:

- 1- Suçluları Yakalama ve İfadelerini Alma Tekniklerini Geliştirme
- 2- Yargılama ve Ceza Verme Süreci
- 3- Cezaevine Yerleştirme
- 4- Cezaevinde Eğitim
- 5- Açık veya Yarı Açık Cezaevine Ayırma
- 6- Açık veya Yarı Açık Cezaevinde Eğitim
- 7- Salıverme Öncesi İnfaz Programı
- 8- Tahliye Sonrası

Suçluları yakalama ve ifadelerini alma tekniklerini geliştirme aşamasında ele alınacak en önemli konu emniyet güçlerinin eğitilmesidir. Unutulmamalıdır ki bir hukuk devleti olan ülkemizde herkes suçu ispat edilinceye kadar suçsuzdur. Bu kural daha önce sabıkası olan eski hükümlüler için de geçerlidir. Ancak bu temel kural bazı hallerde ülkemizde tersine işlemekte ve belli bir konuda sabıkası olan kişiler suçsuz olduklarını ispat etmek zorunda kalmaktadırlar. Kişilerin eski suçlarına bakarak bir kişinin suçlu olabileceğine dair düşünce mükerrer suçluluğu arttırıcı etkiye sahiptir. Öncelikle ülkemizde sık sık karşılaşılan bu durumun önüne geçebilmek için Emniyet Teşkilatının bu alışkanlığına son vermek gerekmektedir.

Yakın bir geçmişte çıkartılmış bulunan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu kişilerin gözaltında tutulma ve ifadelerinin alınması uygulamalarına bir düzen getiren olumlu bir gelişmedir. Benzer gelişmelerin diğer konularda da yaşanması gerekmektedir.

Sistemin anlam kazanması için gerekli olan kuruluşlardan biri de çocuk polis bürolarıdır. Polislerin görevlerinin başında suçun doğumuna sebep olan müesseseleri tespit ile, suçun işlenmesine engel olucu bir takım yapıcı tedbirler almak gelmektedir. Bu sebeple çocuk suçluluğunu doğuran faktörlerin incelenerek bulunmasında, olayların soruşturulmasında, kanunların uygulanmasında polise büyük görevler düşmektedir. Çocuk polis bürolarına en iyi elemanları vermek suretiyle, çocuk suçluluğunun önlenmesi için gayret sarf edilmelidir. Bu bürolarda çalıştırılan polislerin özel eğitim görmüş ve büronun amacına uygun çalışmalar yapabilmeleri için yetiştirilmiş kişilerden olmaları zorunludur. Zira, çocuğun henüz suç işlemesini beklemeden suça yönelmiş olanlarını bulmak, bunların nedenlerini araştırmak, çocuğun korunmasında alınacak tedbirleri tespitle birlikte aile ve sosyal yardım kurumlarıyla iş birliği sağlamak tamamen bu büronun çalışma sahası içerisine girmektedir.⁽⁴⁰⁾

(40) Altan SAYSEL, *Suçlu Çocukların İyileştirilmesinde Bütünlüğe Doğru*, Ankara, 1972, s.10 - 11.

Çocuklar için yapılabilecek önemli şeylerden birisi de mevcut ıslahevlerinin sayısal yönden arttırılmasıdır. Bunun önemi, çocukların ailelerinden kopmasıyla birlikte, aile bağlarının zayıflamasında ortaya çıkmaktadır. Örneğin, zaten aile bağları zayıf olan ailenin çocuğu fiziki olarak uzak bir şehirdeki ıslahevine yerleştirilirse, aile bağlarının daha da zayıflayacağı ve tahliye sonrası çocuğa destek olacak kimselerin bulunmayacağını tahmin etmek pek zor olmayacaktır.

Yargılama sonrası verilen cezanın ağırlığı veya hafifliği işlenen suç niceliği üzerinde pek fazla etki yaratmamaktadır. Bunun aksine kimi zaman ağır cezalar, ulaşılmak istenen sonucun aksine sonuçlar doğurmaktadır.⁽⁴¹⁾ Bu nedenle de ceza verme tatbikatında daha yumuşak tedbirlere doğru bir yöneliş söz konusudur.

Kriminologlar, genellikle hapis cezalarının ve özellikle kısa süreli olanlarının zararlı olduğu konusunda fikir beraberliğindedir.

Hapis süresinin kişi üzerindeki etkisini azaltmak gayesiyle kısa süreli hükümlüler bazı ülkelerde açık müesseselere gönderilmektedir. Genç suçlular cezaevlerine gönderilmek yerine geniş ölçüde müessese dışı tretman tedbirlerine tabi tutulmalıdırlar. Bu tedbirler, sosyal ıslah niteliğinde olmak üzere çocuk bakım servisine veya özel eğitim müesseselerine gönderilme şeklinde olabilir. Alternatif olarak mahkeme, hapis cezası veya erteleme müessesesinin değişik şekillerini uygulayabilir.⁽⁴²⁾

Diğer bir konu da çocuk mahkemelerinin işlevi konusudur. Çocuk mahkemelerinin amacı, çocuğu yargılayarak mahkum etmekten ziyade, bir takım metotlarla topluma uyumunu sağlamak, kişiliğine kavuşturmak ve bir değer olduğunu kendisine de kabul ettirmek suretiyle eğitilmesini temindir. Buna göre, mahkemenin hüviyeti bir ceza mahkemesi olmaktan ziyade, aile mahkemesi şeklinde düşünülebilir.⁽⁴³⁾

(41) Aynı görüş için: Mustafa T. YÜCEL, *Kriminolojik Notlar*, Ankara, 1971, s.119.

(42) YÜCEL, S.119.

(43) SAYSEL, S.11.

Cezaevlerindeki hükümlüler rehabilite edilmeye çalışılırken yapılmak istenen çalışmalara büyük oranda yine kendileri engel olmaktadır. Sözelimi okuma yazma bilmeyen hükümlü, kimi zaman arkadaşlarının alay dolu sözlerine muhatap olmakta, bu ise söz konusu kişinin hevesinin kırılmasına yol açmaktadır. Cezaevlerinde yapılmaya çalışılan bu türlü faaliyetlerin, alaya alınması kültürünün yaygınlaşması her alanda kendini göstererek en başta hükümlülere ve topluma büyük zarar vermektedir. Ayrıca küçük bir suçtan cezaevine giren kişi kimi zaman cezaevlerindeki iflah olmaz hükümlülerce olumsuz yönde eğitilmekte ve daha büyük suçlar işleyebilecek potansiyelle cezaevini terk etmektedir. Sözelimi küçük bir hırsızlıktan dolayı cezaevine giren kişinin, çıkışta büyük bir kasa hırsız olması, bir şekilde engellenmelidir.

Bunlara benzer olumsuz durumlarla karşılaşmaması için hükümlülerin kişilik durumlarına göre koğuşlara alınması ve eğitimlerinin birlikte yapılması ayrıca boş zamanlarını birlikte geçirmeleri için teşvik edilmesi faydalı olacaktır. Nitekim Eskişehir Açık Cezaevinde yapmış olduğumuz araştırma sırasında, cezaevine girdiği ilk zamanlarda eğitime istekli ve rehabilitasyona olumlu tepki veren bir hükümlünün, rehabilitasyon açısından olumsuz, hayata ve kaderine küsmüş birisiyle kurmuş olduğu arkadaşlık sonucu, benzer özellikler göstermeye başladığı belirtilmiştir.

Hükümlüler kişilik durumlarına göre koğuşlara yerleştirilirken, koğuşların çok kalabalık olması yerine daha az sayıda hükümlüyü barındıracak şekilde organize edilmesi de yerinde olur. İsveç infaz idaresi eski Genel Müdürü Torsten Erikson bu düşüncüyü şöyle açıklamıştır. "Büyük cezaevi topluluğundan kaçınılmalıdır. Küçük gruplarda personel ile suçlular arasında daha yakın ilişkiler tesisi ile müessesede dinamik bir hava yaratmak ve suçlular hakkında daha fazla bilgi toplamak mümkün olacaktır." Farklı koğuşlara yerleştirilme konusunda uygulanması gerekli diğer bir ayırım da hükümlü - tutuklu ayırımıdır. Bilindiği üzere tutuklular henüz ceza almamışlardır. Belki de

mahkeme sonucu suçsuz bulunarak salıverileceklerdir. Bu durumdaki kişilerin cezaevi ortamından olumsuz etkilenmemeleri için ayrı koğuşlarda tutulmalarının daha iyi olacağı kanaatindeyiz. Ülkemizde ise genellikle büyük koğuş sisteminin uygulandığını görmekteyiz. Bu ise yukarıda belirttiğimiz sakıncaların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Bunlardan başka çocukların büyüklerden tamamen ayrı bölümlerde ve yetişkinlerde hiç bir şekilde temas ettirilmeden barındırılması kanun, tüzük ve yönetmeliklerde belirtilmiş olmasına rağmen uygulamada bu husus ihmal edilmektedir. Sonuç olarak çocuk ve gençlerin yetişkinlerle temas etmesi, onların çeşitli şekillerde istismar edilmesine yol açmakta ve yeniden sosyalleşmesini güçleştirmektedir.⁽⁴⁴⁾

Yargılama sonucu mahkeme tarafından hürriyeti kısıtlayıcı ceza verilen kişi "hükümlü" sıfatıyla cezaevine konur. Bu kişinin yeniden toplum içerisinde yer alacağı güne kadar elden geldiğince rehabilite edilmesi gereklidir. Bu dördüncü aşamaya cezaevinde eğitim aşaması diyeceğiz. Bu aşamada hükümlü genelde kapalı cezaevinde bulunmaktadır. Ancak gerekli şartlar yerine geldiğinde bu kişi açık veya yarıaçık cezaevine gitmeye hak kazanabilecektir.⁽⁴⁵⁾ İş ve çalışma esasına dayanan açık ve yarıaçık cezaevlerine gelmeden önce, kapalı cezaevlerinde hükümlüler, zamanlarını boşa geçirmektedirler. Bu süre içerisinde eğitim ve öğretimden başka herhangi bir mesleği öğrenmek amacıyla çalışmak üzere işyurtlarının kurulması gereklidir. Boş oturan insanın kafasında oluşan olumsuz düşünceler kişiyi bunalıma sürüklemektedir. Kişi hayata küsmüş ve gelecekte bir beklentisi kalmamış halde günlerini geçirmektedir. Eskişehir Açık Cezaevinde yapmış olduğumuz araştırma sırasında dikkatimizi çeken en önemli nokta, hükümlülerin geleceğe yönelik bir amaçlarının bulunmayışıdır. Nitekim anket yaptığımız hükümlülerin büyük çoğunluğu "Cezaevinde edinmiş olduğunuz mesleği sürdüreceğinize ve geçiminizi bu yolla

⁽⁴⁴⁾ 1. GENÇLİK ŞURASI ÖN ÇALIŞMA RAPORU, Suça İtilen Gençlerin Topluma Kazandırılması, TC. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1998, s.3.

⁽⁴⁵⁾ Açık veya Yarıaçık cezaevine gitmeye hak kazanabilmek için hükümlünün iyi hal göstermesi, herhangi bir disiplin cezası almamış olması ve cezasının belirli bir kısmını tamamlamış olması gerekir.

kazanacağınıza inanıyor musunuz, Eğer geçiminizi bu meslekte kazanacaksanız neler yapmayı planlıyorsunuz, İnanmıyorsanız neler yapmayı planlıyorsunuz” sorularına ya olumsuz yanıt vermiş ya da bu soruları boş bırakmışlardır. Aslında bu sorular mevcut tüm olasılıkları kapsayan ve kişi hakkında en az birinin geçerli olması gereken sorulardır. Hükümlülerin pek çoğu tahliye olunca ne yapacağına karar vermemiştir, ancak tahliye olduktan sonra yaşamlarını nasıl yönlendireceklerine kadar vereceklerdir. Burada hükümlülerin büyük bir amaç yoksunluğu yaşadıklarını düşünebiliriz.⁽⁴⁶⁾

Cezaevlerinde özellikle üzerinde durulması gereken konu, bizce hükümlülere gelecekle ilgili bir amaç kazandırmaktır. Bu ise özellikle kapalı cezaevlerinde başlamalı ve rehabilitasyon süresince canlı tutulmalıdır. Bu halde açık ve yarıaçık cezaevlerine gelen hükümlüler çok daha kolay eğitilebilecek ve bu kurumlardan beklenen yarar sağlanabilecektir.

Eğitim söz konusu olduğunda eğitimin en önemli unsurlarından birisi olan öğretmenlerden bahsetmek gereklidir. Cezaevlerinde kurulmuş bulunan iş yurtlarında usta/öğretmen olarak çalışan kişiler aynı zamanda öğretme yeteneğine de sahip olmalıdırlar. Bir mesleği veya bir makineyi iyi bir şekilde kullanmayı bilmek aynı zamanda bu kişinin iyi bir öğretici olması anlamına gelmez. Öğretici olabilmek için pedagoji eğitiminden geçmek gereklidir. İş yurtlarında hükümlülerle birlikte çalışan ve aynı zamanda hükümlülere mesleği öğreten usta/öğreticiler de pedagoji eğitiminden geçmelidir. İstisna bir psikolojiye sahip olan hükümlülere bu şekilde daha yararlı olunabilir.

Cezaevlerinde, hükümlülerin rehabilitasyonunun en önemli koşullarından birisi de morallerinin yüksek olmasıdır. Hükümlüler zannedildiği kadar dış dünya ile ilgisiz değildirler. Aksine olayları ve ülke gündemini çok daha yakından takip etmektedirler.

⁽⁴⁶⁾ Benzer görüş için bakınız: YÜCEL, s.141 ve ayrıca s.151.

Eskişehir Açık Cezaevinde araştırma yapmaktayken gözlemlemiş olduğumuz önemli bir tespit de, hükümlülerin devlete olan güveninin büyük bir erozyona uğramış olduğudur. Devlete olan bu güvensizlik rehabilitasyon çalışmalarına büyük darbe vurmaktadır. Araştırmalarımızı sürdürdüğümüz sıralarda hükümlüleri en fazla etkileyen olayın Engin Civan'ın serbest bırakılması olayı olduğunu söyleyebiliriz.⁽⁴⁷⁾ Bizim amacımız burada Engin Civan'ı yargılamak değildir ancak hükümlüler kamuoyunun vicdanında Engin Civan'ı yargılamışlar ve mahkum etmişlerdir. Bu kişinin serbest bırakılması ve yurt dışına kaçmış olması, (hükümlüler Engin Civan'ın devlet eliyle yurt dışına çıkarıldığını düşünmektedirler) zaten istisnai bir psikolojiye sahip olan hükümlüler üzerinde yıkıcı bir etki yapmıştır. Hükümlüler olayı, kendilerinin işlemiş oldukları suçlarla karşılaştırmakta ve kendilerinin burada olmamaları gerektiğine inanmaktadırlar. Ayrıca kendilerinin devlete olan güvenlerini sarsan, buna benzer pek çok olayı ardı ardına saymaktadırlar.

Devlete olan güven azalmasının önüne geçmek ve kişileri tekrar devlet kurumuna güvenir hale getirmek için köklü reformların gerektiği, zannediyoruz ki kabul edilen bir gerçektir.

Rehabilitasyonun bir sonraki aşaması açık veya yarı açık cezaevlerine ayrılmadır. Açık kurumlara ayrılma bir takım şartların birlikte gerçekleşmesiyle mümkün olur. Öncelikle hükümlü kapalı kurumlarda kaldığı süre içerisinde iyi hal gösterecektir. İyi hallilikten kastedilen, kurallara uymak, uygulanmakta olan eğitim ve öğretim çalışmalarıyla mesleki çalışmalara katılmak suretiyle rehabilite edilmeye doğru eğilim göstermektir. Açık kurumlara ayrılmak için hükümlünün ayrıca disiplin cezası almaması ve cezasının bir bölümünün kapalı kurumlarda tamamlanması gereklidir.

Kapalı kurumlardan açık kurumlara geçişte objektif kurallar uygulanmalı ve yukarıda bahsettiğimiz gibi gerçekten rehabilitasyon eğilimli kişilerin açık kurumlara ayrılmasına özen gösterilmelidir. Kapalı

⁽⁴⁷⁾ Engin Civan olayı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Günlük Gazeteler.

cezaevinde sürekli sorun çıkartan hükümlülerden kurtulmak amacıyla, bu hükümlülerin açık kurumlara gönderilmek üzere ayrılması, rehabilitasyon sistemini başarısızlığa uğratacaktır.

Kapalı cezaevlerinde işyurtlarının kurulmasından ve mesleki eğitimin buralardan başlaması gerektiğinden daha önce bahsetmiştik. Buralarda yapılan eğitimin başarısını arttırmak için; hükümlülerin açık kurumlara ayrılması aşamasında, bir mesleği iyi bir şekilde öğrenenlere öncelik tanınması gibi bir uygulamaya gidilebilir. Bunun amacı mesleği öğrenmede motivasyonun sağlanmasıdır. Bu halde hükümlüler bir mesleği öğrenmek için daha fazla gayret gösterecekler ve açık kurumlara daha sağlam bir psikolojik yapı ile geleceklerdir.

Bu aşamada kapalı cezaevinden açık kurumlara geçişi, hükümlüyü tahliye sonrası hayata hazırlamak için atılmış bir adım olarak değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü artık hükümlü silahlı güvenlik güçleri tarafından burada tutulmamaktadır. Açık cezaevlerinde hükümlünün firar etmesini engelleyecek fiziki bir engel yoktur. Ancak hükümlüler firar ederlerse bir daha açık kurumlara gelemezler ve iyi hallilikten dolayı cezalarında bir indirimle gidilmez.

Açık kurumlarda eğitim aşaması, cezaevinden toplumsal yaşama geçişte bir ara dönem olarak düşünülebilir. İş ve çalışma esasına dayanan açık kurumlara hükümlü, işlemiş olduğu suçun değerlendirmesini yapmış, bundan pişman olmuş ve tahliye olduktan sonra olayları değerlendirme şeklini değiştirmiş olarak gelmiştir. Hükümlü artık yavaş yavaş toplumla bütünleşmeye hatta onunla yeniden tanışmaya başlamıştır. Açık cezaevleri güven esasına dayandığından ve firar için fiziki bir engel bulunmadığından dolayı, hükümlünün üzerindeki olumsuz cezaevi psikolojisi de büyük oranda azalacaktır.

Eskişehir Açık Cezaevinde yapmış olduğumuz araştırma sırasında hükümlülerin açık cezaevine nakillerinden dolayı memnun olduklarını gördük. Bu da cezaevindeki eğitim faaliyetlerini olumlu yönde etkileyen bir faktör olarak dikkati çekmektedir.

Eskişehir Açık Cezaevindeki hükümlülere yöneltilen “Öğrenmekte olduğunuz mesleği daha iyi öğrenebilmeniz için nelerin yapılması gerekir” sorusuna yoğun olarak verilen yanıtlardan birisi, eğitim sırasında teknik bilgilerin de kendilerine verilmesidir. Gerçekten hükümlü, bir makineyi kullanarak kendisinden beklenen mamulleri üretirken, aynı zamanda tahliye olduktan sonra da benzer bir makineyi kullanarak geçimini sağlayabileceğini hayal eder. Eğer bu hükümlüye makinenin teknik olarak nasıl çalıştığı, hangi tür malzemeyi hangi koşullarda işlediği, bakımının nasıl yapıldığı ve hangi tür arızaları olabileceği güzel bir şekilde öğretilmezse, hükümlü tahliye olduktan sonra bu meslekte geçimini sağlayacak işi bulmakta zorlanacaktır.

Hükümlüler kullanmakta oldukları makinelerin çok eski model olduğunu artık üretimde çok daha hızlı ve çok daha fazla miktarda üretim yapan makinelerin kullanıldığını söylemektedirler. Bu teknoloji eskimiş olan makinelerle yapılan eğitimin yeterince fonksiyonel olmadığını ve bu nedenle de tahliye sonrası iş bulma olasılıklarının azaldığını söylemektedirler. Bu bizi cezaevlerindeki üretimin emek - yoğun üretim mi yoksa sermaye - yoğun üretim mi olması gerektiği tartışmasına getirmektedir.

Belki de ilk önce yapmamız gereken saptama, ülkemizin yıllardır içinde bulunduğu ekonomik durum nedeniyle pek çok hizmet ve yatırım için yeterli kaynağı ayıramadığıdır. Bu genel ekonomik durumdan infaz kurumları da benzer şekilde etkilenmekte ve yapmak istedikleri hizmetleri sınırlamak zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla cezaevlerindeki üretimin sermaye - yoğun üretimden çok emek - yoğun üretim olma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Ancak pek çok cezaevinde, Endüstri Meslek Liselerinin atölyelerinde bulunmayan makinelerin bulunduğunu ve eğitimin buralarda yapıldığını biliyoruz.⁽⁴⁸⁾ Gelişmiş teknolojiye sahip makinelerin kullanılması ve bunlara ait teknik bilgi donanımı, iş bulma konusunda avantaj sağlamasına rağmen, işverenlerin

⁽⁴⁸⁾ Ayrıntılı bilgi için: 6-10 Ekim 1996 Türkiye Gazetesi, İçeridekiler Yazı Dizisi.

işçi alırken göz önünde bulundurdıkları tek faktör bu değildir. Pek çok sektörde iş yerinde eğitim yoluyla, yalnız o işyerine mahsus iş becerileri edinilmektedir. Dolayısıyla pek çok işveren, işçi alımı sırasında işçinin öğrenme ve uyum sağlayabilme yeteneğine de önem vermektedir. Cezaevindeki hükümlülerin eski teknoloji olarak değerlendirdikleri makineler onlara gerçekten bu işin nasıl yapıldığının tekniğini öğretmektedir. Yapılan bu işin tekniğini iyi bir şekilde kavradıktan sonra, gelişmiş teknoloji ürünü makinelerde çalışmayı öğrenmek kişinin en fazla bir iki haftasını alacaktır. Bu makinelerin en önemli işlevlerinden birisi de kişiye çalışma disiplini verebilmektir. Herhangi bir kişisel engelleri olmayanların bile çalışma disiplinine sahip olmamaları nedeniyle çalışmakta oldukları işlerini ellerinde tutamadıkları düşünülürse konunun önemi daha iyi anlaşılır.

İnfaz kurumlarının imkanlarının elverişli olması halinde, üretim için hangi yöntem kullanılmalıdır sorusuna; sektörel bazda hükümlülerin daha rahatlıkla iş bulabilecekleri yöntem tercih edilmelidir diyebiliriz. Bu oldukça pratik bir yanıt olacaktır. Ancak bunun her zaman gerçekleşmesi beklenmemelidir. Örneğin cezaevinde konfeksiyon atölyesinde çalışan kişi, büyük bir giyim firmasının kullandığı yöntemlerle ve makinelerle çalışabilirken, cezaevi terzihanesinde çalışan kişi ise basit aletlerle çalışabilecek ve gün geçtikçe sayısı azalan terzihanelerde iş arayacaktır.

Cezaevlerindeki işyurtları, Halk Eğitim ve Çıraklık Eğitim Müdürlükleriyle iş birliğine girmekte olduğundan daha önce bahsedilmişti. Bu iş birliği sonucu yapılan mesleki eğitim faaliyetleri sonunda Halk Eğitim Müdürlüklerinden bir sertifika alınmaktadır. Ancak alınan bu sertifikalar, “Ceza infaz kurumlarında eğitim yapılıyor” imajını vermek dışında pek bir işlev görememektedir. Yönetmelik gereği, Çıraklık Eğitim Müdürlüklerinin ise Ceza İnfaz Kurumlarına yönelik hiç bir çalışması bulunmamaktadır. Oysa yapılan eğitim faaliyetleri sonucu verilecek sertifikalar, gerekli hukuki düzenlemeler yapılarak, hükümlülerin tahliye sonrası kendi adlarına bir işyeri açabilmelerini mümkün kılmalıdır. Hükümlüler, haklı olarak, bundan

şikayetçi olmakta ve mesleki eğitimlerindeki heveslerini kırdığını söylemektedirler.

İş yurtlarındaki üretim, döner sermaye ile sürdürülmekte ve iktisadi açıdan piyasa koşullarına yakın bir şekilde yürütülmektedir. Bu koşullar altında iş yurtları karlılığı elbette düşünmek zorundadırlar. Ancak iş yurtlarında asıl düşünülmesi gereken karlılıktan ziyade eğitim olmalıdır. Ancak cezaevlerinin pek çoğunda bu yaklaşımı görmek pek mümkün olmamaktadır. Bunun yansımalarını konu ile ilgili yazı dizisi hazırlayan gazetelerden görmek mümkündür. Hükümlülere, belli bir meslek öğretmekten uzak olan tekdüze işlerden çok, hükümlülerin ürünlerin geçtiği aşamaları gördükleri, birim imalat işlerinin yaptırılması daha doğru bir seçim olacağını söyleyebiliriz. Sözelimi yüzbin adetlik balık kasasının yapım işi, hükümlülere bir mesleğin öğretilmesi amacına pek uygun değildir. Balık kasasının yapımı sırasında hükümlülerin bazıları sürekli olarak çivilerle tahta parçalarını birbirine tutturacaktır. Bu tür bir çalışmanın hükümlülerin mesleki eğitimine fazla bir katkısı olmayacağını söylemek yanlış olmaz.

Cezaevinde bir mesleği öğrenmek üzere çalışan hükümlülerin eksikliğini duydukları bir diğer konu da sigortadır. İş yurdunda çalışan hükümlülerin iş kazası, meslek hastalıkları, hastalık, analık, malullük, yaşlılık ve ölüm hallerinde 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu hükümlerine tabi olmadıkları, 506 sayılı yasanın 3. maddesinin I. fıkrasında açıkça görülmektedir. Hükümlünün sigortası konusunda yürürlükteki infaz hükümlerinde de başkaca bir hükme rastlanmamaktadır. Ancak sigorta konusunun özellikle cezaevi işyurdunda çalışan hükümlünün iş kazası sonucu ölümü ve sakat kalması gibi hallerde önem taşıdığı ve olmamasının bir eksiklik teşkil ettiği ortadadır.

Rehabilitasyon aşamalarının yedincisi salıverme öncesi infaz programıdır. Suçluların cemiyete dönüşünü kolaylaştırmak ve mükerrerlik oranını düşürmek amacıyla salıverme öncesi infaz programı uygulanmasının yararı olabilir. Teksas Cezaevinde uygulanan böyle bir

program uygulanarak oldukça olumlu sonuçlar alınmıştır.⁽⁴⁹⁾ Programın bir amacı da suçlunun cemiyete katılması sırasında ortaya çıkabilecek problemleri çözümlenektir. Hiç şüphesiz, suçlunun salıverme sonrasında içinde bulunduğu zorluklar, problemler ve ihtiyaçlar mükerrirlik durumunu önemli ölçüde etkilemektedir.

Salıverme öncesi öngörülen program, kişiyi bekleyen problemler üzerinde düşünülmesine ve problemin çözümü için olumlu çarelerin bulunmasına fırsat sağlamaktadır. Ayrıca bu program, isyan hayal kırıklığı ve anti, sosyal hareket tarzına karşı bir altrenatif olmaktadır.⁽⁵⁰⁾

Bu programın uygulanması sırasında ilk yapılması gereken; hükümlüye, kurumun güvendiğine dair duygu aşılaktır. Bu amaçla cezaevi, hükümlülerin silahlı infaz memurları tarafından zorla tutulduğu bir yer olmaktan çıkarılmalıdır. Bunun için çevre engelleri ve silahlar, tıpkı açık ceza infaz kurumlarında olduğu gibi, kaldırılabilir. Cezaevlerinde uygulanan çalışma bir işçi - işveren ilişkisi içerisinde sürdürülebilir. Ayrıca infaz koruma memurlarının ve atölyelerde çalışan usta öğreticilerin resmi kıyafet giymemeleri de olumlu sonuçlar doğurabilecektir. Bu kişilerin, hükümlüyü anlayabilecek ve problemlerinin çözümlenmesine yardımcı olabilecek yetenekteki kişilerden seçilmesinde büyük yarar vardır.

Program süresince cezaevi psikoloğu, hükümlünün hayatta bir amacının olması için çalışacak; bu amaç temin edilince de, hükümlünün bu amaca ulaşması için neler yapılabileceği üzerinde duracak ve alternatif yollar tespit edilecektir.

Hükümlünün ailesi ve toplumla barışık olması ve kendisi hakkında olumlu bir düşünceye sahip olması gereklidir. Bunlar ziyaret programları ve dış faaliyetler yoluyla sağlanabilir. Hükümlü ile ailesi arasındaki gerilimi azaltmak ve bağları güçlendirmek amacıyla ziyaret programı esnekleştirilebilir. Ailelere de salıverme sonrası intibak

⁽⁴⁹⁾ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için: YÜCEL, s. 150 - 153.

⁽⁵⁰⁾ YÜCEL, s.150.

konusunda ailenin ne kadar önemli bir role sahip olduğuna ilişkin açıklamalar yapılabilir.

Tredman konusundaki en önemli konulardan birisi de tahliye sonrası neler yapılacağıdır. Ancak taliye ile birlikte anılır hale gelen cezaların indirilmesi konusunun da hükümlünün tredmanına hizmet eder hale getirilmesi gereklidir.

647 Sayılı Cezaların İnfazı Hakkındaki Kanunun 19. maddesi, yalnızca iyileşmiş, ıslah olmuş kısaca iyi hal göstermiş hükümlülerin aldıkları cezanın yarısının indirileceğini hükme bağlamış, ayrıca iyi halli oldukları için geride kalan bu yarı cezalarının her ayından da 2148 Sayılı Kanuna göre ve ek olarak altışar gün daha düşürüleceğini öngörmüştür. Her iki kanunun da öne sürdüğü tek şart, hükümlünün ıslah olması ve iyi hal gösterip göstermediklerini tespit etmek görevi de, cezaevi idaresine verilmiştir.

Yukarıda belirtilen indirimler, kayıtsız şartsız bir hak değildir. Bu bakımdan, cezaevi idaresi, büyük bir sorumluluk altındadır. Hükümlünün vasıfları, pişmanlık gösterip göstermediği, iyi halli olup olmadığı, disiplin cezası almamış olsa bile, suç işlemeye yatkın, geçimsiz, uyumsuz, güvenilmez olup olmadığı, bunların dışında daha kötü halleri itiyat edinip edinmediği, cezaevlerindeki eğitim çalışmalarına ilgi ve uyum gösterip göstermediği gibi, bir çok yönleri üzerinde durulmadan, cezasının yüzde kırkını çekenlerin derhal tahliye edildikleri ve ne acıdır ki hırsızlık ve yan kesicilikten mükerrir olanların cezaevlerinden çıkar çıkmaz aynı türde suç işledikleri sık sık görülmüştür.

Hükümlü ve tutuklular, cezaevlerinde durup dururken kendiliklerinden ıslah olmazlar. Hatta devlet eliyle eğitilmezse olumsuz yönde, yani suç işleme yönünde, kötü niyetli kişi ve kuruluşlarca eğitildikleri de, geçmiş yıllarda görülmüştür. Cezaevi idaresinin esas amacı hükümlü ve tutukluları eğitmek ve ıslah etmek olduğuna göre, kurumun tüm hizmetlerinin bu amaca yöneltmesi ve önce idarenin suçluya iyileşme yolunda eğitimle gerekeni vermesi ve sonra da iyileşip

iyileşmediğine ve iyi halli olup olmadığına kadar vermesi ve nihayet iyi halli ise hükümlüyü şartla tahliyeden yararlandırması gerekmektedir.⁽⁵¹⁾

647 Sayılı Cezaların İnfazı Hakkında Kanunun Ek 4. maddesi, “İnfaz kurumlarından tahliye edilen meslek ve sanat sahiplerine Türkiye Halk Bankasınca, meslek edinme kredisi verilebilir” hükmünü getirmişse de, maddeye işlerlik kazandırılmamıştır.

Cezaevlerinden tahliye olup ta eski hükümlü statüsünü kazananların büyük bir çoğunluğu, kredi alabilmek için Bakanlığa başvurumaktadırlar. Meslek kredisi alabilmenin birinci şartı, meslek sahibi olmaktır. Bunun için hükümlü ve tutuklulara, cezaevlerinde yattıkları süre zarfında meslek öğretmek ve Halk Eğitim Merkezleri gibi mesleki kuruluşlarla işbirliği yaparak, hükümlünün kendi başına bir işyeri açabilmesine olanak sağlayan meslek sertifikalarını vermek artık zorunlu hale gelmiştir. Ayrıca eski hükümlülere meslek kredisi verilmesi hükmüne işlerlik kazandırılmakla birlikte, tarımla uğraşacak eski hükümlüler, gerekli şartları taşımaları kaydıyla, zirai kredilerden yararlanabilmelidirler.⁽⁵²⁾

Eski hükümlülerin çalışma yaşamında yer alabilmeleri konusunda benimsenen yöntemlerin, öncelikle yürürlüğe konulmadığı, hukuki boşluklar kısa sürede belirlenerek giderilmediği, yürürlükteki mevzuat hükümleri arasındaki çelişkiler kaldırılmadığı ve yasaların etkin ve yaygın olarak, özüne ve sözüne uygun biçimde uygulanabilmesi sağlanılmadığı sürece, eski hükümlülerin istihdamı yönünde bir gelişme beklentisi de olamaz.

Bu doğrultuda hukuki düzenlemeler yapılırken daha önce de değinildiği üzere, ülkenin ekonomik, sosyal ve yasal yapısı ile koşullarının gerçekçi bir açıdan, özenle değerlendirilmesi gerekir. Faal nüfus, endüstrileşme yöreleri, endüstrinin yapısı, eski hükümlülerin nicelik ve nitelikleri bu değerlendirme kapsamında sorgulanacak konulardır.

⁽⁵¹⁾ TURGUT, s.311-312.

⁽⁵²⁾ TURGUT, s.288.

Bunlara göre ülkenin yapısı ile koşullarına en uygun olan kurallar belirlenerek yasalaştırılmalıdır. Ayrıca yasalar, bu alanda görev verilecek kuruluşların seçimi ve görev alanlarının belirlenmesinde, var olan kurum ve kuruluşların dağılımlarının, görev yüklerinin, ekonomik ve insangücü olanaklarının gözden geçirilmesini gerektirir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ALTAN, Ö. Zühtü **Eski Hükümlülerin Çalıştırılmasında Genel İlkeler ve Türkiye Uygulaması**, ESADER, C.XVI, S.1, Ocak, 1980.
- ALTAN, Ö. Zühtü **Sosyal Politika**, Açıköğretim Fak. Ya. No. 474, C.II, Eskişehir, 1996.
- ARICI, Kadir **Türk Hukukunda Sakat ve Eski Hükümlü Çalıştırma Sorumluluğu ve Uygulaması**, ADALET DER, 1982.
- ÇEMBERCİ, Mustafa **İş Kanunu Şerhi**, 5.B., Ankara, 1984.
- EKMEKÇİ, Ömer **Yeni Tüzük Hükümleri Uyarınca Sakat ve Eski Hükümlü Çalıştırma Yükümü**, İBD., C.61, S.4-6, 1987.
- EKONOMİ, Münir **İş Hukuku**, C.1, Ferdi İş Hukuku, İstanbul, 1994.
- EREM, Faruk **Adalet Psikolojisi**, AÜHF Ya. No.131, Ankara, 1959.
- ERKUL, İhsan **Eski Hükümlüler ve Çalışma Sorunları**, ESADER, C.XII, 1976.
- ERKUL, İhsan
ALTAN, Ö. Zühtü
GEREK, Nüvit **Sosyal Politika Dersleri**, C.II, Eskişehir, 1983.
- İÇLİ, Tülin Günşen **Türkiye'de Suçlular, Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri**, Ankara, 1993.
- KUTAL, Metin **Engelli ve Eski Hükümlülerin Sosyal Hukuk Alanında Korunmaları**, İKTİSAT VE MALİYE DERGİSİ, C.25, No.1-2, 1978.
- KUTAL, Metin **Sakat ve Eski Hükümlülerin İstihdamları İle İlgili İki Önemli Tüzük**, İKTİSAT VE MALİYE DERGİSİ, C.XXXIV, S.2, Mayıs, 1987.

- SAYSEL, Altan **Suçlu Çocukların İyileştirilmesinde Bütünlüğe Doğru,** Ankara, 1972.
- SUBAŞI, Osman S **İşyurtları,** Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başk.
- SÜMER, Haluk Hadi **Sakat ve Eski Hükümlü Çalıştırma Yükümlülüğü,** ADALET DERGİSİ, C.80, S.3-4, 1989.
- ŞÜPHE SİZ, Reşat **İçeridekiler,** Türkiye Gazetesi, 6-10 Ekim 1996.
- TELİMEN, Osman **Kişisel Özelliklerinden Dolayı İş Bulma İmkânı Sınırlı Olanlar Sorunu,** SEVK VE İDARE DERGİSİ, S.29-30, 1971.
- TUNÇOMAĞ, Kenan **Sakat ve Eski Hükümlü Çalıştırma Yükümü,** İÜHF Mec., No.1-4, 1974.
- TUNÇOMAĞ, Kenan **Sakat Çalıştırma Yükümü,** İ.Ü. Huk. Fak., İstanbul, 1982.
- TURGUT, Hüseyin **Cezaevi İdaresi,** Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1986.
- ULUĞTEKİN, Sevda **Hükümlü Çocukların Yeniden Toplumsallaşmaya Yatkinlığıyla İlişkili Faktörler Hakkında Bir Araştırma,** Ankara, 1986.
- YAVUZER, Haluk **Çocuk Suçluluğuna Yaklaşım Biçimleri ve Yeniden Eğitim,** İstanbul, 1980.
- YAVUZER, Haluk **Çocuk ve Suç,** Ankara, 1981.
- YÜCEL, Mustafa T. **Kriminolojik Notlar, Toplum Suçlu ve Ötesi,** Ankara, 1971.
- İİBK Genel Müdürlüğü 1995 Yılı Faaliyet Raporu.
- T.C. MEB I. Gençlik Şurası Ön Çalışma Raporu, 1988.

EK-1

ESKİ HÜKÜMLÜLERİN İSTİHDAMI HAKKINDA TÜZÜK

19403 Sayı, 19 Mart 1997 Tarihli R.G.

BİRİNCİ BÖLÜM

Kapsam, Tarih ve Deyimler

Kapsam

Madde 1- Elli ve daha çok işçisi bulunan işyerlerinde çalıştırılması mecburi eski hükümlülerin nitelikleri, çalıştırılabilecekleri işler, genel hükümler dışında bağlı bulunacakları özel şartlarla ücret şartları, bunların işverenlerce işe alınma usul ve esasları bu Tüzükte gösterilmiştir.

Tanım

Madde 2- Altı aydan daha uzun süreli hürriyeti bağlayıcı bir cezaya hüküm giymiş ve cezasını infaz kurumlarında tamamlamış veya cezası tecil edilmiş yahut şartlı salıverilme yoluyla tahliye edilmiş olanlar, bu Tüzük hükümleri yönünden eski hükümlü sayılırlar.

Mükerrer suç işlediği belirlenen eski hükümlüler, bu Tüzük hükümlerinden yararlanamazlar.

Deyimler

Madde 3- Bu Tüzükte;

Kurum, İş ve İşçi Bulma Kurumu, İşveren, elli ve daha çok işçi çalıştıran gerçek veya tüzel kişi, manasında kullanılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

Eski Hükümlülerin İstihdamına Dair Hükümler

Mükellefiyet

Madde 4- İşverenler, elli ve daha çok sürekli işçi çalıştırdıkları işyerinde, % 2 oranında eski hükümlüyü, mesleklerine uygun işlerde çalıştırmakla mükelleftirler.

Çalıştırılacak eski hükümlü sayısının belirlenmesinde, yarıma kadar olan nispetler dikkate alınmaz; yarım ve daha çok olanlar tama çıkartılır.

Aynı il sınırları içinde birden çok işyeri bulunan işverenlerin çalıştırmakla mükellef oldukları eski hükümlü sayısı, toplam işçi sayısına göre hesaplanır.

Öğrenci yurtlarında ve eğitim kurumlarında eski hükümlü çalıştırılmaz. Öğrenci yurdu ve eğitim kurumunun tanımında Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığının Görüşü esas alınır.

Kurumun aracılığı

Madde 5- İşverenler, çalıştıracakları eski hükümlüleri, işyerlerinin bulunduğu bölgedeki Kurumdan istemek ve işe aldıklarıyla ilgili gider karşılıklarını Kuruma ödemek mecburiyetindedirler.

Ancak, Kurum aracılığı olmadan eski hükümlüyü işe alan işveren, durumu en geç bir ay içinde Kuruma bildirmek, tescil ettirmek ve gider karşılığını ödemek şartıyla bu Tüzük hükümlerine göre eski hükümlü çalıştırma mükellefiyetini yerine getirmiş olur.

Kayıt işlemleri

Madde 6- Bu Tüzük hükümlerinden faydalanabilecek eski hükümlüler, Cumhuriyet Savcılıklarından getirecekleri hükümlülük belgelerine göre, Kuruma verdikleri tarih esas alınmak üzere, meslekli ve mesleksiz sınıfıyla kaydolunurlar.

Talep ve gönderme

Madde 7- İşverenler, çalıştırmakla mükellef buldukları eski hükümlüleri, keyfiyetlerini de belirterek, Kurumdan isterler.

İşe göndermede müracaat tarihi esas alınır. Ancak, Kurum, aşağıdaki öncelik sırasını da göz önünde bulundurabilir:

- A) Sakatlar,
- B) Talepte bulunan işyerinde daha önce çalışmış bulunanlar,
- C) Cezası tescil edilmiş olanlar,
- D) Eğitimi daha yüksek olanlar veya mesleği bulunanlar.

Kurum, her açık iş için, durumu talepte belirtilen şartlara uyan, Kurumda kayıtlı en az üç hükümlüyü, hükümlülük belgeleri ve niteliklerini belirten listelerle birlikte, 15 gün içinde işverene gönderir. Müracaat tarihi itibarıyla sırası gelmemiş olan, ancak, bu işe gitmek isteyen ve talepte belirtilen şartları taşıyan eski hükümlüler de bunlarla birlikte gönderilebilirler.

İşverenler, gönderilen eski hükümlülerden işe alınan ve alınmayanları, alınmama sebepleriyle birlikte bir ay içinde Kuruma bildirmek mecburiyetindedirler.

Eski hükümlülerin istihdam edilebilecekleri işler

Madde 8- Eski hükümlülerin istihdam edilebilecekleri işler, Tüzüğe bağlı çizelgede gösterilmiştir.

Seçim

Madde 9- İşverence yapılacak seçimde eski hükümlülerin işe alınmalarını güçleştirici uygulamalar yapılamaz. İşveren, nitelik belirlemesi için imtihan yapabilir. İmtihanlar;

- A) Yazılı,
- B) Sözlü,
- C) Yazılı ve sözlü,
- D) Uygulamalı

olarak yapılabilir.

İmtihan kurulu, İşverenin görevlendireceği bir başkan ve üç üyeden oluşur.

Kurul eski hükümlünün çalıştırılacağı işin hususiyetine göre imtihan şekillerinden birini seçmekte serbesttir.

Kurulun çalışma usul ve esasları, işverence belirlenir.

Ücret ve sosyal yardımlar

Madde 10- Eski hükümlü olmak, daha düşük ücretle çalıştırma sebebi olamaz.

Eski hükümlü işçiler, diğer işçilere yapılan sosyal yardımlardan aynen faydalanırlar.

Toplu iş sözleşmelerine eski hükümlü işçiler aleyhine hükümler konulamaz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Denetim, Tüzük Hükümlerine Uymayan İşverenler Hakkında Yapılacak İşlemler

Denetim

Madde 11- İşyerleri, eski hükümlü çalıştırma mükellefiyetiyle Tüzükte öngörülen diğer mükellefiyetlerin yerine getirilip getirilmediği yönünden, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu ve Kurumca birlikte hazırlanacak yıllık denetim programına göre denetlenirler.

Kurum, görevlendireceği memurlarla, yıllık denetim programında yer almayan işyerlerini bu bakımlardan her zaman denetleyebilir.

Askeri işyerlerinin denetimi

Madde 12- Yukarıdaki madde hükmü, askeri işyerleriyle yurt emniyeti için gerekli maddeler imal olunan işyerlerinden, Askeri İşyerleriyle Yurt Emniyeti İçin Gerekli Maddeler İmal Olunan İşyerlerinin Denetim ve Teftişi Hakkında Tüzük'ün 2. Maddesinin b bendi kapsamında bulunanlar hakkında uygulanır.

Kurum, bu işyerlerini denetime yetkili kıldığı memurların kimliklerini Milli Savunma Bakanlığına bildirir. Bakanlıkça işyerlerinin denetimi için özel belge verilen Kurum memurları, denetime başlamadan önce, bu belgeleri, işyerlerinin amirlerine göstermek mecburiyetindedirler.

Aykırı davranışlar

Madde 13- (Değişik: 1/8/1989-89/14381 K.)

Eski hükümlü çalıştırma mükellefiyetiyle Tüzükte öngörülen diğer mükellefiyetleri yerine getirmeyen işverenler hakkında kanuni işlem yapılmak üzere, durum, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının ilgili bölge müdürlüğüne bildirilir.

İşverence tutulacak kayıtlar

Madde 14- İşverenler, çalıştırdıkları eski hükümlülerin kimliklerini, işe aldıkları tarihleri, çalıştırıldıkları işleri, verilen ücretleri ve diğer sosyal yardımları gösteren kayıtları düzenli olarak tutmak mecburiyetindedirler.

İşten ayrılanların bildirilmesi

Madde 15- İşverenler, işyerinden ayrılan eski hükümlüleri, bir ay içinde, ayrılma nedenleriyle birlikte Kuruma bildirmek mecburiyetindedirler.

Askeri işyerlerinde çalıştırılan eski hükümlülerin ayrılmalarıyla ilgili tebligat üçer aylık dönemler için, Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında yapılır.

Kayıtların saklanması

Madde 16- Kuruma eski hükümlü olarak kaydolunanlar, son işlem tarihinden başlayarak iki yıl süreyle bu Tüzük hükümlerine göre işleme tabi tutulurlar. İki yıllık sürenin dolması, eski hükümlünün kapsam dışı kalması, geçerli özrü bulunmaksızın iş çağrısına iki kez uymaması veya gönderildiği işyeriyle ilişki kurmaması halinde, Kurumdaki sicil kartları yürürlükten kaldırılır.

Geçici madde 1- İşverenler, işveren vekilini, işçi sayısını, çalışma konusunu, yapılmakta olan işlerin niteliğini, çalıştırdıkları eski hükümlü sayısını, Tüzük'ün yürürlüğe girmesinden sonraki 90 gün içinde Kuruma bildirmek mecburiyetindedirler.

Geçici madde 2- İşverenler, Kurum aracılığı olmadan aldıkları veya çalışmakta iken eski hükümlü hale düştüğü halde Kuruma bildirmedikleri eski hükümlü işçileri, bu Tüzük'ün yürürlüğe girmesinden sonraki 90 gün içinde Kuruma kaydettirmek şartıyla o işçi yönünden Tüzük hükümlerini yerine getirmiş sayılırlar.

Yürürlük

Madde 17- İş kanununun 2869 sayılı Kanunla değişik 25. Maddesinin B bendine dayanılarak hazırlanmış ve Danıştay'ca incelenmiş olan bu tüzük hükümleri, Resmi Gazete'de yayımı gününde yürürlüğe girer.

Yürütme

Madde 18- Bu Tüzük hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

17 Mart 1987 Tarih ve 19403 Sayılı Resmi Gazete’de Yayımlanan 87/11546 Sayılı “Eski Hükümlülerin İstihdamı Hakkında Tüzük” Ekidir.

ÇİZELGE

ESKİ HÜKÜMLÜLERİN İSTİHDAM EDİLEBİLECEKLERİ İŞLER

- 1- Tarım ve ormancılık, avcılık ve balıkçılık işkollarındaki işler
- 2- Madencilik işkollarındaki işler
- 3- Petrol, kimya ve lastik sanayii işkollarındaki işler
- 4- Gıda sanayii işkollarındaki işler
- 5- Şeker sanayii işkollarındaki işler
- 6- Dokuma sanayii işkollarındaki işler
- 7- Deri sanayii işkollarındaki işler
- 8- Ağaç işkollarındaki işler
- 9- Kağıt sanayii işkollarındaki işler
- 10- Basın ve yayın işkollarındaki işler
- 11- Banka ve sigorta işkollarındaki işler
- 12- Çimento, toprak ve cam sanayii işkollarındaki işler
- 13- Metal sanayii işkollarındaki işler
- 14- Gemi işkollarındaki işler
- 15- İnşaat işkollarındaki işler
- 16- Enerji işkollarındaki işler
- 17- Ticaret, büro, eğitim ve güzel sanatlar işkollarındaki işler
- 18- Kara taşımacılığı işkollarındaki işler
- 19- Demiryolu taşımacılığı işkollarındaki işler
- 20- Hava taşımacılığı işkollarındaki işler
- 21- Deniz taşımacılığı işkollarındaki işler
- 22- Ardiye ve antrepoculuk işkollarındaki işler
- 23- Haberleşme işkollarındaki işler
- 24- Sağlık işkollarındaki işler
- 25- Konaklama ve eğlence yerleri işkollarındaki işler
- 26- Milli Savunma Bakanlığınca işletilen gizlilik ve güvenlikle ilgili olmayan işler
- 27- Gazetecilik işkollarındaki işler
- 28- Genel işler işkollarındaki işler
- 29- Bu listede yer almayan ancak işçi niteliğini taşıyanlarca yapılan işler.

EK-2

**ESKİŞEHİR AÇIK CEZAEVİNDE HÜKÜMLÜLERE UYGULANAN ANKET
SORULARI**

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı :
Doğum Yeri :
Yaşı :
Öğrenim Durumu :
Medeni Durumu :
Hüküm Giydiği Yıl :
Hüküm Giydiği Yılda Yaşı :
Hükümlülük Süresi :
Hüküm Giymeden Önceki Eğitim Düzeyi :
Hüküm Giymeden Önce Mesleği Kazanma Yolu :
Hüküm Giymeden Önce Meslekteki Kalifiyelik Niteliği :

Daha Önce Çalış-
mış Olduğu İşler

Kaç Yıl Çalıştığı

Yaptığı İş

1.İŞ
2.İŞ
3.İŞ

1) En son çalıştığınız işten aldığınız ücret geçinmenize yetiyor muydu?

- a- Evet rahatça geçiniyorduk b- Geçinmekte güçlük çekiyorduk
c- Gelirimiz geçinmemize yetmiyordu d- İşsizdim
e- Gelirimiz geçinmemize yetmediğinden ek bir iş daha yapıyordum

2) En son aldığınız ücret asgari ücretin kaç katıydı.

- a- Asgari ücretin altındaydı b- Asgari ücretten çalışıyordum
c- İki katı kadardı d- Üç katı kadardı e- Üç katından fazlaydı

3) Hayatınız boyunca iki aydan daha fazla süre işsiz kaldınız mı, Kalmışsanız ne kadar süre işsiz kaldınız?

4) Çevrenizdeki insanlar içinde iki aydan fazla işsiz kalanlar çok muydu?
a- Pek fazla değil b- Çok kişi işsizdi c- Çoğunluk işsizdi d- Hemen herkes işsizdi

5) İlk kez çalışarak düzenli para kazanmaya başladığınızda kaç yaşındaydınız?

6) Hükümlülük süresi içinde yararlandığınız mesleki eğitimin süresi nedir?

7) Sizce cezaevinde yapmış olduğunuz bu işlerin amacı nedir?

Yaşadığınız Yerleşim Merkezleri

Burada Kaç Yıl Yaşadınız

- 1.
- 2.
- 3.

MESLEKİ BİLGİLER

Cezaevinde Edinmiş Olduğunuz Meslekler

1. Meslek
2. Meslek
3. Meslek

1) Cezaevinde edinmiş olduğunuz mesleği sürdüreceğinize ve geçiminizi bu yolla kazanacağımıza inanıyor musunuz?

2) Eğer geçiminizi bu meslekte kazanacaksanız neler yapmayı planlıyorsunuz?

3) Eğer geçiminizi mesleğinizde kazanacağımıza **inanmıyorsanız** neler yapmayı düşünüyorsunuz?

- 4) Öğrenmekte olduğunuz mesleğinizi daha iyi bir şekilde öğrenmek ister miydiniz, bunun için neler yapılması gerekir, sizin düşünceleriniz nedir?
- 5) Mesleğinizi öğrenirken veya çalışırken sizin daha iyi öğrenmenize engel olan faktörler nelerdir?
- 6) Mesleğinizi öğrenirken veya çalışırken sizi daha iyi öğrenmeye teşvik eden faktörler nelerdir?
- 7) Başkaları ile birlikte mi bir işi yapıyorsunuz yoksa tek başınıza, bağımsız olarak mı çalışıyorsunuz? Siz hangisini tercih edersiniz?
- 8) Hüküm giymeden önce iş bulmak için İş ve İşçi Bulma Kurumu'na başvuruda buldunuz mu? Bulunmuşsanız herhangi bir işe yerleştirildiniz mi?
- 9) Tahliye olunca İş ve İşçi Bulma Kurumu'na başvuracak mısınız?
- 10) İş ve İşçi Bulma Kurumu hakkında ne düşünüyorsunuz?